

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

QASIMZADƏ EMİL EYLER OĞLU

(MAGİSTRANTIN A.S.A)

**“İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və sənayedə
struktur dəyişikliklərinin istiqamətləri”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060405 Sənayenin təşkili və idarə edilməsi

**İxtisaslaşma: İstehsalat və xidmət sahələrinin iqtisadiyyatı və idarə
edilməsi (sahələr üzrə)**

Elmi rəhbər

dos., i.e.n. Ə.V.Hacıyev

Magistr proqramının rəhbəri

dos., i.e.n. A.Ş. Mehtiyev

Kafedra müdiri:

dos., i.e.n. Ə.V.Hacıyev

BAKİ -2016

MÜNDƏRİCAT

	<u>Səh.</u>
GİRİŞ.....	3
FƏSİL I. İQTİSADİYYATIN ŞAXƏLƏNDİRİLMƏSİ VƏ SƏNAYEDƏ STRUKTUR DƏYİŞİKLİKLƏRİNİN MAHİYYƏTİ VƏ ONUN NƏZƏRİ- METODOLOJİ İSASLARI.....	7
1.1.İqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin və struktur dəyişikliklərinin nəzəri əsasları.....	7
1.2.Sənaye müəssisələrinin şaxələndirmə strategiyasının konseptual mahıyyəti və səmərəlilik aspekti.....	15
1.3.İqtisadiyyatı faydalı qazıntıların satışından asılı olan ölkələrin şaxələndirilmə siyasəti.....	24
FƏSİL II. İQTİSADİYYATIN ŞAXƏLƏNDİRMƏSİ VƏ STRUKTUR İSLAHATLARININ ÖLKƏ SƏNAYESİNİN TƏSİRİNİN TƏHLİLİ.....	31
2.1.Azərbaycan sənayesinin mövcud vəziyyətini xarakterizə edən göstəricilərin təhlili.....	31
2.2.Azərbaycanın qeyri-neft sənayesinin mövcud vəziyyətini xarakte- rizə edən göstəricilərin təhlili.....	44
2.3.Azərbaycanda yaradılan sənaye parkları, onların mövcud vəziyyəti.....	60
FƏSİL III. ÖLKƏ İQTİSADİYYATINDA QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ İMKANLARI VƏ İSTIQAMƏTLƏRİ.....	67
3.1.Qeyri-neft sektorunun rəqabətqabiliyyətiyinin artırılması imkanları.....	67
3.2.Ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi istiqamətləri.....	75
3.3.Müasir iqtisadi şəraitində iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi problemləri və həlli yolları.....	88
NƏTİCƏ.....	96
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT.....	100

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən iqtisadi siyasətin prioritetlərindən biri iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, struktur islahatlarının aparılması və ölkə iqtisadiyyatının davamlı inkişafını təmin etməkdən ibarətdir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının yalnız bir amil üzərində qurulması və iqtisadiyyatın yalnız bir amildən asılılığı məqsədəuyğun hal deyildir və böhran təhlükəsi yaradır. İqtisadiyyatın bütün sahələrinin dinamik inkişafının təmin edilməsi nəticəsində ölkə iqtisadiyyatında neft sektorundan asılılıq dərəcəsini azaltmaq mümkündür və zəruridir.

Aparılan düzgün iqtisadi siyasət nəticəsində Azərbaycanda neft sektorunun inkişafı digər sahələrin inkişafı üçün maddi baza rolunu oynamaqla, yeni istehsal və xidmət sahələrinin yaradılmasına və inkişaf etmələrinə zəmin yaratmışdır. Məhz bunun nəticəsidir ki, artıq 2014-cü ildə qeyri-neft sektoru ümumi daxili məhsul istehsalında üstün mövqeyə sahib olmuşdur. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi bu inkişaf tempinin artırılması əsas vəzifə kimi hökumətin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biridir. Bu baxımdan dissertasiya işi bu inkişafı təmin edən imkan və yolların müəyyən edilməsini nəzərdə tutan aktual mövzuya həsr edilmişdir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Sənayedə struktur dəyişikliklərinin nəzəriyyəsi və metodologiyasının hazırlanması və onların səmərəliliyi kimi məsələlərin tədqiqinə bir çox xarici iqtisadçılar öz fəaliyyətlərində geniş yer vermişlər. Yerli iqtisadçılar tərəfindən də son bir neçə ildir ki, artıq öz tədqiqatlarında, əsərlərində yer verilir.

Belə ki, xarici iqtisadçılardan A.Karpinski, S.Kuznetsi, V.Leontevi, İ.Şumpeter, D.Yarmenko, L.İ.Lopatnikova, S.B.Raqojin, T.V.Raqojin, Devid Aaker, N.A.Matveyeva, A.S.Andrianov, L.P.Belıxı, M.A.Fedotova, N.V.Pışnayan, O.V.Syuzeva, Q.Şmalen və yerli iqtisadçılardan Ə.Muradov, İ.Qasımov, M.Quliyev, Ş.Mustafayev, G.Z.Yüzbaşova, Ə.V.Hacıyev, A.Ş.Mehtiyev, S.M.Məmmədov, B.S.Əhmədov və digərləri bu sahədə elmi-tədqiqat işləri yerinə yetirmiş, elmi iş yazmış və müvafiq tədqiqatlar aparmışlar.

Lakin bu mövziya sistemli şəkildə yanaşma Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin bu sahənin inkişafının dövlətin qarşısında prioritet sahə olduğunu və neft sektorundan asılılığın aradan qaldırılması göstərişinin verilməsindən sonra xüsusi diqqət verilməkdədir. Bu kimi problemlərin həllində “Sənaye qeyri-neft sahələrinin iqtisadiyyatı” fənninin tədrisi, müvafiq olaraq bu sahənin iqtisadi-sosial əhəmiyyəti və inkişaf istiqamətləri barədə geniş məlumat vermişdir.

Ölkə iqtisadiyyatının müasir inkişaf mərhələsində, xüsusilə də dünya çapında bərqərar olmuş iqtisadi böhran dövründə Respublika Prezidenti İlham Əliyevin bir başa rəhbərliyi ilə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, ixrac yönümlü istehsala üstünlüyün verilməsi, gömrük, vergi siyasətində dəyişikliklərin edilməsi, struktur islahatlarının aparılması iqtisadiyyatımızın bu çətin sınaqdan uğurla çıxma bilməsinə zəmin yaradır. İqtisadçı alimlər və biz gənc tədqiqatçıların qarşısında isə bu sahədə təcrübəyə malik ölkələrin, mütəxəssislərin təcrübələrini də nəzərə almaqla qeyd edilən problemlərin həllində əsas olan məsələlərin tədqiqi və təhlil edilməsi, mümkün həll variantlarının və iqtisadiyyatın inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsi və tövsiyyə edilməsi kimi məsələlər durur.

Dissertasiya işinin əsas məqsədi iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və sənayedə struktur dəyişikliklərinin mahiyyətini, iqtisadi-sosial əhəmiyyətini tam tədqiqi olunması və inkişaf etdirilməsi zəruriliyinin təsdiq edilməsindən ibarətdir. İşin məqsədlərindən biri də ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi və struktur islahatlarının aparılması yolu ilə əhəmiyyətli sənayenin inkişaf etdirilməsi imkanlarını araşdırmaq, müəyyən etmək və onlardan istifadə yollarını göstərməkdən ibarətdir.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin, struktur dəyişikliklərinin nəzəri əsasları araşdırılmış və şaxələndirmənin zəruriliyi əsaslandırılmış;
- sənaye müəssisələrinin şaxələndirmə strategiyasının konseptual mahiyyəti və səmərəlilik aspektləri

- muəssisənin şaxələndirmədən sonrakı strateji imkanlarının artırılması ilə fəth ediləcək hədəflər müəyyən edilmiş;

- sənaye muəssisələrinin şaxələndirmə strategiyasının reallaşmasının səmərəliliyinin strateji meyarlar baxımından qiymətləndirilməsində istifadə olunan göstəricin müəyyən edilməsi:

- şaxələndirmə sahəsində nəzəri işləmələrin praktiki sferanın nailiyyətlərinə uyğunlaşdırmağa cəhd edilmiş;

- sənayenin rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması imkanları müəyyən edilmişdir;

- ölkə iqtisadiyyatının neft sektorundan asılılığın aradan qaldırılmasında qeyri-neft sektorunun rolu müəyyən edilmiş;

- qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi yolları müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın obyektini kimi ölkə iqtisadiyyatı, o cümlədən onun aparıcı sahəsi olan sənaye götürülmüşdür.

Tədqiqatın predmetini xarici və daxili mühitin təsiri ilə ölkə iqtisadiyyatında və onu təşkil edən sahələrin strukturunda baş verən dəyişikliklərin xüsusiyyətləri təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasını xarici və yerli iqtisadçıların iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və sənayedə struktur islahatlarının aparılması kimi məsələlərə həsr edilmiş əsərləri, bu problemlərin həlli üzrə dövlət proqramları, müvafiq qanunlar, qərarlar təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin, Nazirlər Kabinetinin, İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin bu sahənin tənzimlənməsini və inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutan sərəncam və göstərişləri, respublikanın sənaye sahələrinin, o cümlədən qeyri-neft sektorunun iqtisadi göstəriciləri, Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsinin statistik məlumatları, Sumqayıt Texnologiya Parkının və Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının hesabatları təşkil edir.

İşin praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və sənayedə struktur islahatları üzrə işlənən nəzəri müddəalar və praktiki tövsiyələr müasir Azərbaycan iqtisadiyyatında baş verən transformasiya proseslərinin özəlliyi

barədə bütöv bir təsəvvür yaradır. Tədqiqat işi ölkə iqtisadiyyatının müasir inkişafını əks etdirən iqtisadi imkanların dəyərləndirilməsində və inkişaf etdirilməsində yardımçı ola bilən səmərəli elmi tədqiqat əsəri olmaqla onun nəticələri nəzəri və praktiki xarakterə malik olmaqla müvafiq problemin araşdırılmasında baza materialı kimi də istifadə oluna bilər.

İşin quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi 3 fəsil, nəticə və təkliflərdən, mövzu ilə əlaqədar materialların öyrənilməsində və yazılmasında istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. İşin ümumi həcmi 103 vərəq olan komputerdə yazılmış mətndən ibarətdir. İşdə 1 şəkil, 1 sxem, 14 qrafik, 5 cədvəl vardır.

FƏSİL I. İQTİSADİYYATIN ŞAXƏLƏNDİRİLMƏSİ VƏ SƏNAYEDƏ STRUKTUR DƏYİŞİKLİKLƏRİNİN MAHİYYƏTİ VƏ ONUN NƏZƏRİ-METODOLOJİ İSASLARI

1.1.İqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin və struktur dəyişikliklərinin nəzəri əsasları

**“İqtisadi şaxələndirmə, qeyri-neft sektorunun inkişafı
2016-cı ildə iqtisadi sahədə əsas prioritet olacaqdır”
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev**

İqtisadiyyatın və onun ayrı-ayrı sahələrinin perspektiv geniş inkişafında şaxələndirmə və struktur anlayışı geniş yer tutur, sənayedə struktur dəyişiklikləri bunu zaman olaraq əhatə edir. Bəzi struktur sahələr bir halda öz adına adekvat kimi çıxış edir, digər halda infrastruktur kimi fəaliyyət göstərir. Bəzi infrastruktur adlanan sahə isə struktur sahə kimi ona xidmət qurumlara da şamil olur.

Struktur anlayışı formalarında onun maddi istehsal sahələrinə və ümumiyyətlə, təkrar istehsala və eyni zamanda əlahiddələşmiş sosial istiqamətlərə də xidmət göstərən sahələr olması kimi də ifadə oluna bilər. Onun differensirayalaşmış fəaliyyəti ölkənin mono və mezo iqtisadi sosial bütövlüyü səviyyəsiə açıqlanmalıdır, başqa sözlə, bu dairələrdə baxılmalıdır.

Bütün istehsal, sosial bazar sahələri məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsi, o cümlədən sənayenin ərazi üzrə təşkili, ərazisinin genişliyinə görə, dünyanın böyük ölkələrindən olmuş iqtisadi və sosial inkişafı üçün həmişə ən aktual problemlərdən biri kimi müvafiq elmitədqiqat işlərinin aparılmasını tələb etmişdir. Buna görə də ölkə iqtisadiyyatının yüksəlməsində həm daxili, həm də xarici idxal-ixracın strukturu mühüm rol oynayır.

Onilliklər ərzində ölkə iqtisadiyyatının inkişafında, o cümlədən sənayədə disproporsiya dərinləşmiş və nəticədə yerli sənayedə istehsal artımı dinamikası əhəmiyyətli dərəcədə zəifləmiş, bütün ictimai istehsalın səmərəliliyi səviyyəsinin aşağı düşmüşdür. Bu nöqteyi nəzərdən də bu baxımdan da ölkə iqtisadiyyatının mövcud vəziyyətdən praktiki çıxarılması yollarının nəzəri əsaslandırılması, ictimai və şəxsi tələbatı ödəməyin etibarlı bazası kimi sənayenin səmərəli strukturunun yaradılması xüsusi aktualıq kəsb edir.

Ölkə iqtisadiyyatında, o cümlədən sənayedə prinsipial struktur dəyişikliklərinin aparılmasına böhran təzahürlərə qarşı birdəfəlik, biranlıq qarşısını alma tədbiri kimi deyil fasiləsiz proses kimi baxılmalıdır.

Daha inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında, xüsusilə də neft-qaz sektorunda struktur dəyişikliklərinin dinamikliyinin lazımi səviyyədə aparılmaması indiki istehsal strukturu və ictimai tələbat arasında, inkişaf prosesinin tələbatı və onun reallaşdırılması imkanları arasında disproporsionun dərinləşməsinə gətirib çıxarmışdır.

Ölkə iqtisadiyyatında, onun ayrı-ayrı konkret sahələrində qeyd edilən neqativ xarakterli təzahürlərin qarşısının alınması üzrə həyat keçirilməsi küllü miqdarda vəsait tələb edir. Vaxtında bu resursların müvafiq tələblər üzrə düzgün və lazımı həcmdə təmin edilməməsi bu gün artıq çoxlu sayda suallar yaradır. Bir çox ölkələrdə analoji problemlər mövcud idi, lakin xammal və materiallardan, maliyyə və enerji resurslarından səmərəsiz istifadənin qarşısının alınması üzrə vaxtında qətiyyətli addımlar atılaraq mövcud neqativlər aradan götürülmüşdür.

Respublikamızda neft sənayesinin xarici və daxili sərmayələr hesabına inkişafı müəyyən dərəcədə sənaye qeyri-neft sahələrinin də inkişafına təkan verdi. Lakin bu sahədə düzgün və planlı ardıcıl tədbirlər planının olmaması və ya həyata keçirilməməsi ölkəmizin müvafiq xammalla zəngin olmasına baxmayaraq materialtutumlu, enerjitutumlu sənaye sahələrinin inkişafı ilə xammal çatışmazlığını araya çıxardı. Vahid sənaye məhsul istehsalına nisbətən yüksək miqdarda, xammal və enerji məsrəflərinin tələb olunması, müasir daha səmərəli materialların istehsalı üzrə müəssisələrin yaradılmaması və Azərbaycanda müasir progressiv sahələrin zəif inkişafının nəticəsi kimi dəyərləndirilir.

Bununla əlaqədar olaraq dövlət qarşıda duran əsas və ən vacib vəzifə Respublika iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi və sənaye istehsalının müasir strukturunun formalaşdırılmasıdır ki, bu öz növbəsində materiala qənaətcil, ixracyönümlü olmalı və xalqın rifah halının yaxşılaşdırılması, ümumi ictimai istehsalın səmərəliliyinin artırılması kimi elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsinə təkan verməlidir.

İqtisadiyyatın diversifikasiyası sahələrin, məhsul və xidmətlərin müxtəlifliyinin artırılmasına yönəldilmiş onun struktur dəyişikliyi. Azərbaycanın müasir iqtisadiyyatı üçün yalnız aktual deyil, olduqca vacibdir. Çünki, onun iqtisadiyyatında emal sənayesi və xidmət sahələrinin rolu cuzi çəkiyə malikdir, hasilat sənayesi isə, xüsusilə də neft sənayesi dominantlıq edir. Ölkədə istehsal olunan əmtəələrin yalnız cuzi hissəsi əhali üçün təyinat alır. Ölkənin dövlət büdcəsi demək olar ki, 85-95% birbaşa və ya dolayısı ilə neft sənayesindən alınan ödəmələr hesabına formalaşır. Qeyri-neft sektorundan fərqli olaraq digər sahələrdə çalışan işçilər az miqdarda əmək haqqı alır, alıcılıq qabiliyyəti aşağı olur, istehlak, biznes və ipoteka kreditləri üzrə banklar yüksək faiz dərəcələri təyin edir, iflayasiya üçün müxtəlif zəminlər yaranır. Dövlət tərəfindən milli valyutanın kotirovkasının yüksək saxlanması isə ixracı deyil idxalı stimullaşdırdı. Xarici və

daxili kapital yatırımlarının düzgün istiqamətləndirilməməsi də neqativ hallardan biridir.

Ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi, o cümlədən sənayenin strukturunda dəyişikliklərin aparılması qeyd edilən neqativ halların aradan qaldırılmasına və səmərəliliyin artırılmasına şərait yarada bilər.

Müəssisələrin fəaliyyət səmərəliliyinin artırılmasında diversifikasiyanın rolunu təhlil etməzdən öncə, “şaxələndirmə-diversifikasiya” termininin özünün iqtisadi mahiyyətinin açıqlanmasına zərurət duyulur. Belə ki, “diversifikasiya” - (latınca - diversificatio - dəyişkənlik, müxtəliflik, fəaliyyət) iqtisadi anlamda kapitalın təmərküzləşməsi formalarından biri kimi dəyişkənlik, müxtəliflik təzahurundə obyektlərinin bölünməsi, məhsulun nomenklaturunun genişləndirilməsi, istehsalın bir-biri ilə əlaqəsi olmayan novlərinin eyni zamanda inkişafını səciyyələndirir. Diversifikasiya nəticəsində sahəvi komplekslər müxtəlif istehsal strukturlarına bölünür ki, onlar da texnoloji cəhətdən o qədər də bir-birinə yaxın olmurlar. Müəssisənin əsas fəaliyyəti ilə bağlı olmayan layihələr də diversifikasiya kimi anlaşılar. Bununla belə, “diversifikasiya” termini ilə bağlı iqtisadi ədəbiyyatlarda onun çeşidlərin genişlənməsi, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələri və konkret müəssisələr tərəfindən buraxılan məhsul novunun dəyişməsi, səmərəliliyi artırmaq

məqsədi ilə yeni istehsalların mənimsənilməsi, iflasdan çıxmada iqtisadi faydaların alınması, itki riskinin azaldılması və yüksək gəlir əldə edilməsi istiqamətində iqtisadiyyata yönələn və ya kreditləşən pul kapitallarının müxtəlif obyektlər arasında bölgüsü kimi cəhətlərlə məzmunları da vardır.

Butun bunlarla yanaşı, diversifikasiya mahiyyətə həm də tipoloji səciyyə daşıyır. Belə ki, onun əsasən - əlaqəli və əlaqəli olmayan (lateral - yan) iki tipini fərqləndirirlər [18, 27].

Əlaqəli diversifikasiya-şaxələndirmə biznesin mövcud sferaları (istehsal, marketinq, material təminatları, texnologiyalar və s.) ilə bağlı sahə və müəssisələrin yeni fəaliyyət sahəsini əhatə edir və onu özündə şaquli və ufuqi olan sektorlara bölünür. Ufuqi diversifikasiya müəssisə tərəfindən buraxılan və reallaşdırılan məhsul üzrə istehsalın inkişafına yönələn kapital qoyuluşlu, şaquli diversifikasiya isə mövcud müştəriyə yeni məhsulun yönəldilməsi ilə bağlı artım strategiyasını ifadə edir.

Lateral diversifikasiya biznesin mövcud sferaları ilə bağlı olmayan yeni fəaliyyət sahələrini ehtiva edir.

Bundan başqa, diversifikasiyanın “konqlomerat diversifikasiya”, mərkəzçi diversifikasiya (konsentrik diversifikasiya) və s. bu kimi xüsusi növləri də mövcuddur:

Konqlomerat diversifikasiyada müəssisə öz sahəsinin hududlarından kənara çıxır, tətbiq etdiyi texnologiyaya, istehsal etdiyi əmtəələrə və həm də fəaliyyət göstərdiyi bazara aidiyyəti olmayan məmulatları öz çeşidinə daxil edib onların istehsalına başlayır.

Mərkəzçi diversifikasiyada isə müəssisə yeni müştərilərin cəlb olunması məqsədi ilə texnoloji və marketinq nöqtəyi-nəzərindən öz əmtəələrinə yaxın olan məmulatları məhsul nomenklaturasına daxil edir.

Şaxələndirmə ilə bağlı bu təsbit edilənlər növ baxımından hələ də onun çeşid kaloritini tam məzmununda açıqlamır. O, istehsalın diversifikasiyası (manufacture diversification), məhsul diversifikasiyası (diversification of production), ixracın diversifikasiyası (diversification of export), sadəlovh diversifikasiya (naive

diversification), investisiyaların diversifikasiyası (diversification of investments) və s. bu kimi təsnifatları da özündə birləşdirir. Butun bunların iqtisadi mahiyyətinin acılması tədqiqat predmetimiz olan müəssisənin diversifikasiyası strategiyasının təhlili baxımından əhəmiyyət daşıyır. Ona görə də şəxələndirmənin bu novlərinin də elmi şərhinin verilməsinə ehtiyac vardır [17,18]:

İstehsalın diversifikasiyası eyni zamanda biri-biri ilə bağlı olmayan çoxlu istehsal novlərinin inkişafı, bir müəssisə daxilində istehsal məmulatları çeşidinin genişləndirilməsi, istehsalın səmərəliliyinin artırılması, iqtisadi faydalanma və iflasdan qurtulma məqsədi ilə aparılır.

Məhsul diversifikasiyası bu və ya digər məhsulun əhəmiyyətli dərəcədə modifikasiyada istehsalını səciyyələndirir.

İxracın diversifikasiyası ixraca yönələn məhsul və xidmətlərin növ və sayının artırılması strategiyasını ifadə edir.

Sadəlovh diversifikasiya da isə investor investisiya portfelindən alacağı gəlirlər üzrə riskləri azaldılacağı məqsədi ilə bir qism müxtəlif aktivləri sərmayə qoyuluşlarına yönəldir. Burada sadəlovhluk isə “ucuz risk”ə hesablanan umidlərlə bağlıdır.

Sadəlovh diversifikasiyadan fərqli olaraq investisiyaların diversifikasiyası daha ciddi məzmun daşıyır və o, müəssisənin iflasdan qurtulması vəziyyətində kapital riski itkisinin azaldılması ilə pul vəsaitlərinin müəssisəyə daha uzunmüddətli zaman kəsiyində yatırılmasını şərtləndirir. Bu zaman isə risk bir qədər bəcimli olur [18, 31].

Butun bunların yekunu olaraq qeyd olunmalıdır ki, diversifikasiya həm də məcmuda bir müxtəliflik olcusudur. Müxtəliflik nə qədər fərqlidirsə, diversifikasiya da o qədər genişdir.

Ümumi qeyd edilənlərə söykənərək İqtisadiyyatın şəxələndirilməsi və sənayenin strukturunun dəyişdirilməsinin konkret istiqamətləri üçün onların ilkin, başlanğıc vəziyyəti tədqiq edilməlidir. Bu isə təhlil edilərək müəyyən edilmiş vəziyyətə söykənərək, əsaslanaraq müvafiq dəyişikliklərə başlamaq olar. İqtisadiyyatın şəxələndirilməsi və sənayedə struktur dəyişikliklərinin ardıcılığı

onun zəruriliyi ham daxili və həmçinin xarici şəraitlə əlaqədardır. Daxili şərait dedikdə yığım, təşkilati dəyişiklik, istehsal əlaqələrinin koordinasiyası və digər aspektlərdə ölkə iqtisadiyyatının malik olduğu imkanları başa düşürük. Xarici şərait qəbul olunmuş və rəllaşdırılmış iqtisadiyyatın açıqlığı-şəffaflığı konsepsiyasından və ya başqa ölkələrlə əlaqənin intensivlik dərəcəsi, mövcud xarici iqtisadi əlaqələrin vəziyyətindən asılı olaraq formalaşır.

İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və sənayedə struktur dəyişikliklərinin aparılmasının əsas məqsədi vənəticəsi tələbatın ödənilməs səviyyəsinin yüksəldilməsi olmalıdır. Bu məqsədlər isə təsərrüfatçılığın səmərəliliyinin yüksəldilməsinə, əmək məhsuldarlığının artırılmasına xidmət edən bütün səylərin əsası kimi xidmət eləməlidir.

İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və sənayenin strukturunda dəyişikliklərin edilməsi yalnız iqtisadi inkişafın nəticəsi kimi dəyərləndirilməməli, eyni zamanda onun dönməz tərəqqisinin vacib amili kimi izah oluna bilər. Məlumdur ki, ictimai əməyin səmərəliliyi ölkə iqtisadiyyatının ayrı-ayrı sahələrində, yarımsahələrində, istehsalın ayrı-ayrı növlərində eyni deyildir. İctimai əməyin səmərəliliyi səviyyəsi ayrı-ayrı sahə və yarımsahələr və istehsallar kəskin fərqlənə bilər və ölkə iqtisadiyyatındakəskin fərqlənir. Buna görə də istehsalın strukturunun məcmu səmərəliliyi öz aralarında üzvi qarşılıqlı əlaqədə olan iqtisadiyyatda istehsal fəaliyyətinin ayrı-ayrı növlərinin səmərəlilik səviyyəsindən asılıdır.

Sənayenin inkişaf prosesində istehsalın artımı şəklində alınan məsrəflər və effekt arasında müəyyən qarşılıqlı əlaqə yaranır. Məsrəflərin strukturu və miqdarı istehsal qüvvələrinin inkişaf səviyyəsindən və onlardan istifadə dərəcəsindən, həmçinin mövcud istehsal münasibətlərindən asılıdır.

Sənayedə mövcud olan bütün asılılıqlar və qarşılıqlı əlaqələr həm istehsal prosesi kimi və həmçinin istehlak prosesi kimi ümumi traktovka tələb edir. Sənayenin strukturu tələbatın mürəkkəb sistemə adekvatlığı ilə xarakterizə olunur. Tələbat sistemi bircinsli olmaqla material, mədəni və sosial tələbatlar onun tərkib elementləridir. Onların tələbatlarının xüsusiyyətləri xüsusilə dinamikada onların yerinin sistemdə, keyfiyyət və kəmiyyət aspektində müəyyən edir.

Tələbatların ödənmə dərəcəsi istehsalın həcmindən, onun strukturundan asılı olmaqla yanaşı o bu və ya digər dərəcədə mövcud istehsal vasitələrindən və canlı əməkdən səmərəli istifadə olunmasından da asılıdır. İstehsal amillərindən onların intensiv əvə ya intensiv yolla yolla istifadə dərəcəsi təsərrüfatçılığın inkişaf tipi və səviyyəsini müəyyən edir.

Bütün təkrar istehsalın səmərəliliyinin müəyyən edilməsində dar çərçivədə başa düşülən bilavasitə istehsalın səmərəliliyi anlayışından deyil, məhz səmərəliliyin daha geniş anlamda yəni təkrar istehsalın bütün fazalarının qarşılıqlı təsiri ilə xarakterizə olunan mənasından istifadə olunmalıdır. İstehsalın səmərəliliyi dəyər və xidmət şəklində əldə olunan effekt və onların istehsalı və ya yerinə yetirilməsinə çəkilən xərclərin arasındakı nisbətə də xarakterizə oluna bilər. Təkrar istehsalın ictimai səmərəliliyi daha tam olaraq bu haqda təsəvvür yaradır. Belə ki, o makroiqtisadi miqyasda təsərrüfatçılığını və həmçinin konkret sahənin konkret sektorunun təsərrüfatçılığının ictimai əhəmiyyətini və s. əhatə edə bilər. Ayrı-ayrı səmərəlilik növlərinin fərqləndirilməsi bir mexanizmin və ya sistemin köməyi ilə müəyyən məqsədlərin, xüsusilə hissəvi xarakterli məqsədlərin reallaşdırılmasının mümkünsüzlüyünü dərk etməyə imkan verir.

Struktur dəyişiklikləri səmərəlilik prinsiplərinə uyğun olaraq vahid faydalı effektə az xərcləri nəzərdə tutan və təmin edən sahələrin və istehsal növlərinin xeyrinə baş verməlidir.

Sənayedə struktur dəyişikliklərinin əsas məqsədi yüksək keyfiyyətli istehsalın maksimallaşdırılması olmalıdır, hansı ki, istehlakın səviyyəsini və perspektiv inkişafın miqyası və istiqamətini müəyyən edir.

Əsas problem mürəkkəb daxili və xarici şəraitdə tarzlığın olmaması situasiyasında böhrandan çıxmağa, təkrar istehsalın səmərəliliyini yüksəltməyə və qarşılıqlı faydalanma anlamında beynəlxalq əmək bölgüsünə yenidən qoşulmağa imkan verən struktur dəyişikliklərinin necə reallaşdırılmasıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, hal-hazırda sənaye sahələrində tətbiq olunmasına cəhd edilən struktur dəyişiklikləri strateji əhəmiyyətə malikdir, onlar ölkənin iqtisadi gələcəyini müəyyən edir. Tarix bu kimi faktları təsdiq edir, belə ki, məhdud

resurslara malik olma şəraitində sürətli iqtisadi inkişaf yalnız onun prioritet istiqamətlərinin dəqiq seçildiyi bir şəraitdə mümkündür.

Struktur dəyişikliklərinin təkrar istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsinə təsiri haqqında mülahizələrlə əlaqədar qeyd etmək lazımdır ki, bütün hallarda optimal ola biləcək real sənaye strukturunun formalaşdırılması mümkün deyil. Xüsusilə də mütərəqqi sosial-iqtisadi inkişaf meyarlarına zidd olmayacaq standar bir optimal sənaye strukturunun yaradılması mümkün deyildir.

Bu problemin həlli üçün iqtisadi sistemin kritik təhlili və praktiki təcrübənin onun pozitiv və neqativ hissələrində obyektiv qiymətləndirilmənin aparılması ilə iqtisadi nəzəriyyədə yeni yanaşmalar tələb olunur.

İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və sənayedə struktur dəyişikliklərinin obyektiv xarakteri haqqında düşünərkən yerli və xarici iqtisadçı alimlərin, sahə elm xadimlərinin problemin tədqiqinə, struktur sürüşmələrinin qanunauyğunluğunun, onların ictimai sistemin sosial-iqtisadi tərəqqisi ilə qarşılıqlı təsirinin müəyyən edilməsinə böyük maraqlarının olmasını qeyd etmək lazımdır. Problemin bir çox aspektləri hələ də yerli iqtisadi ədəbiyyatlarda lazımı səviyyədə işlənilməmişdir.

Bir çox iqtisadçıların əsərlərində yalnız prosesin təsviri öz əksini tapmış, onun riyazi modelləşdirilməsi və kəmiyyət qiymətləndirilməsi verilmişdir. Dünya iqtisad elmində sənayedə struktur dəyişikliklərinin nəzəri-metodoloji problemlərinin fundamental işləmələri, elmi-texniki inqilabların vüsət aldığı şəraitdə onların sosial-iqtisadi nəticələrinin təhlili kimimühüm məsələlər geniş yer almışdır.

Sənayedə struktur dəyişikliklərinin nəzəriyyəsi və metodologiyasının hazırlanması və onların səmərəliliyi kimi məsələlərin tədqiqinə bir çox xarici iqtisadçılar öz fəaliyyətlərində geniş yer vermişlər. Yerli iqtisadçılar tərəfindən də son bir neçə ildir ki, artıq öz tədqiqatlarında, əsərlərində yer verilir.

Belə ki, xarici iqtisadçılardan A.Karpinski, S.Kuznetsi, V.Leontevi, İ.Şumpeter, D.Yarmenko, L.İ.Lopatnikova, S.B.Raqojin, T.V.Raqojin, Devid Aaker, N.A.Matveyeva, A.S.Andrianov, L.P.Belıxı, M.A.Fedotova, N.V.Pışnayan, O.V.Syuzeva, Q.Şmalen və yerli iqtisadçılardan Ə.Muradov, İ.Qasimov, M.Quliyev, Ş.Mustafayev, G.Z.Yüzbaşova, Ə.V.Hacıyev, A.Ş.Mehtiyev,

S.M.Məmmədov, B.S.Əhmədov və digərləri bu sahədə elmi-tədqiqat işləri yerinə yetirmiş, elmi iş yazmış və müvafiq tədqiqatlar aparmışlar.

Sənayenin inkişaf səviyyəsi və onun strukturu arasındakı qarşılıqlı asılılığı tədqiq edən müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar, ekspertlər, universitetlər və mərkəzlər əhəmiyyətli tərəqqi əldə etmişlər. Onların əsasında söyləmək olar ki, bu qarşılıqlı asılılıq obyektiv xarakterə malikdir. Zaman keçdikcə daha çox mütəxəssislər sənayedə mütərəqqi sürüşmələrin səbələri yalnız maddi deyil, həmçinin sosial strukturda və cəmiyyətin kütləvi şüurunda integrasiya olunmuş sosial amillərdir. Sənayenin strukturu və onun amillərinin fərqi anlayışı bütövlükdə faydalıdır, çünki o struktur dəyişiklikləri prosesi və onların ictimai sistemin iqtisadi artımına orientr prosesinin mümkün idarəetmə variantlarından daha effektiv və alternativ inkişaf yollarının axtarılmasına imkan verir.

İdarəetmədə sənaye, sosial və struktur siyasətin qarşılıqlı təsiri və onun cəmiyyətin həyat tərzinə və yaşayış səviyyəsinə təsiri hələ də iqtisadçıların diqqətindən kənarda qalır. Eyni zamanda sosial-iqtisadi sistemin fəaliyyətinin yüksək səmərəliliyinə nail olmaq məqsədilə ilə struktur siyasətinin onun idarə edilməsi sisteminə qoşulma mexanizmi də hələ ki sahə mütəxəssislərinin diqqət mərkəzindən kənarda qalmaqdadır.

1.2.Sənaye muəssisələrinin şaxələndirmə strategiyasının konseptual mahiyyəti və səmərəlilik aspekti

Bazar transformasiyası olkələrinin təcrübəsi göstərir ki, diversifikasiya strategiyasının kompleks anlamda mahiyyətini bilmədən və bundan irəli gələrək dəqiq metodoloji secim etmədən bir sıra muəssisələrdə bu istiqamətdə həyata keçirilən layihələr səmərəliliklə nəticələnməmişdir. Ona görə də muəssisənin diversifikasiyası strategiyasına iqtisadi qanunları və bazar prinsiplərini rəhbər tutaraq kompleks yanaşılmalı və prosesin mexanizmi yerli biznes mühiti şərtləri ilə dolğun uzlaşdırılmalıdır.

Muəssisənin səmərəli idarə edilməsi əsaslandırılmış balanslı strategiyanın tətbiqini tələb edir. Bu strategiya isə diversifikasiya aspektində investisiyaları,

texnologiyaları, funksional qarşılıqlı əlaqəliyi, istehlakçı tələbinin dolğun ödənilməsini, məhsula bazarda düzgün koordinasiya qurmanı şərtlə edir.

Rus əsilli məşhur amerikan riyaziyyatçısı və iqtisadçısı İqor Ansof “Strateji idarəetmə” əsərində qeyd edir ki, “butun problemlərin mənbəyini şirkətin daxilində deyil, onu əhatə edən xarici mühitdə axtarmaq lazımdır” [31. s. 42].

Araşdırmalar göstərir ki, müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisənin uzlaşdığı əksər problemlər məhz xarici mühitlə bağlılıqdan irəli gəlir. Buna görə də müasir tipli müəssisənin səmərəli idarə edilməsində diversifikasiya strategiyasına üstünlük verilir. Diversifikasiya strategiyası isə ümumilikdə müəssisənin strateji idarəedilməsinin əsası kimi çıxış edir. Bu baxımdan, strategiya anlayışını da iqtisadi cəhətdən bir daha dəyərləndirmək gərəklidir. Belə ki, strategiya biznes nəzəriyyəsinin praktiki fəaliyyətdə reallaşdırılması usuludur. Strategiya müəssisənin qarşısında qoyduğu məqsəd və vəzifələrə nail olmanın kompleks hərəkət proqramıdır.

Strategiya müəssisənin uzunmüddətli nəticələrə hesablanmış detallı baş fəaliyyət planıdır. Bazar təsisatlarının təkmilləşdiyi müasir mərhələdə isə əksər müəssisələr üçün daha adekvat şaxələndirmə strategiyası çıxış edir.

Müəssisədə şaxələndirmə strategiyası dörd ayrıca təşkilati səviyyədə formalaşdırılır: Birinci səviyyədə müəssisənin və ona daxil olan biznes xətlərinin strategiyası işlənir. İkinci səviyyədə müəssisəni diversifikasiya edən hər bir biznes növü üzrə ayrılıqda strategiya işlənir. Bunu biznes strategiyası adlandırmaq olar. Üçüncü səviyyədə funksional strategiya hazırlanır. Burada biznesin daxilində hər bir funksional xidməti - istehsal, marketinq, maliyyə və s. əhatə edən strategiya işlənir. Dördüncü səviyyədə əsas işçi bölmələri üçün dar cərcivədə operativ strategiya formalaşdırılır [30, 44].

Bununla belə, qeyd olunmalıdır ki, bir fəaliyyət sferalı müəssisələrdə diversifikasiya strategiyası iyerarxiyası yalnız üç səviyyəli - biznes strategiyası, funksional strategiya və operativ strategiya qismində olur.

Əksər istehsalçılar ucun inkişafın daxili formasını ustun tutan ixtisaslaşmaya və ya hakim kompetensiyaya əsaslanan diversifikasiya strategiyası özünü doğrultmuşdur.

Hakim kompetensiya biznesə unikallıq gətirən səriştə, bacarıq və texnologiyalar dəstinin qarşılıqlı rəbitəsini əks etdirir. Məhz bu təzahur bazarda davamlı rəqabətqabiliyyətiyə nail olmağın və diversifikasiyanın yaradıcı nüvəsinin əsasında dayanır.

Hakim kompetensiya müəssisənin biznes proseslərinin şaxələnməsinə təkan verir, istehsal səmərəliliyinin yüksəldilməsini sürətləndirir. Onun xüsusi özəlliyi isə bununla bağlıdır ki, hakim kompetensiyanın gücləndirilməsi ilə müəssisənin digər müəssisələrlə birləşməsi ehtiyacı aradan qalxır [40].

Müəssisələrin istehsal etdikləri məhsul çeşidi və fəaliyyət istiqaməti muxtəlifliyi ilə yanaşı, onların rentabellik səviyyəsi və rəqabətqabiliyyətlilik imkanları da fərqli olur. Bu zaman əsas diqqət və istinad həmin müəssisənin ixtisaslaşdığı fəaliyyətə yönəlik. Metodiki plan baxımdan, bu müəssisələrdə strateji təsərrüfat zonalarının (STZ) ayrılaraq inkişafın məhz bu istiqamətdə irəliləməsini şərtləndirir [24, 26].

STZ müəssisənin bazar məhsulu segmentini ifadə edir. Bununla belə rəqabətqabiliyyətli müəssisələr STZ ilə yanaşı, istehsalda onun bolmələrinə xidmət edən strateji biznes vahidləri (SBV) arasında eyni tipli məhsul və onun istehsalı ilə satışını uyğunlaşdıran işləmə hüquqları və məsuliyyəti birləşdirən vahid mexanizm yaradırlar.

Müasir istehsal təcrübəsi göstərir ki, STZ və SBV birliyinə əsaslanan konsepsiyanın tətbiqi ilə dünyanın iri diversifikasiya olunmuş şirkətlərində planlaşdırma və idarəetmə əhəmiyyətli dərəcədə səmərəliləşmişdir. Bu konseptual yanaşma həm də müəssisələrin ən zəruri istehsal resursları ilə davamlı təminatını şərtləndirir. Ona görə də bu mexanizm daha çox iri, manevr imkanları daha çox olan müəssisələrdə səmərəliliyə qovuşur. Postsovet ölkələrinin iqtisadi transformasiya təcrübəsinə əsaslanan araşdırmalar göstərir ki, nisbətən kiçik müəssisələrdə STZ və SBV birliyinə əsaslanan konsepsiyanın tətbiqi o qədər də səmərə verməməsidir. Bu,

əvvəlla, SBV sisteminin uzunun murəkkəbliyindən irəli gəlir. Digər tərəfdən, SBV sistemi diversifikasiyada daha çox istehsalın hüquqi baxımından ayrılmasını, özəl idarə olunmasını tələb edir ki, bu da istehsalın vahid tənzimlənməsində cətinliklər yaradır [26].

Bir sıra Qərb mənbələrində göstərilir ki, SBV sistemi menecerlərin idarəetmə düşüncəsini məhdudlaşdırır, onların diqqətini bir sahə hududlarında bir biznes novunə yönəldir. Əslində, biznes vahidlərinin ayrılması bu strategiyada məqsəd və nəticə olaraq təyin edilir. Lakin burada da diversifikasiyanı yalnız bir məhsul çeşidi ilə məhdudlaşdırmaq olmaz. Ona görə də SBV sistemində diversifikasiya portfel şəkildə nəzərdən keçirilməli, işlənilib hazırlanmalı və reallaşdırılmalıdır. Bunun ucun isə stabil iqtisadi və əlverişli institusional muhitin də olması gərəklidir [26].

Eyni zamanda, problemin həm də metodiki tərəfləri vardır ki, bu da menecerlərin bacarıq və səriştə səviyyəsi ilə bağlıdır. Məsələnin həllini nəzəri mustəvidən praktikaya keçirdikdə görürük ki, bu diversifikasiya strategiyası mütəxəssis hazırlığı və texnoloji yeniləşmə imkanları daha çox olan müəssisələrdə geniş səmərəliliklə özünü doğruldur. Bu, həm də STV-lərin geniş olduğu sahələrdə əhəmiyyətini artırmış olur.

Strateji təsərrüfat zonalarından asılılıqda biznes vahidlərinin inkişafı variantları sxemdə 1-də əks etdirilmişdir [26].

Strateji təsərrüfat zonalarından asılılıqda biznes vahidlərinin inkişaf sxemi bir daha onu göstərir ki, müəssisənin diversifikasiyası strategiyası çoxamilli və murəkkəb quruluşlu bir prosesdir. Bu prosesdə isə bütün sistem mükəmməlliyini əhatə edən indikatorlar bir araya gətirilərək kompleks təhlil olunmalıdır.

Müəssisənin diversifikasiyasının məqsədinin fəvqündə səmərəlilik dayanır. Səmərəlilik iqtisadi anlayış olaraq fəaliyyətin kəmiyyət və keyfiyyət nəticəliyi ilə ifadə olunur və uzunun məzmununu təşkilati fəaliyyətin müxtəlif sferalarında genişləndirməklə iqtisadi nəzəriyyənin dərinləşməsi baxımından daha da murəkkəb xarakter alır.

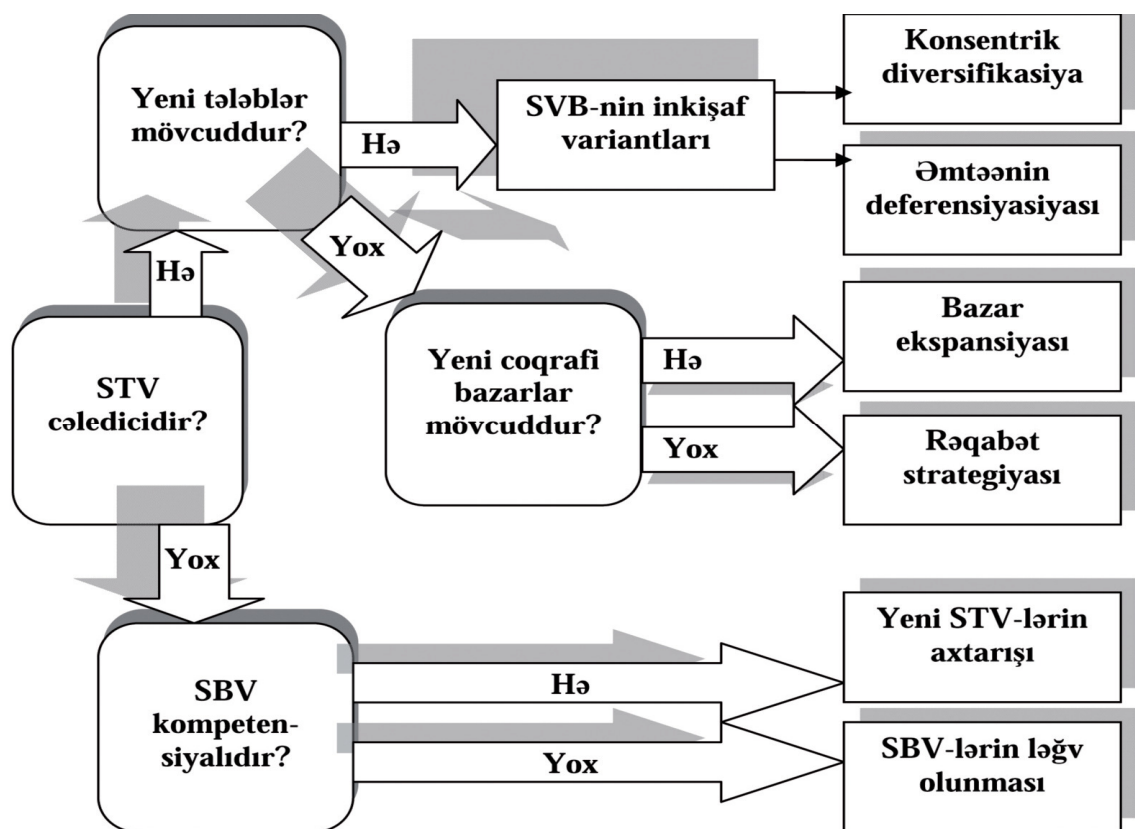
Eyni zamanda, problemin həm də metodiki tərəfləri vardır ki, bu da menecerlərin bacarıq və səriştə səviyyəsi ilə bağlıdır. Məsələnin həllini nəzəri

mustəvidən praktikaya keçirdikdə görürük ki, bu diversifikasiya strategiyası mutəxəssis hazırlığı və texnoloji yeniləşmə imkanları daha çox olan müəssisələrdə geniş səmərəliliklə özünü doğruldur. Bu, həm də STV-lərin geniş olduğu sahələrdə əhəmiyyətini artırmış olur.

Strateji təsərrüfat zonalarından asılılıqda biznes vahidlərinin inkişaf variantları sxemdə 1-də əks etdirilmişdir [26].

Strateji təsərrüfat zonalarından asılılıqda biznes vahidlərinin inkişaf sxemi bir daha onu göstərir ki, müəssisənin diversifikasiyası strategiyası çoxamilli və mürəkkəb quruluşlu bir prosesdir. Bu prosesdə isə bütün sistem mükəmməlliyini əhatə edən indikatorlar bir araya gətirilərək kompleks təhlil olunmalıdır.

Müəssisənin diversifikasiyasının məqsədinin fəvqündə səmərəlilik dayanır. Səmərəlilik iqtisadi anlayış olaraq fəaliyyətin kəmiyyət və keyfiyyət nəticəliyi ilə ifadə olunur və onunun məzmununu təşkilati fəaliyyətin müxtəlif sferalarında genişləndirməklə iqtisadi nəzəriyyənin dərinləşməsi baxımından daha da mürəkkəb xarakter alır.

Sxem 1. Strateji təsərrüfat zonalarından asılılıqda biznes vahidlərinin inkişaf variantları.

Bazar təsisatlandırmalarının genişləndiyi şəraitdə müəssisənin səmərəlilik baxımından diversifikasiya fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi müəyyən səciyyəvi cəhətləri ilə fərqlənir. Bu fərqlilik daha çox diversifikasiya məqsədinə nail olma ilə bağlılıqda subyektlərin maraqları ilə tələblidir. “Səmərəlilik” kateqoriyasının məhsuldar quvvələrin və istehsal münasibətlərinin qarşılıqlı əlaqəlilik şərti kompleksində çoxşaxəli olması, onun ölçülməsinin vahid meyarının aşkarlanması və təyinatını imkansız edir. Səmərəliliyin özünü göstərmə formalarının detallandırılması təkrar istehsalı butovlukdə ümumiləşdirən texnoloji, sosial, iqtisadi, təsərrüfat hesablı komponentləri ehtiva edir [16].

Müəssisənin diversifikasiyası prosesində strateji və taktiki səmərəliliyi xarakterizə edən parametrləri fərqləndirirlər. Strateji səmərəlilik keyfiyyət dəyişkənlikləri ilə bağlı olur.

Buraya yeni əhəmiyyətli bazar mövqelərinin tutulması, güclü rəqabətqabiliyyətliliyin əldə olunması kimi mühüm təsərrüfatçılıq amilləri daxildir. Taktiki planda isə səmərəlilik resursların rentabellik baxımından nəticəli reallaşmasında ifadə olunur.

Müəssisənin diversifikasiya strategiyasının səmərəliliyi öncə qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olma dərəcəsi ilə təyin edilir. Burada iqtisadi, sosial, rəqabətqabiliyyətliliyin artırılması ilə bazar payının genişləndirilməsi kimi məqsəd istiqamətləri fərqləndirilir. Bununla belə, məqsədlər secimində daxili struktur özəllikləri, sahəvi bazarın xüsusiyyətləri ilə bağlı məhdudiyyətləri nəzərə almaq lazımdır [23].

Səmərəliliyin artırılması baxımından müəssisənin diversifikasiyası strategiyasının qiymətləndirilməsi aşağıdakı mexanizmlərə əməl olunmasını tələb edir [12, 19, 37]:

- strateji məqsədlərin fəaliyyətin təşkili və idarə edilməsinin səmtinə yönəldilməsi;
- regional sahəvi bazarda və ondan kənarda makroiqtisadi qarşılıqlı təsirləri gücləndirməklə strategiyanın dərinləşdirilməsi;
- ufuqi qarşılıqlı təsirlilik diapazonunda strategiyanın gücləndirilməsi.

Bu mexanizmlərin reallaşdırılmasının səmərəliliyinin ölçülməsini isə bir sıra indikatorlar sisteminin - mənfəətin artırılması, istehsal xərclərinin və istehsal-təsərrüfat risklərinin azaldılması, investisiya tələbinin məhdudlaşdırılması, məqsədə nail olma vaxtının kəcildilməsi və s. bu kimi göstəricilərin köməyi ilə olmaq mümkündür.

Burada xüsusi bir cəhəti də vurğulamaq lazımdır ki, bu göstəricilər həlqəsinin biribiri ilə əhəmiyyətli bağıllığı da vardır.

Muəssisədə səmərəliliyə nail olma diversifikasiya ilə sonunclansa da, bu prosesin davamlılığı da muhum şərtədir. Ona görə də muəssisənin diversifikasiyadan sonrakı strateji imkanlarının artırılması da diqqətdə saxlanılmalıdır. Bu hədəflər aşağıdakıları əhatə edir [37]:

- işlədiyi sahələrdə mövqelərin möhkəmləndirilməsi, yeni sahələrdə mövqe tutmaq ucun səylərin gücləndirilməsi.

- korporativ məcmu maliyyəni yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə korporativ siyasətə uyğun gəlməyən ayrı-ayrı muəssisələrin satışa çıxarılması.

- qeyri-qənaətbəxş işləyən struktur bölmələri üzrə portfel restrukturizasiyasının aparılması.

- istehsalın yeniləşməsi mümkün olmayan sahələrin ləğv edilməsi, zəif sahəvi strukturların ixtisar olunması ilə diversifikasiya bazasının məhdudlaşdırılması;

- muəssisənin multisahəvi şirkətə çevrilməsini reallaşdırmaq.

Muəssisənin diversifikasiya strategiyasının reallaşmasının səmərəliliyinin strateji meyarlar baxımından qiymətləndirilməsi də muhum təsərrüfatçılıq amili hesab olunur. Bununla əlaqədar aşağıdakı göstəricilərin də təhlil olunması gərəkli sayılır [37]:

- muəssisənin missiyasını, fəaliyyət proqramı üzrə əsas tədbilər blokunu;

- inkişafın alternativ varinatlarının qiymətləndirilməsini özündə əks etdirən “strateji korpunun” mövcudluğu;

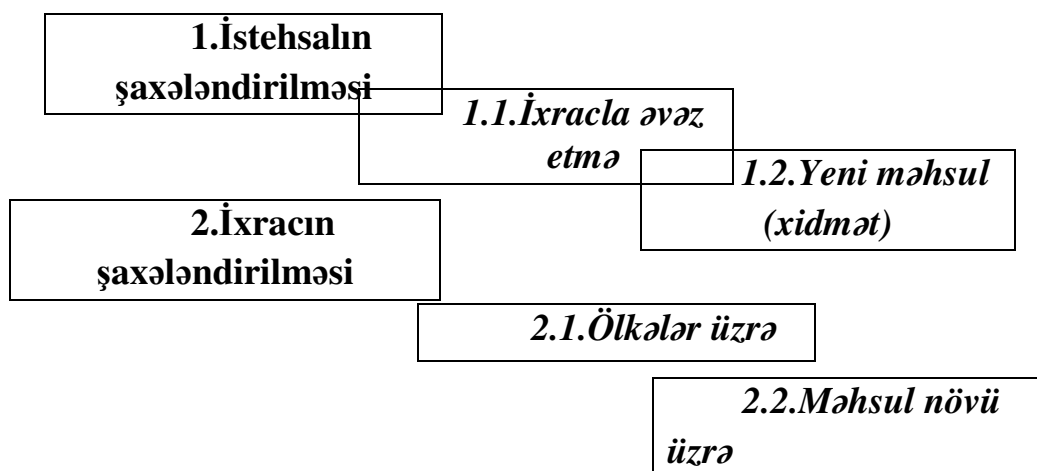
- bazar imkanlarından istifadənin dəyərləndirilməsi;

- personalın motivasiya imkanlarının dəyərləndirilməsi;

- risklərin dəyərləndirilməsi.

Muəssisənin diversifikasiyası istiqamətində mulkiyyət və nəzarətin xarakterindən asılı olaraq, səmərəlilik göstəriciləri kimi gəlirlərin və ya artımın maksimallaşdırılması, idarəetmə strukturu və tələb dinamikası baxımından satışın maksimallaşdırılması, rəqabətqabiliyyətlilik nöqtəyi-nəzərindən, daxil olmaların maksimallaşdırılması kimi göstəricilərdən istifadə olunur. Butun bunları şəxələndirmə strategiyasının indikatorları kimi təyin etdikdə, xərclər və gəlirlər arasında interval genişlənməsi nəzarətə götürülür, monitorinqi aparılır və ümumilikdə mənfəətin maksimallaşdırılması ilə müşayiət olunur. Burada həmçinin sovdələşmələr aparılan zaman institusional cərcivələrdə transaksiyon xərclərə də diqqətin ayrılması vacibdir.

Cunki həmin xərclərin optimallığı, eyni zamanda bu məqsədlərlə əlaqəli fəaliyyətlərin keyfiyyət dərəcəsi muəssisənin reputasiyasında əks olunaraq, ilk növbədə mənfəət maksimallaşdırılmasını təmin edir və aparılan diversifikasiya strategiyasının səmərəliliyini yüksəldir [31,44].

Şəkil 1. İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi istiqamətləri

Şaxələndirmənin praktikada tətbiqi onun nəzəri işləmələrini qabaqlamaqdadır. Buna baxmayaraq, reallıqlar göstərir ki, diversifikasiya əsasında muəssisənin vahid inkişaf mexanizmi, hələ ki, tapılmamışdır. Diversifikasiyanın aparılmasının məqsədyonluluk baxımından qiymətləndirilməsi ilə bağlı nəzəri və metodoloji aparat yenə də son optimallığın təyinatında heç də ümidverici deyildir. Bu şəbəkə daim elmi dolğunlaşmada və praktiki təkmilləşmədədir. Ona görə də, hər bir

muəssisə şəxələndirmə strategiyasına secim edəndə bu coxsaylı nəzəri muddəaları və təcrubi amilləri nəzərdən qacırmamalıdır.

Aparılan tədqiqat araşdırmaları bir daha göstərdi ki, muasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində muəssisənin uzlaşdığı əksər problemlər məhz xarici mühitlə bağlılıqdan irəli gəlir. Məhz buna görə də dünya iqtisadiyyatında dinamik inkişaf və qloballaşma meyillərindən irəli gələrək, muəssisənin qeyri-muəyyən xarici mühitdə risklərinin azaldılması və rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması baxımından diversifikasiya mutərəqqi iqtisadi alət olaraq əhəmiyyətini artırır. Yeni situasiyada diversifikasiya həm də vacib investisiya konsepsiyası rolunu ifa edir. O, investisiya portfeli riskini azaldır və bu proses özü-özlüyündə çox zaman gəlirliliyə xələl gətirmədən baş verir.

Bununla yanaşı, bazar titrəyişlərini, təzadlı qlobal sıcrayışları dəf etmək yolunda muəssisələrdə planlaşdırma və idarəetmə sistemini mükəmməlləşdirən diversifikasiya strategiyası seqmentlərindən biri kimi STZ və SBV birliyinə əsaslanan konsepsiyanın tətbiqi də muhum hesab olunur.

Muəssisənin diversifikasiyası strategiyası coxamilli və murəkkəb quruluşlu bir prosesdir. Burada əsas iş hec də strategiyanın qəbulu və reallaşması ilə başa çatmır.

Proses daim bütün sistem indikatorlarının tənzimlənməsini və yeni poststrategji hədəflərin muəyyənləşdirilməsini, mövqelərin tutulmasını əsaslandırır. Bu hədəflər isə işlədiyi sahələrdə dayanıqlılığın möhkəmləndirilməsini, yeni sahələrdə mövqelərin qazanılmasını, korporativ siyasətə uyğun gəlməyən ayrı-ayrı muəssisələrin satışa çıxarılmasını, qeyri-qənaətbəxş işləyən struktur bölmələri üzrə portfel restrukturizasiyasının aparılmasını, vergi planlaşdırılmasını və nəhayət, muəssisənin özünün multisahəvi şirkət kimi formalaşmasının reallığa çevrilməsini ehtiva edir.

Aparılan araşdırmaların nəticəsi olaraq, həm də, belə bir reallıq onə çıxır ki, diversifikasiya sahəsində nəzəri işləmələr praktiki sferanın nailiyyətlərindən geri qalır.

Digər tərəfdən, muəssisənin diversifikasiyası baxımından onun vahid inkişaf mexanizmi də hələ tapılmamışdır. Bu isə onu əsaslandırır ki, hər bir muəssisə

diversifikasiya strategiyasına secim edəndə ustun şərtləri hədəfə almaqla yanaşı, müvafiq nəzəri muddəaları və təcrubi amilləri də nəzərdən qacırmamalıdır.

1.3.İqtisadiyyatı faydalı qazıntıların satışından asılı olan ölkələrin şaxələndirilmə siyasəti

Təsərrüfat subyektlərinin iqtisadi inkişafın yeni mərhələsinə adaptasiyası coxamilli bir proses olaraq istehsalın təşkilində və maliyyə menecmentində yeni bazar metodlarından istifadəni tələb edir. Əgər bazar islahatlarının aparılmasının birinci mərhələsində müəssisənin fəaliyyət mühitinin dəyişdirilməsi əsas olmuşdursa, növbəti mərhələdə başlıca diqqət onun özünün busbutun sistem dəyişdirilməsinə yönəldilmişdir. Bu baxımdan, hazırkı məqamda bazar təmayullu səmərəli dəyişkənliyin ən mühüm optimal variantlarından biri kimi müəssisənin fəaliyyətinin diversifikasiyası çıxış edir.

XX əsrin ikinci yarısına təsaduf edərək iqtisadi sistemin inkişafı daha az təkamullu xarakter almağa başlamışdır. Buna görə də gələcəyi daha dinamik şəraitdə dəyişdirən idarəetmə sistemlərinin yaradılması problemi qarşıya çıxmışdır. Bu istiqamətdə, xüsusən də istehsal müəssisələrinin idarə olunmasında tədqiqatlar genişlənməyə başlamış və yeni mutərəqqi baxışlar meydana gəlmişdir. Bu meyillər diversifikasiyanın da inkişaf etməsinə səbəb oldu. Həmin illərdə ABŞ-da və digər Avroatlantik ölkələrdə diversifikasiya prosesi antiinhisar qanunvericiliyinin qəbul edilməsi ilə geniş vüsət almağa start götürdü. Şaxələndirmə strategiyası istehsal innovasiyalığı ilə fəqlənən Yaponiya və Cənubi Koreyada da inkişar tapdı və iqtisadi inkişaf əsas konsepsiyalarından birinə çevrildi. Bu təmayul ilk növbədə xarici bazarların fəth olunması ilə bağlılıqda inkişaf etməkdə idi. İndi bu templər Rusiyada və Cində də yeni dövriyyə əldə etməkdədir.

Təcrübə göstərir ki, bazar islahatlarının genişləndiyi və təkmilləşdiyi muasir mərhələdə əksər müəssisələr ucun ixtisaslaşmanın dərinləşməsi və istehsal imkanlarının yüksəldilməsi istiqamətində diversifikasiya strategiyası uğurluluğunu nümayiş etdirmişdir. Müəssisənin diversifikasiyasi strategiyasına keçidi yenə də

cağdaş biznes konsepsiyasının aktual olan muhum istiqamətlərindən biri kimi qalmaqdadır.

Bu strateji xətt artıq onun sistem nəzəriyyəsini qəti formalaşdırmaqda və inkişafını təkmilləşdirmək mərhələsinə qədəm qoymaqladır. Muəssisənin iqtisadiyyatını və biznes fəaliyyətini genişliklə əhatə edən bütün bu yeni inkişaf prosesləri həm də elmi cəvrədə müvafiq tədqiqatları stimullaşdırır. Bu baxımdan, muəssisənin diversifikasiya strategiyasının konseptual muddəalarının təhlili bizim də tədqiqat araşdırmamızın predmetinin əsasını təşkil edir.

İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və sənayedə struktur dəyişikliklərinin zəruriliyi müasir dövrdə aktual məsələlərdən biri hesab edilir, xüsusilə də bütün faydalı qazıntılar ixrac edən ölkələr üçün. Azərbaycan Biznes Forumu”nda Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının Bakı ofisinin rəhbəri Neil Makkeyn - “Azərbaycanın diversifikasiyaya (iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi) nail olması infrastrukturun bərpasından və yenidən qurulmasından irəli gəlir. İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi bazarın tələblərindən irəli gəlməlidir” [44].

Ayrı-ayrı ölkələr məsələn, Malayziya, Çili və İndoneziya öz iqtisadiyyatını vaxtında və düzgün şaxələndirmişdir.

İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi problemi demək olar ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrin gündəmində olmaqla bərabər, arzu kimi qalmaqdadır. Ölkə liderləri də bu məsələyə öz çıxışlarında yer verirlər. Bir çox hallarda bu çıxışlar söz kimi olaraq alır. Bu sahədə uğur qazanmış resurslara zəngin olan inkişaf etməkdə olan ölkələr sayca çox azlıq təşkil edir ki, bu da bir o qədər maraq doğurur.

Mineral resursların ixracına söykənən iqtisadiyyat qalan xammal növlərini ixrac edən ölkələrin iqtisadiyyatından əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Bu fərq ilk növbədə digər sektorlarla zəif istehsal əlaqələrinin olması, əsasən vergi formasında alınan təbii rentanın yüksək dərəcədə təmərküzləşməsi, həmçinin hazırlat sahələrində bir başa yaradılan iş yerlərinin az sayda olması ilə və s. bu kimi əlamətlərlə özünü göstərir. Bu ixrac edilən resursun neft olduqda daha da aktual olur.

Bununla belə faydalı qazıntıların ixracı ilə daha geniş məşğul ölkələr üçün şaxələndirmənin həqiqətən də vahid qəbul olunan inkişaf variantı olması hələ də bir o qədər də əvcəzsiz olması öz təsdiqini tapmamışdır. Bu yanaşmaya bir sıra alternativlərin olması da iqtisadi ədəbiyyatlarda, elmi məqalələrdə öz əksini tapır. Belə ki, alternativ variant kimi xaricdə ixrac gəlirlərinin investisiyalaşdırılmasının genişləndirilməsi, həmçinin bu və ya digər resursların global bazarlarının idarə edilməsi məqsədi ilə hasilatın həcmnin digər ölkələrlə birgə tənzimlənməsi və s. qəbul edilə bilər. Ümumiyyətlə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi müasir dövrdə, xüsusilə də Azərbaycan reallıqlarında daha da əhəmiyyətlidir.

İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi ilə əlaqədar bu qədər əlavə işlərin görülməsi, maliyyə resurslarının xərclənməsinin zərurəti və ya əhəmiyyəti nədən ibarətdir?

İqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin zərurət olması və faydalı olacağını təsdiq edən əsas arqumentlərdən biri empirik tədqiqata məruz qalmış asılılıqdır ki, bu onunla prespektiv dövrdə uzunmüddətli artım arasındakı asılılıqdır. Ölkə iqtisadiyyatının aparıcı sahəsi olan sənayenin inkişafı sahələr arası əlaqələri fəallaşdırır, sahibkarlıq fəaliyyətini stimullaşdırır, başqa ölkələrlə mal dövriyyəsini artırılması üçün zəmin yaradır.

Bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və sənayenin strukturunda dəyişikliklərin edilməsinin leyhinə olan arqumentlərdən biri də hasilat sahəsində nəticələrin, istehsal həcmnin əhalinin artımı ilə ayaqlaşa bilməməsidir. Belə vəziyyət əhalinin hər nəfərinə gəlirlərin səviyyəsi tədricən azalmasına və uzunmüddətli perspektivdə ölkədə sosial sabitlik üçün təhlükənin yaranmasına zəmin yaradır. Bununla bərabər qeyd etmək lazımdır ki, hasilat sahələri öz özlüyündə zəruri sayda işyerləri yarada bilmir ki, bu da əlavə problemlərə gətirib çıxarır.

Nəhayət, faydalı qazıntılar ixrac edən ölkələrin iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyəti az olmayan məsələlərdən biri də dünya bazarında resurslara qiymətlərin dəyişkənliyi, qeyri-sabit olmasıdır. Baxmayaraq ki, bir çox hallarda əsas ixracatçılar arasında bu və ya digər əmtəələr üzrə qiymət siyasəti razılaşmalar mövcuddur,

çoxlu sayda amillər, o cümlədən əvvəlcədən müəyyən edilə bilməyənlər qlobal konyukturanı köklü şəkildə dəyişə bilər.

Unutmaq olmaz ki, faydalı qazıntıların ixracı ilə əlaqədar təhlükələrin olmasına rəğmən təbii resursların olması ölkənin rəqabətqabiliyyətliyini təsdiq edən vasitə kimi çıxış edir. Beləliklə, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə yönəldilmiş hər bir təşəbbüs ondan imtinaya deyil əksinə bu üstünlüyün inkişafına və daha səmərəli, faydalı istifadəsinə xidmət etməlidir.

Bir çox iqtisadçı və qeyri-iqtisadçı mütəxəsislər və digərləri təbii resursların çox olmasını ölkənin ümumi iqtisadi inkişafına mane olan, qeyri stimullaşdırıcı amil kimi dəyərləndirirlər. Bəzi mənbələrdə “resursların lənəti” deyilən konsepsiyanın olması da qeyd edilir. Bu konsepsiyaya əsasən ölkənin təbii sərvətinin kəmiyyəti ilə onun zəif inkişafı arasındakı asılılıq mövcuddur. Bu asılılığı sadələşdirmək də olmaz. Resursların olması öz-özlüyündə ölkə iqtisadiyyatının inkişafı üçün maneə deyil, məhz onunla əlaqədar adekvat cavab tələb edən “çağırışlar” maneə olaraq qalmaqdadır.

Belə ki, təbii resursların ixracından əldə edilən böyük miqdarda gəlirlər milli valyutanın nominal və real mübadilə kursunu həddən artıq artmasına və hasilat sahəsində isə əmək haqlarının səviyyəsinin də digər sahələrə nisbətən dəfələrlə artmasına səbəb olmaqla iqtisadiyyatın digər sektorlarının inkişafına neqativ təsir göstərə bilər. İxracatçı ölkələrin köküməti bir çox hallarda iri həcmli gəlirlərə əsaslanaraq borcların akkumuliyasını həyata keçirirlər.

Bir çox ixracatçı ölkələrdə resursların həcmi ilə onlarda korrupsiya səviyyəsi arasında müəyyən qarşılıqlı əlaqədə müşahidə olunur. Siyasi kapitalın əldə olunmasının və hakimiyyətin əldə saxlanılmasının ən sadə üsullarından biri təbii sərvətlərin ixracından külli miqdarda gələn gəlirin əhalinin imtiyazlı təbəqəsinin xeyrinə bölgüsüdür. Bundan əlavə, dövlət büdcəsinin əsas hissəsi hasilat sənayesindən toplanan vergi hesabına formalaşdığı şəraitdə dövlət digər vergi ödəyicilər qarşısında öz məsuliyyətini tələb olan səviyyədə hiss etməyə bilər, çünki bu kateqoriya vergi ödəyicilərin iqtisadiyyata yatırımları hasilat sənayesinə nisbətən az miqdar təşkil edir.

İqtisadiyyatın və ayrı-ayrı sahələrin və istehsalların şaxələndirilməsi tədbirləri müşahidə olunan hər bir çağırışa tələb olunan müvafiq cavablardan, biri və ən təsirlisi ola bilər. Lakin əgər konkret ölkənin resurs idxalından asılılığı və bununla əlaqədar problemlər həddən artıq səviyyəyə çatmışdırsa, o halda belə vəziyyətdən çıxış çox güclü siyasi iradə və uzunmüddətli səylər tələb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, ifadə etdiyimiz situasiya Azərbaycanın bu günkü vəziyyətini əks etdirir.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, faydalı qazıntıların satışından çox asılı olan ölkələrin cəmi bir neçəsi vaxtında şaxələndirilmiş iqtisadiyyatını formalaşdırıb bilmişlər və davamlı olaraq iqtisadi inkişafa nail olmuşlar. Bu ölkələr arasında Malayziyanı, Çilini və İndoneziyanı xüsusilə qeyd etmək olar. Bu ölkələrin bəziləri öz iqtisadiyyatını sənaye istehsalına yönəltməklə, bəziləri öz ixrac resurslarının çeşidini böyük həcmdə əlavə dəyər hesabına genişləndirməklə iqtisadiyyatın inkişafına nail olmuşlar [42].

Bunlarla yanaşı ölkələrin ərazi yerləşməsi, iqtisadi ixtisaslaşması və s. də iqtisadi inkişaf üçün zəmin yaratmışdır. Malayziya bir çox üstünlüklərə malikdir. Məsələn, uyğun coğrafi yerləşmə, çoxlu sayda su nəqliyyatı üçün limanların olması, olduqca inkişaflı poladın, kauçukun və taxta-şalban hasilatı üçün infrastrukturun olması ölkənin ixracının strukturunu şaxələndirməyə imkan vermişdir. Bununla dövlətin bərabər əsas məsləhətlərdən biri balanslı büdcə siyasəti yürütməklə ölkənin torpaq sahələrinin inkişafına və meşələrin bərpasına, həmçinin infrastrukturun inkişafına, birinci növbədə enerji təminatı, rabitə və nəqliyyatın inkişafına iri həcmli investisiyaların yönəldilməsinə imkan vermişdir. Keçən əsrin 70-ci illərində ölkə hökuməti proteksionist siyasətindən imtina edərək sənaye məsullarının idxalı yönümlü kursa üstünlük verdi. Bu siyasət ucuz işçi siyasətini də ortaya qoydu. Ölkədə əməyin çox ucuz səviyyəsi süni yaradılmış rıçaqlar hesabına saxlanıla bilirdi. Belə ki, dövlətin qanunvericilik aktı ilə təsdiq olunmuş minimum əmək haqqı səviyyəsinin olmamasından və həmkarların fəaliyyətinin məhdudluğundan sui istifadə edərək ixrac yönümlü sahələrdə əmək çox aşağı səviyyədə qiymətləndirilirdi.

Ölkədə makroiqtisadi siyasət hər bir vahid xidmət və məhsullara çəkilən xərclərin səviyyəsinin azaldılması olmuşdur. Milli valyutanın devalvasiyası istehsalın daha da ucuzlaşdırılmasına imkan verdi. İqtisadiyyatın ixrac sahələrinin dəstəklənməsinə yönəldilmiş proqramlar hazırlanmış və reallaşdırılmışdır. Bu proqramlarda vergi güzəştlərinin verilməsi, kreditləşdirmə, tədqiqatların dövlət subsidiyalaşdırılması, həmçinin məhsulların reallaşdırılmasında dəstəyin verilməsi əsas məsələ kimi nəzərdə tutulmuşdur. Qeyd olunan kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi dünya bazarında Malayziyanın ixrac etdiyi əmtəələrin rəqəbatqabiliyyətini yüksəldirdi.

İndoneziya sürətlə inkişaf edən neft sənayesinin olmasına rəğmən kənd təsərrüfatını fəal stimullaşdırılması siyasətinə üstünlük verir. Bu siyasətə əsasən dövlət neft sənayesindən gələn gəlirin əhəmiyyətli hissəsini xəstəliklərə dözümlü düyü növlərinin hazırlanması və dövriyyəyə cəlb edilməsi, gübrələrin istehsalı və daxili bazarlarda güzəştli qiymətlərlə reallaşdırılması, həmçinin ölkənin kənd təsərrüfatı rayonlarında infrastrukturun inkişafına yönəldilməsi nəzərdə tutulmuşdur [43].

Ölkənin sənaye sahələrində çalışan və bu kateqoriyanın sayca artmaqda olan işçiləri ucuz qiymətə təmin etməyə qadir kənd təsərrüfatı hesabına keçən əsrin 80-ci illərində İndoneziya inkişafı kütləvi sənaye istehsalı yolunu seçdi və qısa bir dövrdən sonra bu istiqamətdə inamla addımladı. Bununla bərabər dövlət xərclərinin səviyyəsi ciddi nəzarətdə saxlanılırdı ki, bu da əhəmiyyətli miqdarda pul vəsaitinin akkumliyasına (toplanmasına) imkan verdi. Malayziya kimi İndoneziya hökuməti də nisbətən azad ticarət rejimində milli valyutanın devalvasiyasına çalışdı. Bu işə müsbət ticarət balansının yaradılmasına imkan verdi.

Malayziya kimi İndoneziyadan fərqli olaraq Çili iri sənaye əmtəə ixracatçısına çevrilmədi. Lakin Çili dövləti inkişafı resurs bazasına söykənərək ölkədə istehsal olunan xammal əmtəələrinin yüksək əlavə dəyərlə ixracı üzrə ixtisaslaşması hesabına öz ixracını əhəmiyyətli dərəcədə şaxələndirdi.

Çilinin iqtisadi strategiyanın uğuruğunu şərtləndirən əsas elementlərdən biri də global konyunkturada qeyri-sabitliyin tarazlaşdırılmasına yönəldilmiş büdcə siyasət

olmuşdur. Bu siyasətin məzmununa gəldikdə, o ixrac olunan resursların qiymətinin yüksək olduğu bir illərdə əhəmiyyətli miqdarda yığım edilmiş, ehtiyat toplanılmış və dünya bazarında qiymətlərin səviyyəsi aşağı düşdükdə isə həmin resurslar aktiv olaraq xərclənmişdir. Bundan əlavə Şili hökuməti öz qüvvəsini ölkədə biznes mühitin yaxşılaşdırılmasına yönəltmişdir. Sahibkarlıq fəaliyyəti üçün şərait üzrə Çili reytingə görə latınamerikasını ölkələri arasında adətən aparıcı yerlərdən birini tutur.

Çili ölkəsi iqtisadiyyatın ixrac sahələrinin inkişafı üçün şəxsi-dövlət partnyorluğu təcrübəsindən uğurlu istifadə üzrə nümunə hesab edilir. Ölkədə xırda istehsalçıların dünya bazarlarına çıxışına dəstək olaraq informasiya və maliyyə dəstəyi üçün infrastruktura yaradılmışdır. Bu isə xarici bazarlara çıxış üçün klitik kütlənin əldə edilməsinə yardım edir. Çilidə kiçik və orta biznesin cəlb edilməsi ilə istehsal klasterlərinin inkişafı üzrə fəal iş aparılır.

Malayziyanın, İndoneziyanın və Çilin təcrübəsi göstərir ki, yaxşı menecmentin olduğu bir şəraitdə hətta uzun müddət hasilat sənaye məhsullarının-xammalının ixracından güclü asılı olan və uzun tarixi siyasi qeyri-sabit dövr yaşamış və sarsıntılara məruz qalmış ölkələrdə belə iqtisadiyyatın uğurlu şaxələndirilməsi mümkündür. Çoxlu sayda fərqlərinə baxmayaraq, qeyd edilən ölkələrdə aparılan iqtisadi siyasətin bir sıra ümumi xüsusiyyətlərə malikdir. Bu xüsusiyyətləri aşağıdakı kimi təsvir etmək olar:

- bu ölkələrdə dövlətin əsas məqsədləri birinci növbədə bir tərəfdən iqtisadiyyatın inkişafının stimullaşdırılması və sosial sabitliyin təmin edilməsi olmuşdur;

- ixrac olunan əmtəələrin bazasının genişləndirilməsi inkişafın əsas prioriteti kimi;

- hər bir qeyd edilən hallarda şaxələndirmə prosesi onunla əliqədər bütün risklərə adekvat olaraq bir qrup səlahiyyətli iqtisadçının nəzarəti altında aparılırdı.

Yalnız bu mütəxəsislərin siyasi elita ilə qaydaya salınmış qarşılıqlı təsiri prosesi məntiqi sonluğa çatdırmağa imkan verdi.

FƏSİL II. İQTİSADİYYATIN ŞAXƏLƏNDİRMƏSİ VƏ STRUKTUR İSLAHLATLARININ ÖLKƏ SƏNAYESİNƏ TƏSİRİNİN TƏHLİLİ

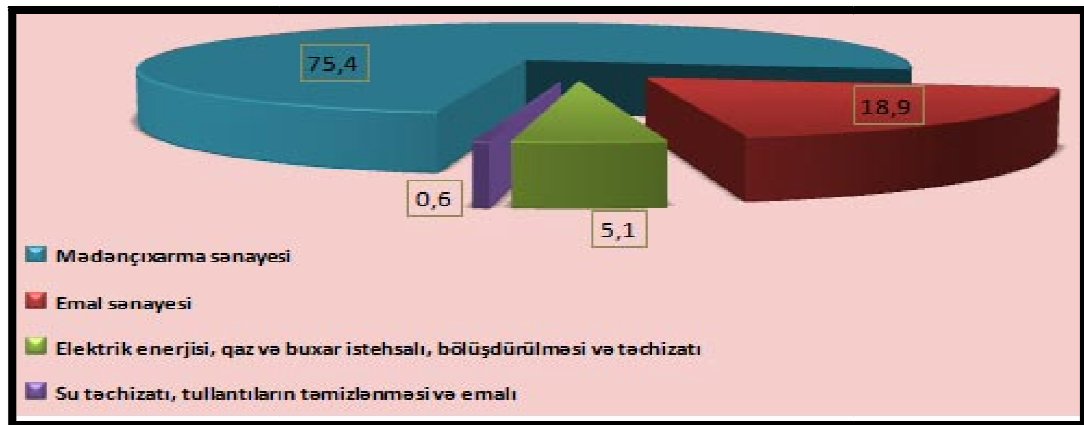
2.1. Azərbaycan sənayesinin mövcud vəziyyətini xarakterizə edən göstəricilərin təhlili

Artıq on ildən artıq bir vaxtdır ki, Azərbaycan sənayesi yeni inkişaf mərhələsinə daxil olmuş hesab edilir. 2004-cü ildən icrasına başlanılan regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramlarının və eləcə də digər məqsədyönlü tədbirlərin nəticəsində sənaye istehsalı üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən məsələlər həlli istiqamətində əhəmiyyətli işlər görülmüş, sənayenin infrastruktur təminatı xeyli yaxşılaşdırılmışdır. Ötən dövrdə infrastruktur layihələri ilə yanaşı dövlət investisiyaları bir sıra istehsal təyinatlı layihələrə, neft-qaz hasilatı, neft emalı və neft-kimya sahələrinin inkişafına, alternativ enerji qurğu və avadanlıqlarının, alüminium emalı, gəmi istehsalı və müdafiə sənayesi müəssisələrinin yaradılmasına yönəldilmişdir. Bununla yanaşı ölkədə əlverişli biznes investisiya mühiti yaradılmış, özəl sektor tərəfindən icra edilən layihələrin güzəştli şərtlərlə maliyyələşdirilməsi və zərurət yarandığı təqdirdə dövlətin bu layihələrdə pay iştirakı təmin edilmişdir.

Son illərdə ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi və sənayedə struktur islahatları nəticəsində sənaye sektorunun inkişafı təmin olunmuş və sənayedə yaradılmış əlavə dəyərin həcmi 2012-ci ildə də 27 milyard manata çatmış, onun ÜDM-in strukturundakı payı 50% təşkil etmişdir.

2012-ci ildə ölkədə sənaye müəssisələri tərəfindən 33945.6 milyon manatlıq məhsul istehsal olunmuşdur. Sənaye məhsulunun 75.4%-i və ya 25609.8 mln. manatı mədənçıxarma, 18.9%-i və ya 6423.8 mln. manatı emal, 5.1 %-i və ya 1720.9 mln.manatı elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı, 0.6%-i və ya 191.2 mln. manatı su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahələrində istehsal edilmişdir. Sənayenin ümumi buraxılışında qeyri-neft sənayesinin xüsusi çəkisi 19.2% olmaqla 6518.6 mln. manat təşkil etmişdir [50].

2012-ci ildə emal sənayesində 6423.8 mln. manatlıq və ya əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən müqayisəli qiymətlərlə 5.4% çox məhsul istehsal olunmuşdur. Emal sənayesində qeyri-neft məhsulları istehsalının xüsusi çəkisi 69.2% və ya 4444.9 mln. manat olmuşdur.

Qrafik 1. 2012-ci ildə sənaye sahələrində məhsul istehsalı, %-lə, [50]

2012-ci il ərzində emal sənayesində məhsul buraxılışının strukturunda ən yüksək xüsusi çəkiyə malik alt sahələr qida məhsullarının istehsalı (38.6%), neft məhsullarının istehsalı (30.8%), metallurgiya sənayesi (5%), tikinti məmulatlarının istehsalı (4.9%), elektrik avadanlıqlarının istehsalı (3.8%), içki istehsalı (2.5%), kimya sənayesi (2.4%), maşın və avadanlıqların istehsalı (2.1%) sahələri olmuş, digər 16 alt sahənin birgə xüsusi çəkisi isə 9.9% təşkil etmişdir.

Qeyd olunan dövr ərzində emal sənayesində müqayisəli qiymətlərlə məhsul istehsalının artdığı sahələr qida məhsullarının istehsalı (3.1%), metallurgiya sənayesi (15.9%), tikinti məmulatlarının istehsalı (16.8%), elektrik avadanlıqlarının istehsalı (1.7 dəfə), içki istehsalı (10%), maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri (39.2%), hazır metal məmulatlarının istehsalı (1.4 dəfə), kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalı (30.2%), rezin və plastmas məmulatlarının istehsalı (2.3 dəfə), toxuculuq sənayesi (1.6 dəfə), mebel istehsalı (2.2 dəfə), geyim istehsalı (18.5%), dəri və dəri məmulatlarının, ayaqqabıların istehsalı (1.5 dəfə) sahələri olmuşdur (cədvəl 1.).

Sənaye məhsulunun ümumi buraxılışının 88.1%-i və ya 29907.5 milyon manatı Bakı şəhərində, 11.9%-i və ya 4038.1 milyon manatı isə digər iqtisadi rayonlarda istehsal olunmuşdur. Bakı istisna olmaqla, regionlar üzrə istehsal

olunmuş sənaye məhsulunun 20%-i Aran iqtisadi rayonunun, 12.9%-i isə Abşeron iqtisadi rayonunun, 7.9%-i Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunun, 3.1%-i Naxçıvan iqtisadi rayonunun, 56.1%-i isə digər iqtisadi rayonların payına düşmüşdür.

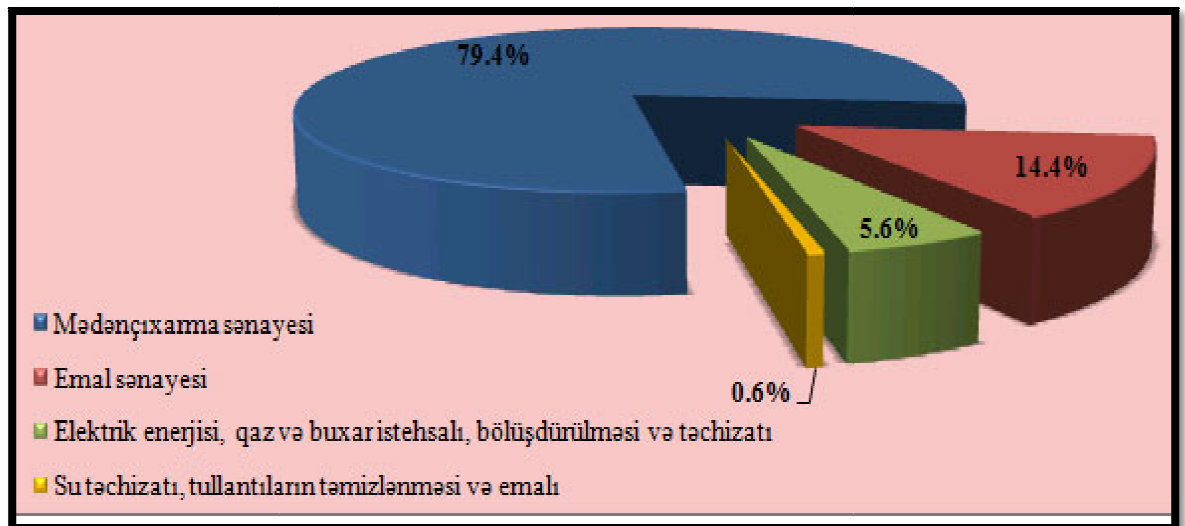
Cədvəl 1.

Emal sənayesi, müqayisəli qiymətlərlə, 2012-ci il üzrə [47].

Emal sənayesinin sahələri	Faktiki qiymətlə (milyon manat)	Əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən, faizlə
Cəmi	6423.8	105.4
Qida məhsullarının istehsalı	2482.0	103.1
İçki istehsalı	159.6	110.0
Toxuculuq sənayesi	58.0	1.6
Geyim istehsalı	38.4	118.5
Dəri və dəri məmulatlarının, ayaqqabıların istehsalı	15.6	1.5
Poliqrafiya fəaliyyəti	30.1	1.8
Neft məhsullarının istehsalı	1978.9	95.5
Rezin və plastmas məmulatlarının istehsalı	63.2	2.3
Tikinti məmulatlarının istehsalı	315.0	116.8
Metallurgiya sənayesi	319.7	115.9
Hazır metal məmulatlarının istehsalı	119.6	1.4
Kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalı	88.2	130.2
Elektrik avadanlıqlarının istehsalı	242.3	1.7
Sair nəqliyyat vasitələrinin istehsalı	12.7	123.8
Mebel istehsalı	46.8	2.2
Maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri	122.8	139.2

2013-ci ildə ölkədə sənaye müəssisələri tərəfindən 31367.1 milyon manatlıq məhsul istehsal olunmuşdur. Qeyd olunan dövrdə kiçik sahibkarlıq subyektləri istisna olmaqla, istehsal olunan sənaye məhsulu sənayenin ümumi istehsalının 93.1%-ni əhatə etmiş və əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 1.8% artmışdır.

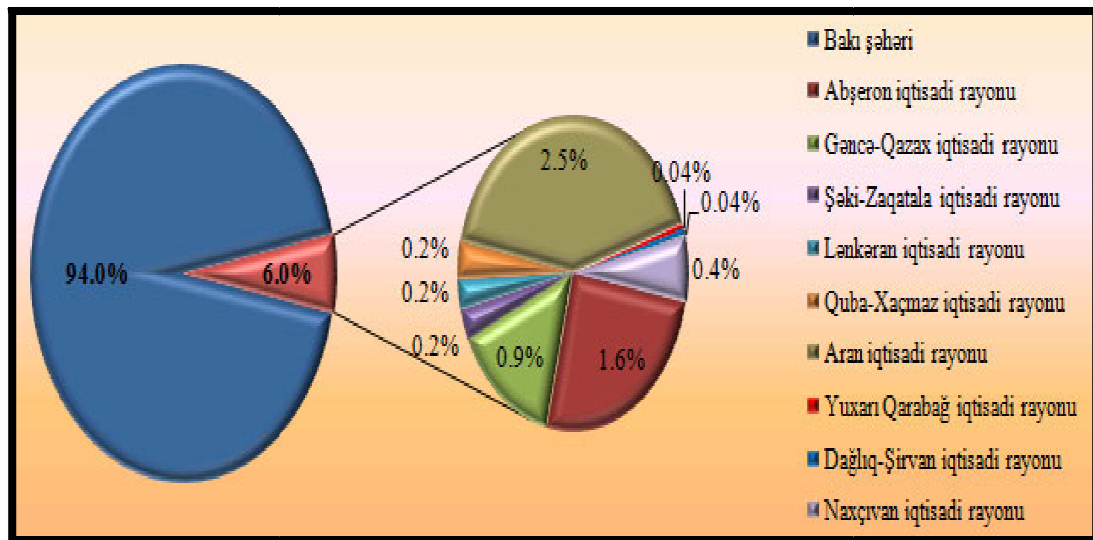
Sənaye məhsulunun 79.4%-i və ya 24900.9 milyon manatı mədənçıxarma, 14.4%-i və ya 4509.2 milyon manatı emal, 5.6%-i və ya 1757.5 milyon manatı elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı, 0.6%-i və ya 199.6 milyon manatı su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahələrində istehsal edilmişdir (qrafik 2). Sənayenin ümumi istehsalında qeyri-neft məhsullarının xüsusi çəkisi 14.2% olmaqla dəyər ifadəsində 4462.7 mln. manat təşkil etmişdir.

Qrafik 2. 2013-cü ildə sənaye sahələrinin sənayedə xüsusi çəkisi, %-lə, [50].

Hesabat dövrünün sonuna istehsalçı müəssisələrin anbarında 262.1 milyon manatlıq hazır sənaye məhsulu qalığı qalmışdır. Hazır məhsul qalığının 73.4%-i və ya 192.3 milyon manatı emal sənayesində fəaliyyət göstərən istehsalçı müəssisələrin payına düşmüşdür. Hazır məhsul qalığının 93.3%-ni və ya 244.5 milyon manatını istehsalçı müəssisələrin özünün istehsalı olan hazır məhsullar təşkil etmişdir [47].

Sənaye məhsulunun 94.0%-i və ya 29468.8 milyon manatı Bakı şəhərində, 6.0%-i və ya 1898.3 milyon manatı isə digər iqtisadi rayonlarda istehsal olunmuşdur. Bakı istisna olmaqla, regionlar üzrə istehsal olunmuş sənaye məhsulunun 41.8%-i Aran iqtisadi rayonunun, 25.7%-i isə Abşeron iqtisadi rayonunun, 14.6%-i Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunun, 6.9%-i Naxçıvan iqtisadi rayonunun, 11.0%-i isə digər iqtisadi rayonların payına düşmüşdür (qrafik 3).

Qrafik 3. 2013-cü ildə sənaye məhsulunun Bakı şəhəri və iqtisadi rayonlar üzrə bölgüsü, %-lə, [50].

2013-cü ildə sənaye müəssisələrində çalışanların orta siyahı sayı əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 5.0% artaraq 163.2 min nəfərə çatmışdır. Sənayenin alt sahələri üzrə çalışanların sayında ən çox artım emal sənayesində (8.9%) müşahidə edilmişdir. Qeyd olunan dövrdə sənayedə çalışanların 47.9%-i və ya 78.1 min nəfəri emal sənayesində, 21.5%-i və ya 35.1 min nəfəri mədənçıxarma sənayesində, 17.7%-i və ya 28.9 min nəfəri elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı, 12.9%-i və ya 21.1 min nəfəri su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahələrinin payına düşmüşdür.

2013-cü ildə sənayedə çalışan işçilərin orta aylıq əmək haqqı əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 8.0% artaraq 679.1 manata çatmışdır.

Hesabat dövründə mədənçıxarma sənayesində 24900.9 milyon manatlıq və ya əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən müqayisəli qiymətlərlə 0.7% çox məhsul istehsal olunmuşdur. Məhsul istehsalının artmasına əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən xam neft və təbii qaz hasilatının və mədənçıxarma sənayesi sahələrinə göstərilən xidmətlərin genişlənməsi öz təsirini göstərmişdir. 2013-cü ilin yanvar-noyabr ayları ərzində mədənçıxarma sənayesində orta aylıq əmək haqqı əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 8.5% artaraq 1566.8 manata yüksəlmişdir.

Emal sənayesində 2013-ci ildə 4509.2 mln manatlıq və ya əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən müqayisəli qiymətlərlə 5.8% çox məhsul istehsal olunmuşdur.

Emal sənayesində qeyri-neft məhsullarının xüsusi çəkisi 53.7% və ya 2419.3 milyon manat olmuşdur.

Hesabat dövrü ərzində emal sənayesində məhsul istehsalının strukturunda yüksək xüsusi çəkiyə malik alt sahələr neft məhsullarının istehsalı (46.4%), qida məhsullarının istehsalı (9.9%), tikinti məmulatlarının istehsalı (7.0%), metallurgiya sənayesi (6.7%), maşın və avadanlıqların istehsalı (5.5%), kimya sənayesi (4.4%) sahələri olmuşdur.

Hesabat dövründə emal sənayesinin alt bölmələri üzrə əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə sair nəqliyyat vasitələrinin istehsalında 2.3 dəfə, poliqrafiya məhsullarının istehsalında 43.4%, maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri sahəsində 31.3%, dəri və dəri məmulatlarının, ayaqqabıların istehsalında 30.9%, avtomobil və qoşquların istehsalında 28.9%, maşın və avadanlıqların istehsalında 25.1%, tikinti məmulatlarının istehsalında 21.0%, kimya sənayesində 19.5%, elektrik avadanlıqlarının istehsalında 14.6%, içki istehsalında 13.6%, əczaçılıq məhsullarının istehsalında 12.8%, sair sənaye məhsullarının istehsalında 11.6% və s. sahələrdə artım qeydə alınmışdır.

2013-cü ilin yanvar-noyabr ayları ərzində orta aylıq əmək haqqı emal sənayesində 8.8% artaraq 454.3 manata yüksəlmişdir.

2013-cü ilin yanvar-dekabr ayları ərzində elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sahəsində məhsul buraxılışı 1757.5 milyon manat təşkil etmiş və əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 3.2% artmışdır. Yanvar-noyabr ayları ərzində sahədə çalışanların orta siyahı sayı əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 2.3% artaraq 28.9 min nəfərə çatmışdır. Yanvar-noyabr ayları ərzində sahədə orta aylıq nominal əmək haqqı 5.6% artmış və 465.7 manata yüksəlmişdir. 2013-cü il ərzində bu sahədə 21.6 milyard kVt-saat elektrik enerjisi istehsal edilmişdir ki, bunun da 95.2%-i əmtəəlik olmuşdur.

2013-cü ilin yanvar-dekabr ayları ərzində su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsində məhsul buraxılışı əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 11.6% artaraq 199.6 milyon manata çatmışdır. Yanvar-noyabr ayları ərzində bu sahədə çalışanların orta siyahı sayı 21.1 min nəfər olmuşdur. Qeyd

edilən dövrdə bu sahədə orta aylıq nominal əmək haqqı 16.8% artmış və 328.4 manata yüksəlmişdir. 2013-cü il ərzində bu sahədə 610.0 milyon kub metr suyun yığılması, təmizlənməsi və paylanması həyata keçirilmişdir ki, bunun da 38.1%-i əmtəəlik olmuşdur.

2014-cü ildə sənayedə istehsal olunmuş malların və göstərilmiş xidmətlərin həcmi 31,9 milyard manat təşkil etmişdir. Özəl bölmədə istehsalın həcmi sənaye məhsulunun 79,5 faizini təşkil etmişdir. Ümumi istehsalın 92,4 faizi sənaye mallarının istehsalı, 7,6 faizi isə sənaye xarakterli xidmətlərin göstərilməsi hesabına yaradılmışdır [50].

2014-cü ildə fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin sayı 2410 ədəd olmuşdur. Bu müəssisələrin 22,1 faizi dövlət, 77,9 faiz isə qeyri-dövlət müəssisələrinin payına düşür. Fəaliyyət göstərən müəssisələrdən 1706 ədədi kiçik, 704 ədədi iri müəssisələrin payına düşür.

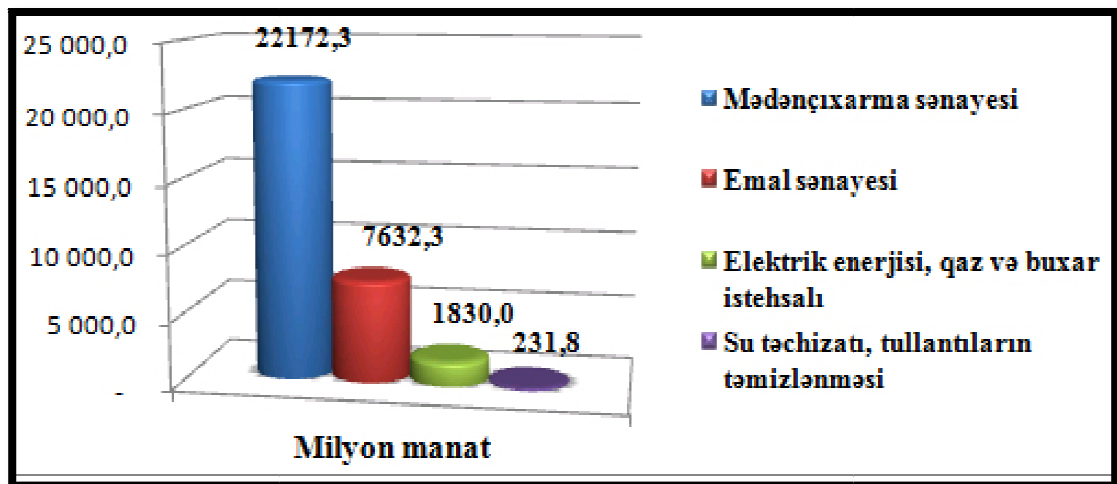
2014-cü ildə - "Sənaye ili"ndə ölkədə 20-dən çox orta və iri sənaye müəssisəsi açılmış, mövcud sənaye müəssisələrinin istehsal gücləri artırılmışdır. Bu müəssisələr arasında "Norm" sement zavodu, Gəncədə Alüminium yarımfabrikat istehsalı zavodları, Azərbaycan kağız və karton istehsalatı kombinatı, Sumqayıtda yağ fabriki, Sumqayıt mis emalı zavodu, Sumqayıt Tekstil Parkının yeni fabrikləri, "Arpaçay-1" və "Arpaçay-2" Su Elektrik stansiyaları, Suraxanı Günəş Elektrik Stansiyası, Qəbələdə "Gilan" qida şəhərciyi, Ağdaşda yem emalı və quru meyvə istehsalı müəssisələri, müxtəlif regionlarda istismara verilmiş kərpic, asfalt, metal konstruksiya zavodları, meyvə-tərəvəz emalı və s. müəssisələri qeyd etmək olar. Bundan başqa, hazırda dövlətin güzəştli kredit dəstəyi ilə özəl sektor tərəfindən 30-dan çox sənaye müəssisəsi qurulmaqda və genişləndirilməkdədir. Ümumilikdə 2014-cü ildə yeni açılmış sənaye müəssisələrinin sayı 228 ədəd olmuşdur.

Neft sənayesində ümumi buraxılış 24,7 milyard manat təşkil etmişdir ki, bu da öz növbəsində ötən illə müqayisədə 2,4% azalma deməkdir.

Qeyri-neft sənayesində isə ümumi buraxılış 7,2 milyard manat təşkil etmiş və ötən illə müqayisədə 6,9% artmışdır. Bu artım əsasən avtomobil və qoşquların istehsalı (58,2%), maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri (41,0%), kimya

sənayesi (32,0%), tikinti materiallarının istehsalı (22,2%), elektrik avadanlıqlarının istehsalı (12,1%), metallurgiya sənayesi (11,0%), içki istehsalı (8,1%) sahələrində müşahidə olunmuşdur.

Sənaye məhsulunun 69,6% mədənçıxarma, 24,0% emal, 5,7% elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı, 0,7% isə su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı bölmələrində istehsal olunmuşdur.

Qrafik 4. Sənayedə ümumi buraxılışın istehsalı (2014-cü il), [50].

Mədənçıxarma bölməsində istehsalın həcmi 22,2 milyard manat olmuşdur. Mədənçıxarma sənayesi ümumi məhsul buraxılışının 69,6 faizini təşkil edir. 2014-cü ildə mədənçıxarma sənayesi üzrə fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin sayı 318 ədəd olmuşdur. Bu müəssisələrin 7,2 faizi dövlət, 92,8 faiz isə qeyri-dövlət müəssisələrinin payına düşür. Fəaliyyət göstərən müəssisələrdən 255 ədədi kiçik, 63 ədədi iri müəssisələrdir. Sahənin əsas məhsulu olan xam neft hasilatı 42,0 milyon ton, təbii qaz hasilatı isə 29,4 milyard kub-metr təşkil etmişdir. 2013-cü illə müqayisədə neft hasilatı 3,2 faiz azalmış, qaz hasilatı isə 0,7 faiz artmışdır. 2014-cü ildə bu sahə üzrə yeni açılmış sənaye müəssisələrin sayı 28 ədəd olmuşdur. Mədənçıxarma sənayesi müəssisələrinin anbarlarında 45,3 milyon manatlıq və ya ölkə sənayesi üzrə olan hazır məhsul ehtiyatının 17,5 faizi qədər hazır məhsul olmuşdur (qrafik 4).

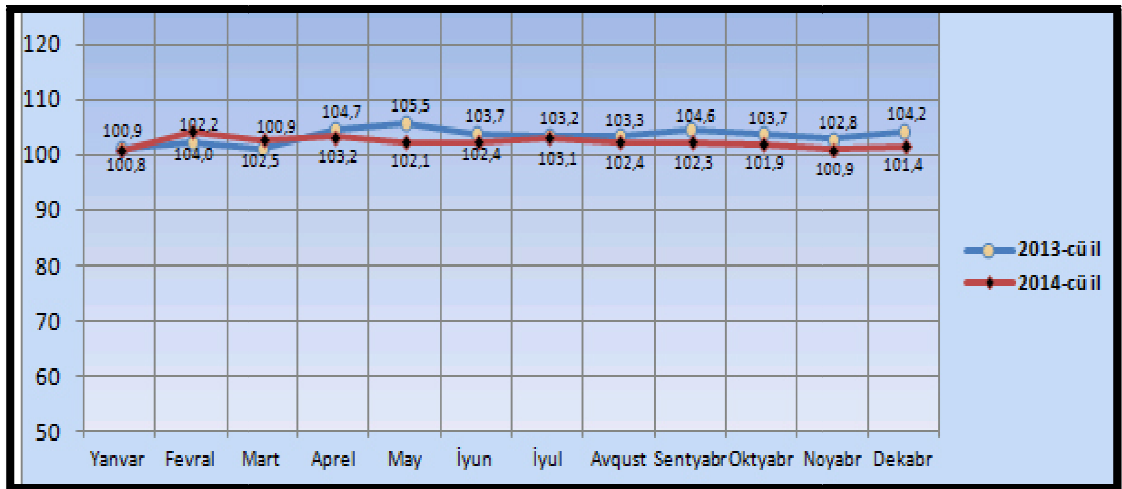
Emal bölməsinin müəssisələri və fərdi sahibkarları tərəfindən 2014-cü ildə 7,6 milyard manat dəyərində və ya ötən ilə nisbətən 2,2% çox məhsul istehsal olunmuş və sənaye xarakterli xidmətlər göstərilmişdir. Qeyri-neft emal sənayesi isə ötən ilə

nisbətən 8,2% artmışdır. Emal sənayesi ümumi məhsul buraxılışının 24 faizini təşkil edir. Emal sənayesi üzrə fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin sayı 1653 ədəd olmuşdur. Bu müəssisələrin 8,4 faizi dövlət, 91,6 faiz isə qeyri-dövlət müəssisələrinin payına düşür. Fəaliyyət göstərən müəssislərdən 1277 ədədi kiçik, 376 ədədi iri müəssisələrdir. 2014-cü ildə bu sahə üzrə yeni açılmış sənaye müəssisələrin sayı 179 ədəd olmuşdur. Emal sənayesi müəssisələrinin anbarlarında 214,2 milyon manatlıq və ya ölkə sənayesi üzrə olan hazır məhsul ehtiyatının 82,5 faizi qədər hazır məhsul olmuşdur [48, 50].

2014-cü ildə emal sənayesində məhsul istehsalının strukturunda ən yüksək xüsusi çəkiyə malik alt sahə neft məhsullarının istehsalının (34,2%) payına düşmüşdür. Neft məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan müəssisələr tərəfindən 2613,6 milyon manatlıq məhsul istehsal edilmişdir. Hesabat ilində neft məhsullarının istehsalında 6,1 faiz azalma müşahidə olunmuşdur. Bu sahə üzrə əsas məhsul istehsalı 1,2 milyon ton avtomobil benzini, 219,7 min ton neft-kimya sənayesində istifadə üçün benzin, 696,6 min ton ağ neft, 2,9 milyon ton dizel yanacağı olunmuş, 53,3 min ton sürtkü yağları, 241,9 min ton neft bitumu istehsal olunmuşdur. 2015-ci il yanvarın 1-nə neft məhsulları istehsal edən müəssisələrinin anbarlarında 36,6 milyon manatlıq və ya ölkə sənayesi üzrə olan hazır məhsul ehtiyatının 14,1 faizi qədər hazır məhsul olmuşdur.

Qida, içki və tütün məmulatların istehsalı xüsusi əhəmiyyət kəsb edən sahələrdəndir. Qida, içki və tütün məmulatların istehsalı ilə məşğul olan müəssisələr tərəfindən 2747,0 milyon manatlıq məhsul istehsal edilmişdir. Emal sənayesində məhsul istehsalının strukturunda qida, içki və tütün məmulatların istehsal payı 35,9% olmuşdur. Əksər qida məhsullarının istehsalında artım müşahidə olunmuş, onlardan marqarin istehsalı 19,5 faiz artaraq 29,3 min ton, cem və marmeladlar 9,3 faiz artaraq 11,7 min ton, kərə yağı 7,7 faiz artaraq 23,7 min ton, kolbasa məmulatlarının istehsalı 2,6 faiz artaraq 1,8 min ton, qaymaq və xama istehsalı 2,0 faiz artaraq 4,7 min ton, ət (quş əti daxil olmaqla) 1,5 faiz artaraq 278,1 min ton, pendir və kəsmik istehsalı 1,5 faiz artaraq 48,1 min ton, üzlü süd 1,1 faiz artaraq 839,1 min ton olmuşdur. 2015-ci il yanvarın 1-nə qida, içki və tütün məmulatlarını

istehsal edən müəssisələrin anbarlarında 33,3 milyon manatlıq və ya ölkə sənayesi üzrə olan hazır məhsul ehtiyatının 12,8 faizi qədər hazır məhsul olmuşdur (qrafik 5).

Qrafik 5. 2014-cü ildə əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən qida məhsullarının istehsalının dinamikası (artan yekunla, %-lə), [50].

Toxuculuq, geyim, dəri, dəridən məmulatlar və ayaqqabı istehsalı ilə məşğul olan müəssisələr tərəfindən 97,5 milyon manatlıq məhsul istehsal edilmişdir. Emal sənayesində məhsul istehsalının strukturunda bu sahələrin payı 1,2 faiz olmuşdur. Əvvəlki illə müqayisədə məhsul istehsalı toxuculuq sənayesi üzrə 1,9 faiz, geyim istehsalı 59,9 faiz artmış, dəri və dəri məmulatlarından ayaqqabıların istehsalı 41 faiz azalmışdır. Əvvəlki ilə nisbətən hazır pambıq parçalar 59,8% artaraq 836 min kv.m, pambıq yataq ağları 49,9% artaraq 404,6 min ədəd, pambıq lifi 40,5 faiz artaraq 13,0 min ton, dəri istehsalı 39,2% artaraq 1205,2 min kv.m olmuşdur.

2015-ci ilin yanvar-sentyabr aylarında sənayedə istehsal olunmuş malların və göstərilmiş xidmətlərin həcmi (ümumi buraxılış) 19 715,5 milyon manat təşkil etmişdir ki, bu da öz növbəsində ötən ilin müvafiq dövrünə nisbətən 2,1% artmışdır. Neft sənayesi 14 081,7 milyon manat təşkil etmişdir ki, bu da öz növbəsində ötən ilin müvafiq dövrünə nisbətən 0,7% azalmışdır. Qeyri-neft sənayesi isə 5 633,8 milyon manat təşkil etmiş və ötən ilin müvafiq dövrünə nisbətən 10,2% artmışdır. Bu artım əsasən maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri (2,1 dəfə), kimya sənayesi (97,2%), elektrik avadanlıqlarının istehsalı (20,8%), tikinti materiallarının

istehsalı (12,2%), metalurgiya sənayesi (5,1%), qida məhsullarının istehsalı (3,6%) sahələrində müşahidə olunmuşdur.

Sənaye məhsulunun 62,6% mədənçıxarma, 29,4% emal, 7,1% elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı, 0,9% isə su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı bölmələrində istehsal olunmuşdur [48, 49, 51].

Mədənçıxarma bölməsində istehsalın həcmi əvvəlki ilin müvafiq dövrünün səviyyəsindən 1,4% çox olmuşdur. Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı bölməsinin müəssisələri tərəfindən əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2,2% artım əldə olunmuşdur.

Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı bölməsində ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə məhsul və xidmətlərin istehsalı 2,8% artmışdır. Emal sənayesi. Emal bölməsinin müəssisələri və fərdi sahibkarları tərəfindən əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 9,4% çox məhsul istehsal olunmuşdur. Qeyri-neft emal sənayesi ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 16,7% artmışdır.

Yanvar-sentyabr ayları ərzində emal sənayesində məhsul istehsalının strukturunda ən yüksək xüsusi çəkiyə malik alt sahələr qida məhsullarının istehsalı (33,8%), neft məhsullarının istehsalı (31,6%), maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri (7,0%), tikinti materiallarının istehsalı (6,0%), kimya sənayesi (3,9%), içki istehsalı (3,0%), metallurgiya sənayesi (2,8%), maşın və avadanlıqların istehsalı (2,8%), hazır metal məmulatların istehsalı (1,5%), elektrik avadanlıqlarının istehsalı (1,5%), avtomobil və qoşquların istehsalı (1,1%), rezin və plastmas məmulatların istehsalı (1,0%) olmuşdur, digər 12 alt sahənin birgə xüsusi çəkisi isə 3,9% təşkil etmişdir.

Respublikanın iqtisadi və sosial sahələrinin inkişafına 2015-ci ilin yanvar-sentyabr aylarında bütün maliyyə mənbələrindən əsas kapitala 11,8 milyard manat vəsait yönəldilmişdir. Sənayedə neft sektoruna yönəldilmiş əsas kapitalın həcmi 2014-cü ilin müvafiq dövrünə nisbətən 20,8% artaraq 5 351,5 milyon manat təşkil etmişdir. Sənayedə qeyri-neft sektoruna yönəldilmiş əsas kapitalın həcmi ötən ilin eyni dövrünə nisbətən 33,2% artaraq 891,3 milyon manat təşkil etmişdir. Ümumi vəsaitin 52,8% sənaye sahələrinin inkişafına yönəlmiş, bu da 6 242,8

milyon manat təşkil etmişdir. Sənayedə əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlərin 86,5% mədənçıxarma sənayesi, 5,7% emal sənayesi, 2,0% elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sənayesinə, 5,8% isə su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sənayesinə yönəldilmişdir.

2015-ci ilin yanvar-avqust aylarında ölkənin sənaye sahələrində çalışan muzzdlu işçilərin sayı 182,9 min nəfər təşkil etmişdir, onların orta aylıq əmək haqqı isə 12,7% artaraq 793,2 manat olmuşdur. Qeyri-dövlət bölməsində işçilərin orta aylıq əmək haqqı 17,4% artaraq 1000,1 manat təşkil etmişdir.

İşçilərin 35,2 min nəfəri mədənçıxarma, 95,9 min nəfəri emal, 26,7 min nəfəri elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı, 25,1 min nəfəri isə su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı bölmələrində cəmləşmişdir [51].

Ümumilikdə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və struktur islahatları ilə əlaqədar olaraq son illərdə həyata keçirilən sənayeləşmə tədbirləri çərçivəsində neft-qaz, qızıl və digər hasilat sahələrində əldə edilmiş uğurlarla yanaşı, sənayenin diversifikasiyası genişləndirilmiş və bu sahədə yeni güclər istifadəyə verilmişdir. Belə ki, qısa müddət ərzində qeyri-neft sənayesində ölkə iqtisadiyyatı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən və müasir texnologiyalara əsaslanan rəqabətqabiliyyətli müəssisələr yaradılmışdır.

Son illərdə ölkə iqtisadiyyatında sənayenin inkişafı baxımından əhəmiyyətli sənaye müəssisələrinin yaradılması və yenidən qurulması sahəsində mühüm işlər görülmüşdür. Qaradağda sement zavodunun istehsal gücünün artırılması və yeni zavodun inşası, Qazaxda, Naxçıvanda sement zavodlarının tikilib istifadəyə verilməsi, Gəncədə alüminium istehsalı kompleksi, Gəmiqayırma zavodunun fəaliyyəti, Daşkəsən və Gədəbəydə qızıl-mis emalı, Sumqayıtda polad borular, Azərbaycan Polad İstehsalı Kompleksinin yaradılması ölkədə sənayenin növbəti mərhələdə daha dərin şaxələndirmə siyasətinin həyata keçilməsinə geniş imkanlar yaradır. Bununla yanaşı, Sumqayıtda neft-kimya sahəsində aparılan müasirləşdirmə işləri, karbamid zavodunun təməlinin qoyulması da gələcəkdə qeyri-neft sənayesinin diversifikasiya olunmasına töhfə verəcəkdir.

Ölkədə qeyri-neft sənayesinin əsas həlqələrini formalaşdıran maşınqayırma və avadanlıq istehsalı istiqamətində də ciddi nailiyyətlər əldə edilmişdir. Belə ki, Naxçıvanda avtomobil zavodlarının yaradılması, Gəncədə traktor istehsalı ölkədə müvafiq nəqliyyat vasitələrinə artan tələbin daxili istehsal hesabına ödənilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Həmçinin, Hacıqabulda seramik məmulatlar, dəqiq maşınqayırma və İKT sahəsində Şamaxı, Gəncə və Mingəçevirdə elektron avadanlıqları zavodları qurulmuşdur. Bununla yanaşı, Qaradağda metal konstruksiyalar, Mingəçevirdə beton dayaqqlar və ölkənin digər bölgələrində müxtəlif çeşidli məhsullar istehsal edən yeni zavodlar istifadəyə verilmişdir.

Müasir dövrdə ölkədə sənayeləşmə prosesinin sürətləndirilməsinə müvafiq institutların yaradılması və onların fəaliyyətinin genişləndirilməsi mühüm rol oynamaqdadır. Yeni yaradılan Sumqayıt Texnologiyalar Parkı və Sumqayıt Kimya Sənaye Parkında fəaliyyət göstərən və müasir texnoloji avadanlıqlarla təchiz olunmuş zavodlar qeyri-neft sənayesinin inkişafı ilə yanaşı, iqtisadiyyatın diversifikasiyasına xüsusi töhfə verməkdədir. Qeyd olunanlarla yanaşı, Balaxanıda bərk məişət tullantılarının çeşidlənməsi və yandırılması zavodları qurulmuş və bu ərazidə təkrar istehsalı inkişaf etdirmək məqsədilə sənaye parkı yaradılmışdır.

Eyni zamanda, alternativ və bərpa olunan enerji potensialının mövcudluğu ölkənin enerji mənbələrinin diversifikasiyası, atmosfərə atılan tullantıların azaldılması ilə yanaşı, ölkədə enerji istehsalı üçün generator və qurğuların istehsalı baxımından da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bununla əlaqədar Sumqayıt şəhəri yaxınlığında günəş panelləri istehsal edən zavod fəaliyyətə başlamışdır.

Sənayeləşmə çərçivəsində ölkəmizdə yeni yaradılan istehsal sahələrindən müdafiə sənayesinin qurulmasını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Qısa müddət kəsimində bu sahədə 50-yə yaxın yeni istehsal sahəsi yaradılmış və 900-dən çox çeşiddə müdafiə təyinatlı məmulatların istehsalı təşkil olunmuşdur. Müdafiə sənayesi müəssisələri tərəfindən hərbi təyinatlı məhsullarla yanaşı, mülki məmulatların da istehsalı təşkil olunmuşdur ki, onların həcmində son illərdə 2 dəfə artırılmışdır.

Ötən 12 ildə yüngül sənaye sektoru üzrə Bakı, Naxçıvan, Gəncə, Sumqayıt, Yevlax, Quba və ölkənin digər bölgələrində yaradılmış tekstil, mebel və başqa bu kimi əhalinin tələbatı baxımından vacib istehsal müəssisələri tikilib istifadəyə verilmişdir. Ölkədə əhalinin ərzaq məhsulları ilə təminatının yaxşılaşdırılması çərçivəsində İmişlidə şəkər zavodu, Abşeronda duz zavodu, Ağcabədidə süd və süd məhsulları kombinatı, Qəbələdə, Xaçmazda konserv zavodları, Oğuzda, Şəkiddə, Ağsuda və digər bölgələrdə yeni və müasir avadanlıqlarla təchiz olunmuş qida sənayesi müəssisələri fəaliyyətə başlamışdır.

2.2. Azərbaycanın qeyri-neft sənayesinin mövcud vəziyyətini xarakterizə edən göstəricilərin təhlili

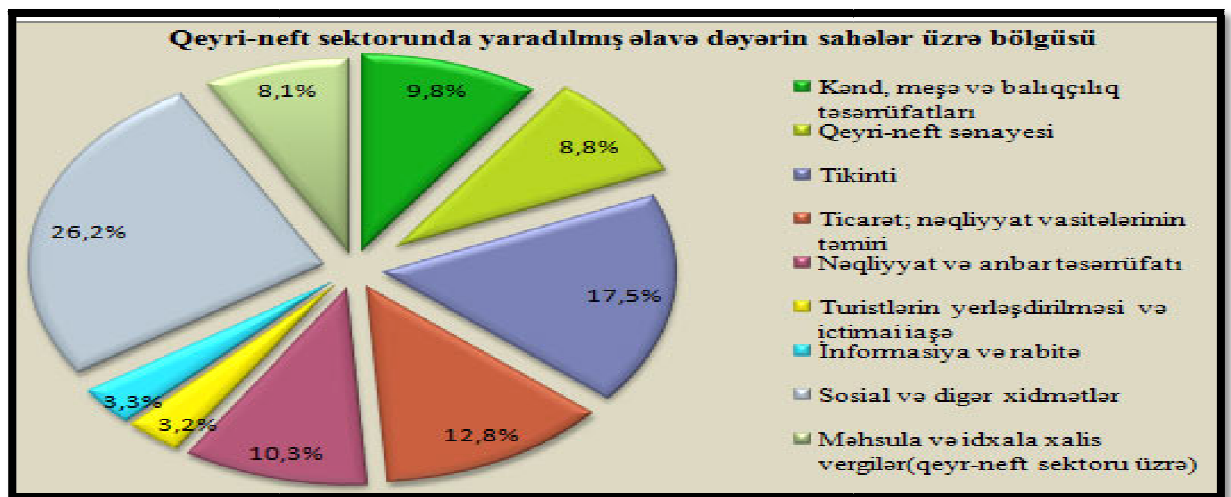
Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən iqtisadi siyasətin prioritetlərindən biri iqtisadiyyatın diversifikasiyasını, qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafını təmin etməkdən ibarətdir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının yalnız bir amil üzərində qurulması və iqtisadiyyatın yalnız bir amildən asılılığı məqsədəuyğun hal deyildir və böhran təhlükəsi yaradır. Qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafının təmin edilməsi nəticəsində ölkə iqtisadiyyatında neft sektorundan asılılıq əhəmiyyətli dərəcədə azalacaq.

Neft sektorunun inkişafı digər sahələrin inkişafı üçün maddi baza rolunu oynamaqla, yeni istehsal və xidmət sahələrinin yaradılmasına və inkişaf etmələrinə zəmin yaratmışdır. Məhz bunun nəticəsidir ki, artıq 2012-ci ildə qeyri-neft sektoru ümumi daxili məhsul istehsalında üstün mövqeyə sahib olmuşdur. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi bu inkişaf tempinin artırılması əsas vəzifə kimi hökumətin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biridir.

2012-ci ildə ölkənin qeyri-neft sektorunda 28474.9 milyon manatlıq əlavə dəyər yaradılmış və ümumilikdə onun 56.5%-dən çoxu sosial və digər xidmətlər, ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri və tikinti sahələrinin payına düşmüşdür (qrafik 6).

2012-ci ildə ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyər əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 9.7% çox olmuşdur (cədvəl 2). Qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyərin ÜDM-də xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 3.9% artaraq 52.7% təşkil etmişdir [48, 50]. Qeyri-neft sektorunun əksər sahələrində (informasiya və rabitə sahəsi istisna olmaqla) əlavə dəyər istehsalının artım tempi əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən aşağı olmuşdur.

Qrafik 6. 2012-ci ildə qeyri-neft sektorunda yaradılmış əlavə dəyərin sahələr üzrə bölgüsü [50].

Qeyd olunan dövrdə qeyri-neft sənayesində yaradılmış əlavə dəyərin xüsusi çəkisinin əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə artması nəticəsində hesablamalara görə, 2012-ci ildə qeyri-neft sektorunda yaradılmış əlavə dəyər qeyri-neft sənayesində yaradılmış əlavə dəyərin xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 0.2 faiz bəndi artmışdır.

2012-ci ildə qeyri-neft sənayesində 6510.4 milyon manatlıq məhsul istehsal edilmiş və bu ölkə üzrə bütün sənaye məhsullarının 19.2%-ni təşkil etməklə əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə onun payı 2.5 faiz bəndi artmışdır.

Qeyri-neft sənayesinin məhsul istehsalında emal sənayesinin xüsusi çəkisi 68.2%, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatının payı 26.4%, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsinin payı 2.9%, mədənçıxarma sənayesinin payı isə 2.5% təşkil etmişdir.

2012-ci ildə qeyri -neft sektorunda əlavə dəyərin artım tempi, %-lə, [47]

	Yanvar-dekabr, 2012	Əvvəlki ilin müvafiq dövründə
Qeyri-neft sektoru	109.7	109,4
Kənd, meşə və balıqçılıq təsərrüfatları	105.8	105.8
Tikinti	118.0	120.0
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	109.6	110.2
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	105.0	99.2
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	118.8	122.6
İnformasiya və rabitə	115.9	111.8
Sosial və digər xidmətlər	105.4	105.7

2011-ci illə müqayisədə hesablamalara görə cari ildə qeyri-neft sənayesində emal sənayesinin xüsusi çəkisi 0.9 faiz bəndi artmışdır (cədvəl 3).

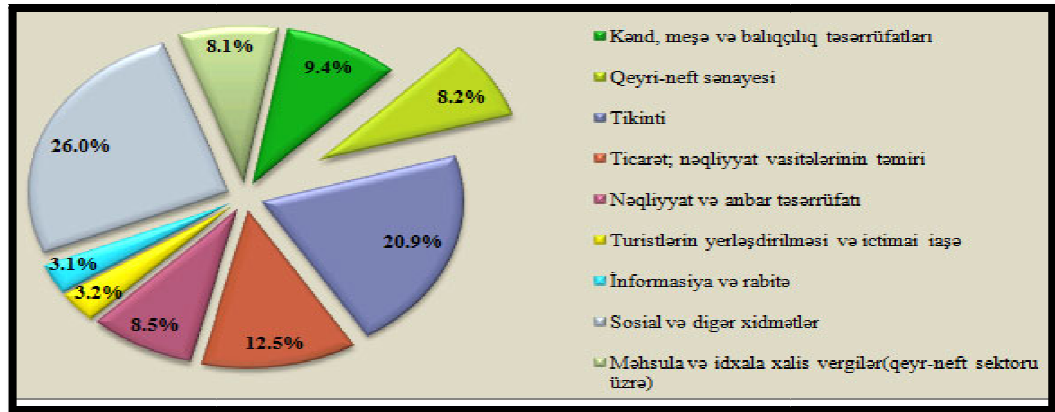
Ötən il ərzində məhsul istehsalı qeyri-neft emal sənayesinin 16 bölməsində, o cümlədən qida məhsulları istehsalında (2.7%), toxuculuq sənayesində (61%), rezin və plastmas məhsulları istehsalında (2.3 dəfə), tikinti materiallarının istehsalında (16.9%), metallurgiya sənayesində (17.1%), hazır metal məmulatlarının istehsalında (48.6%), kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalında (8 dəfə), elektrik avadanlıqlarının istehsalında (76.9%), mebel istehsalında isə (2.3 dəfə), maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri sahəsində (40.1%) artmışdır.

Qeyri-neft sənayesinin ümumi buraxılışı və yaradılmış əlavə dəyər, 2011-2012-ci illər üzrə [50]

	Yanvar-dekabr, 2011	Yanvar-dekabr, 2012
Ümumi buraxılış	5805.9	6510.4
Əlavə dəyər	2181.1	2509.5
Xüsusi çəki, %	37.5	38.5

Hesablamalara görə, 2012-ci ildə qeyri-neft sənayesində əlavə dəyərin xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 1 faiz bəndi artmışdır.

2013-cü ilin yanvar-dekabr ayları ərzində ölkənin qeyri-neft sektorunda 32637.9 milyon manatlıq əlavə dəyər yaradılmış və ümumilikdə onun 59%-dən çoxu sosial və digər xidmətlər, ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri və tikinti sahələrinin payına düşmüşdür.

Qrafik 7. 2013-cü ilə qeyri-neft sektorunda yaradılmış əlavə dəyərin sahələr üzrə bölgüsü, [50]

2013-cü ilin yanvar-dekabr aylarında ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyər əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 10.0% artmışdır. Qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyərin ÜDM-də xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 3.1% artaraq 56.6% təşkil etmişdir. 2013-cü ilin yanvar-dekabr ayları ərzində ölkə iqtisadiyyatında yaradılan əlavə dəyərin 5.8% artımına qeyri-neft sektoru 5.3% müsbət töhfə vermişdir. Qeyri-neft sektorunun alt sahələri üzrə ÜDM-in artımına ən çox müsbət töhfə verən sahə tikinti sahəsi (2.3%) olmuşdur. Qeyri-neft sektoru üzrə məhsulə və idxala xalis vergilər ümumilikdə məhsulə və idxala xalis vergilərin 72.0%-ni təşkil etmişdir [48, 50].

Qeyri-neft sektorunun əksər sahələrində əlavə dəyər istehsalının artım tempi əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən yüksək olmuşdur. Qeyri-neft ÜDM-nin artımına ən böyük müsbət töhfəni tikinti sahəsi (4.3%) vermişdir.

2013-cü ilin yanvar-dekabr ayları ərzində qeyri-neft sənayesində yaradılan əlavə dəyərin həcmi əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 4.2% artaraq 2666.4 milyon manata çatmışdır. Hesabat dövründə yaradılmış ÜDM-də qeyri-neft sənayesinin xüsusi çəkisi 4.6% təşkil etmişdir. Sənayedə yaradılan əlavə dəyərdə qeyri-neft sənayesinin payı 0.4% artaraq 10.0%-ə yüksəlmişdir. Yanvar-dekabr

ayları ərzində qeyri-neft sektorunda yaradılmış əlavə dəyərdə qeyri-neft sənayesinin xüsusi çəkisi 8.2% təşkil etmişdir. Qeyri-neft sənayesi ÜDM-in artımına 0.2%, qeyri-neft ÜDM-in artımına 0.4%, sənayenin 1.2% artımına isə 0.4% müsbət töhfə vermişdir (cədvəl 4).

Cədvəl 4.

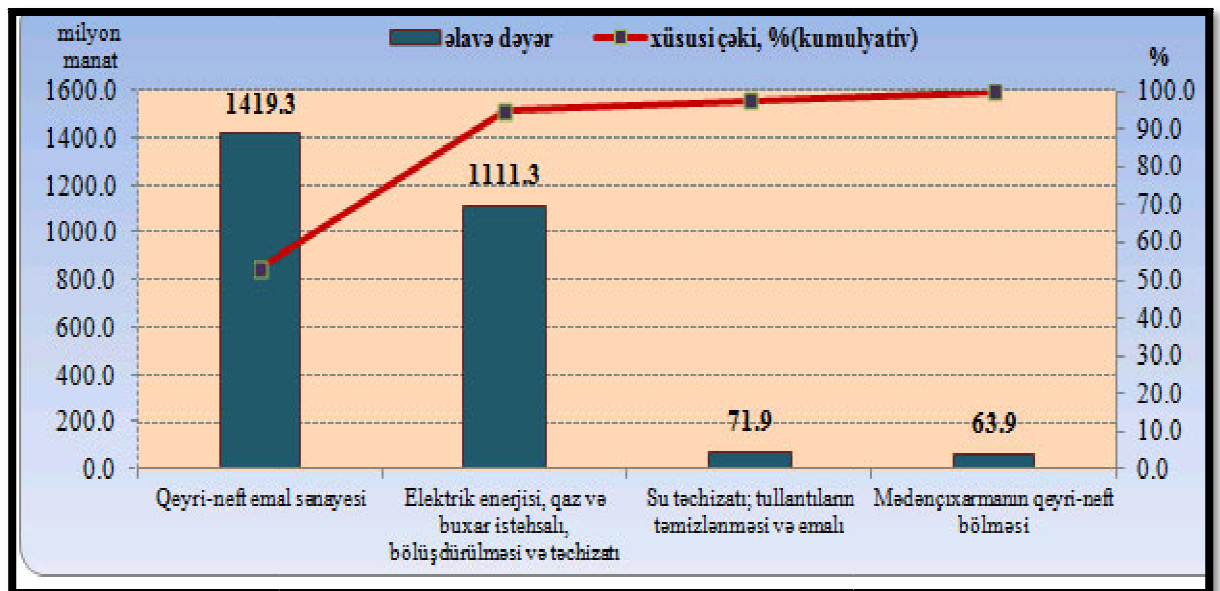
2013-cü ildə qeyri-neft sektorunda əlavə dəyərin artım tempi, [47]

	Yanvar-dekabr, 2013	Qeyri-neft ÜDM-nin artımına alt sahələrin töhfəsi
Qeyri-neft sektoru	110.0	
Kənd, meşə və balıqçılıq təsərrüfatları	104.9	0.5
Qeyri-neft sənayesi	104.2	0.4
Tikinti	123.0	4.3
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	109.9	1.2
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	106.3	0.6
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	116.0	0.5
İnformasiya və rabitə	110.7	0.3
Sosial və digər xidmətlər	104.9	1.3
Məhsula və idxala xalis vergilər	-	0.9

Qeyri-neft sənayesində yaradılan əlavə dəyərin strukturunda mədənçıxarma sənayesinin xüsusi çəkisi 2.4% və ya 63.9 milyon manat, emal sənayesinin xüsusi çəkisi 53.2% və ya 1419.3 milyon manat, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatının xüsusi çəkisi 41.7% və ya 1111.3 milyon manat, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsinin xüsusi çəkisi isə 2.7% və ya 71.9 milyon manat təşkil etmişdir (şəkiln 9). Müqayisə olunan dövrdə qeyri-neft sənayesində yaradılan əlavə dəyərin strukturunda emal sənayesinin xüsusi çəkisi 0.7% artmışdır.

2013-cü ilin yanvar-dekabr aylarında qeyri-neft sənayesində 6776.6 milyon manatlıq məhsul istehsal edilmiş və əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə

4.8% artmışdır. Qeyd olunan dövrdə qeyri-neft sənayesində istehsal edilən məhsul ölkə üzrə bütün sənaye məhsullarının 20.1%-ni təşkil etməklə əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə onun payı 0.7% artmış, sənayenin 1.8% artımına qeyri-neft sənayesi 0.9% müsbət töhfə vermişdir. Qeyri-neft sənayesinin alt sahələri üzrə sənayenin artımına ən çox müsbət töhfə verən sahə qeyri-neft emal sənayesi (0.7%) olmuşdur.

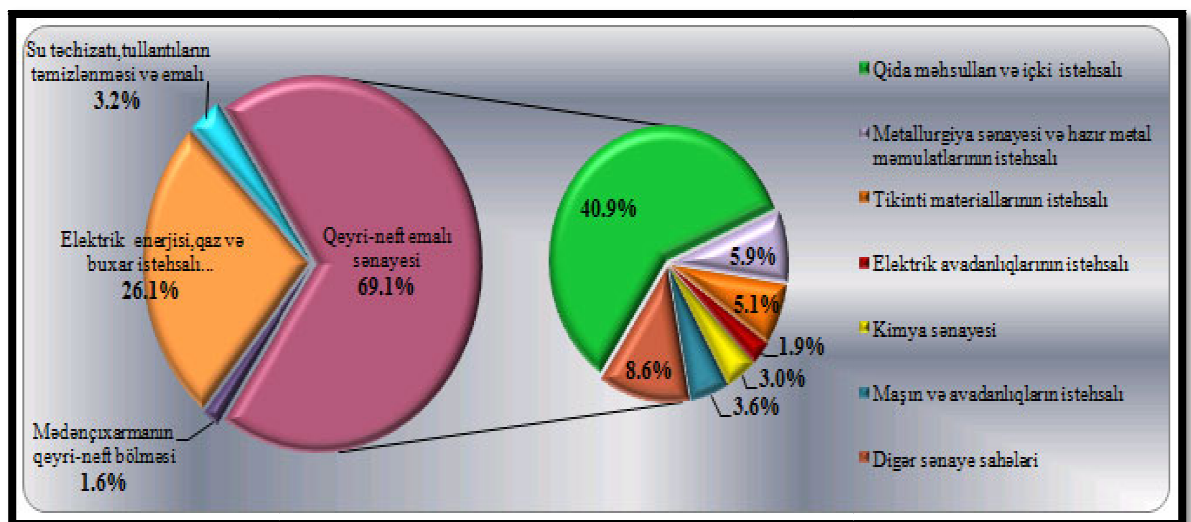
Qrafik 8. 2013-cü ildə qeyri-neft sənayesində yaradılmış əlavə dəyərin strukturu, [47]

Qeyri-neft emal sənayesinin alt sahələri üzrə sənayenin artımına ən çox artırıcı təsiri qida məhsulları istehsalı (0.3%) və tikinti materialları istehsalı (0.2%) sahələri göstərmişdir. Yanvar-dekabr ayları ərzində qeyri-neft sənayesinin artımına qeyri-neft emal sənayesi 3.8%, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sahəsi 0.8%, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsi 0.4% müsbət töhfə vermişdir. Hesabat dövründə qeyri-neft sənayesinin artımına ən çox müsbət töhfə verən qeyri-neft emal sahələri qida məhsulları istehsalı (1.6%), tikinti materialları istehsalı (1.0%) və maşın və avadanlıqların istehsalı (0.6%) sahələri olmuşdur.

Qeyri-neft sənayesinin məhsul istehsalında mədənçıxarma sənayesinin payı 1.6% və ya 108.1 milyon manat, emal sənayesinin xüsusi çəkisi 69.1% və ya 4679.2 milyon manat, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və

təchizatının payı 26.1% və ya 1770.6 milyon manat, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsinin payı isə 3.2% və ya 218.7 milyon manat təşkil etmişdir (qrafik 9).

2013-cü ilin yanvar-dekabr ayları ərzində qeyri-neft sənayesinin ümumi buraxılışında qeyri-neft sənayesində yaradılmış əlavə dəyərin xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 0.8% artaraq 39.3%-ə yüksəlmişdir. 2013-cü ilin yanvar-dekabr ayları ərzində məhsul istehsalı qeyri-neft emal sənayesinin əksər bölmələrində, o cümlədən qida məhsulları istehsalında (4.2%), tikinti materiallarının istehsalında (21.0%), maşın və avadanlıqlar istehsalında (25.1%), kimya sənayesində (19.5%), içki istehsalında (13.6%), maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri sahəsində (31.3%), elektrik avadanlıqları istehsalında (14.6%), poliqrafiya məhsulları istehsalında (43.4%), dəri və dəri məmulatların, ayaqqabıların istehsalında (30.9%), sair nəqliyyat vasitələrinin istehsalında (2.3 dəfə) və s. artmışdır.

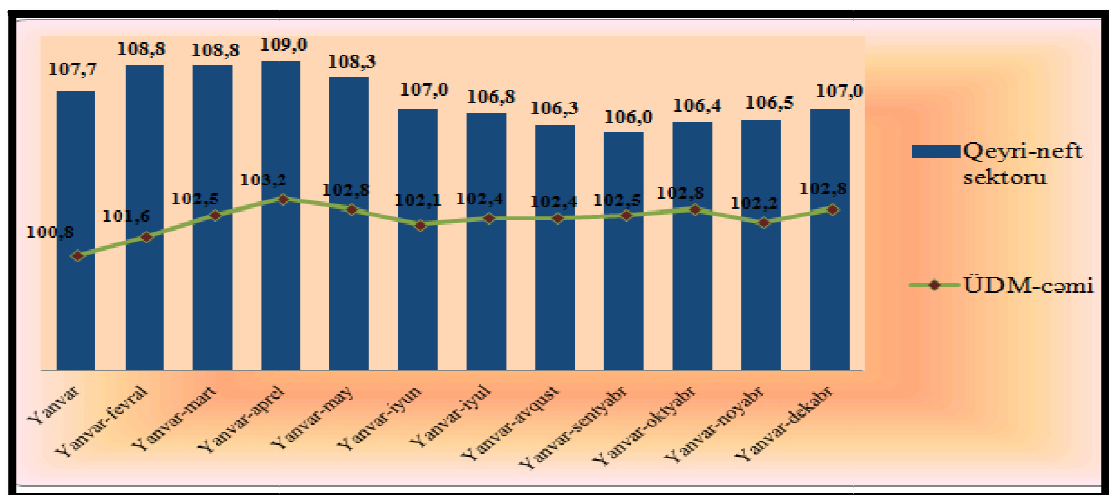
Qrafik 9. 2013-cü ildə qeyri-neft sənayesinin ümumi buraxılışının strukturu, [47]

2013-cü ildə iqtisadiyyatda əsas kapitalla qoyulmuş cəmi investisiyaların 73.0%-i və ya 13.1 milyard manatı qeyri-neft sektoruna yönləndirilmişdir. Qeyri-neft sektoruna yönləndirilən investisiyaların həcmində əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 12.1% artım qeydə alınmışdır. Əsas kapitalla qoyulmuş investisiyaların 12.6%-i, qeyri-neft sektoruna yönləndirilən investisiyaların isə

17.3%-i və ya 2257.5 milyon manatı qeyri-neft sənayesi bölməsinin inkişafında istifadə edilmişdir.

2014-cü ildə ölkənin qeyri-neft sektorunda 36.0 milyard manatlıq əlavə dəyər yaradılmış və ümumilikdə onun 61.4%-i sosial və digər xidmətlər, ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri və tikinti sahələrinin payına düşmüşdür.

2014-cü ildə ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyər əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 7.0% artmışdır. Qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyərin ÜDM-də xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 3.9 faiz bəndi artaraq 61.0% təşkil etmişdir. 2014-cü ildə ölkə iqtisadiyyatında yaradılan əlavə dəyərin artımı tamamilə qeyri-neft sektorunun hesabına baş vermişdir (qrafik 10). Qeyri-neft sektorunun alt sahələri üzrə ÜDM-in artımına ən çox müsbət töhfə verən sahə tikinti sahəsi (1.1%) olmuşdur.

Qrafik 10. 2014-cü ildə ÜDM istehsalı və qeyri-neft sektorunun dinamikası, [47]

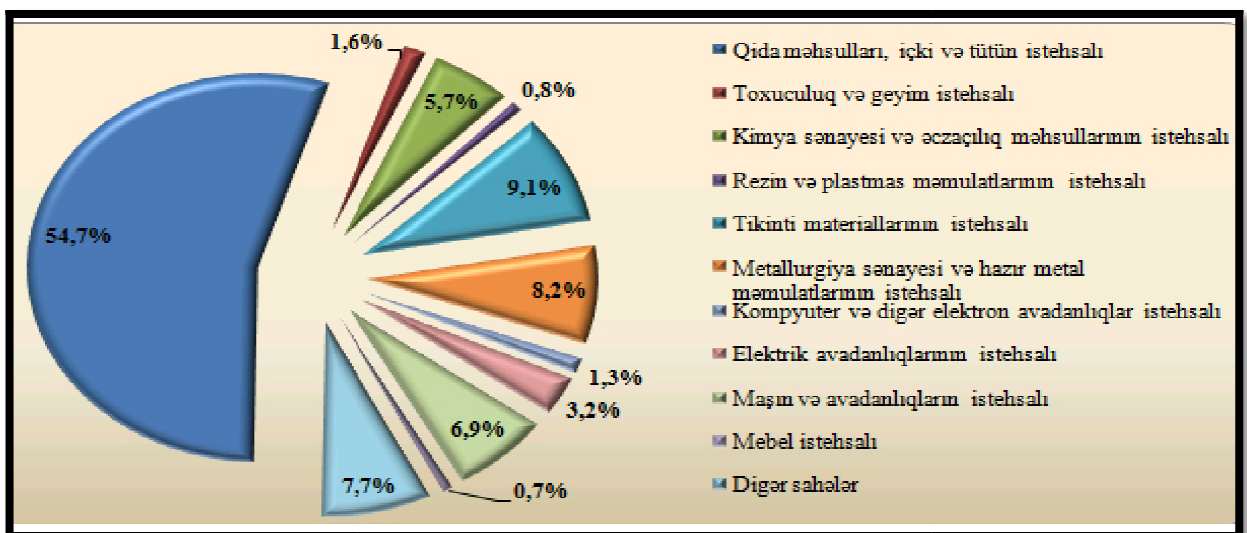
Qeyri-neft sektorunun əksər sahələrində əlavə dəyər istehsalının artım tempi əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən yüksək olmuşdur. Qeyri-neft ÜDM-nin artımına ən böyük müsbət töhfəni tikinti sahəsi (1.9%) və sosial və digər xidmətlər sahəsi (1.4%) vermişdir.

2014-cü ildə qeyri-neft sənayesində 7189.8 milyon manatlıq məhsul istehsal edilmiş və əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 6.9% artmışdır. Qeyd olunan dövrdə qeyri-neft sənayesində istehsal edilən məhsulun ölkə üzrə bütün sənaye məhsullarında xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2.5% artmış

və 22.6%-ni təşkil etmiş, qeyri-neft sənayesi sənayenin artımına 1.4 faiz bəndi müsbət töhfə vermişdir. Hesabat dövründə qeyri-neft emal sənayesinin alt sahələri üzrə sənayenin artımına ən çox artırıcı təsiri maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri (0.2%) və tikinti materialları istehsalı (0.2%) sahələri göstərmişdir. Hesablamalara görə, yanvar-dekabr ayları ərzində qeyri-neft sənayesinin artımına mədənçıxarmanın qeyri-neft bölməsi 0.8%, qeyri-neft emal sənayesi 4.3%, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sahəsi 1.6 %, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsi 0.2% müsbət töhfə vermişdir. Hesabat dövründə qeyri-neft sənayesinin artımına ən çox müsbət töhfə verən qeyri-neft emal sahələri maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri (1.1 %), tikinti materialları istehsalı (1.1 %) və kimya sənayesi (0.9%) sahələri olmuşdur.

Qeyri-neft sənayesinin məhsul istehsalında mədənçıxarma sənayesinin payı 1.6%, emal sənayesinin xüsusi çəkisi 69.8%, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatının payı 25.4%, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsinin payı isə 3.2% təşkil etmişdir.

Hesablamalara görə, 2013-cü ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2014-cü ildə qeyri-neft sənayesinin məhsul buraxılışında emal sənayesinin xüsusi çəkisi 0.8% artmışdır.

Qrafik 11. Qeyri-neft emal sənayesinin ümumi buraxılışının strukturu, 2014-cü il üzrə [47]

2014-cü ildə qeyri-neft sənayesinin ümumi buraxılışının artım tempi 2013-cü ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2.1% artmışdır. Artım tempinin yüksəlməsinə

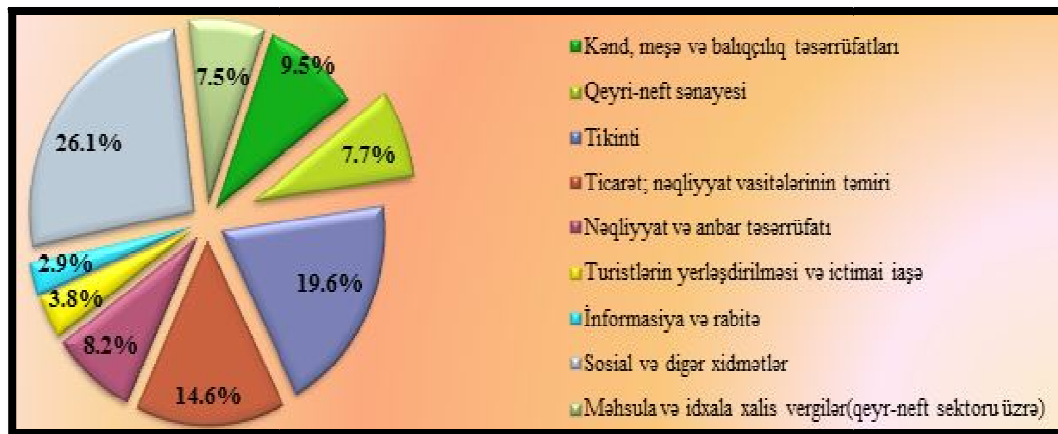
emal sənayesinin aparıcı sahələrindən olan qida məhsullarının istehsalı, tikinti materiallarının istehsalı, metallurgiya sənayesi, kimya sənayesi, maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri, elektrik avadanlıqlarının istehsalı, hazır metal məmulatların istehsalı və s. artım templərinin yüksəlməsi təsir etmişdir.

2014-cü ildə məhsul istehsalı qeyri-neft emal sənayesinin əksər bölmələrində, o cümlədən qida məhsulları istehsalında (1.4%), tikinti materiallarının istehsalında (22.2%), metallurgiya sənayesində (11.0%), kimya sənayesində (32.0%), maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri sahəsində (41.0%), içki istehsalında (8.1%), elektrik avadanlıqları istehsalında (12.1%), hazır metal məmulatlarının istehsalında (6.2%), geyim istehsalında (59.9%), sair nəqliyyat vasitələrinin istehsalında (3.4 dəfə), mebel istehsalında (8.3%), avtomobil və qoşquların istehsalında (58.2%) və s. bölmələrdə artmışdır.

2014-cü ildə iqtisadiyyatda əsas kapitalla qoyulmuş cəmi investisiyaların 66.1%-i və ya 11.7 milyard manatı qeyri-neft sektoruna yönləndirilmişdir. Əsas kapitalla qoyulmuş investisiyaların 7.5%-i, qeyri-neft sektoruna yönləndirilən investisiyaların isə 11.4%-i və ya 1325.7 milyon manatı qeyri-neft sənayesi bölməsinin inkişafında istifadə edilmişdir.

2015-ci ilin yanvar-sentyabr ayları ərzində ölkənin qeyri-neft sektorunda 28.0 milyard manatlıq əlavə dəyər yaradılmış və ümumilikdə onun 60%-dən çoxu sosial və digər xidmətlər, ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri və tikinti sahələrinin payına düşmüşdür (qrafik 12).

2015-ci ilin yanvar-sentyabr aylarında ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyər əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 6.4% artmışdır. Qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyərin ÜDM-də xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 10.3% artaraq 68.8% təşkil etmişdir. 2015-ci ilin yanvar-sentyabr ayları ərzində ölkə iqtisadiyyatında yaradılan əlavə dəyərin 3.7%-lik artımı tamamilə qeyri-neft sektorunun hesabına baş vermişdir. Qeyri-neft sektorunun alt sahələri arasında ölkə ÜDM-in artımına ən çox müsbət töhfə verən sahə ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri (0.9%) olmuşdur (cədvəl 5).

Qrafik 12. 2015-ci ilin yanvar-sentyabr ayları ərzində qeyri-neft sektorunda yaradılmış əlavə dəyərin sahələr üzrə bölgüsü, [47]

Qeyri-neft sektorunun əksər sahələrində yaradılan əlavə dəyərin artım tempi əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən yüksək olmuşdur. Qeyri-neft ÜDM-in artımına ən böyük müsbət töhfəni ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri sahəsi (1.5%) vermişdir. 2015-ci ilin yanvar-sentyabr ayları ərzində qeyri-neft sənayesində yaradılan əlavə dəyərin həcmi əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 10.4% artaraq 2166.7 milyon manata çatmışdır. Hesabat dövründə yaradılmış ÜDM-də qeyri-neft sənayesinin xüsusi çəkisi 0.7% artaraq 5.3% təşkil etmişdir. Sənayedə yaradılan əlavə dəyərdə qeyri-neft sənayesinin payı 5.0% artaraq 15.6%-ə yüksəlmişdir. Yanvar-sentyabr ayları ərzində qeyri-neft sektorunda yaradılmış əlavə dəyərdə qeyri-neft sənayesinin xüsusi çəkisi 7.8% təşkil etmişdir. Qeyri-neft sənayesi ÜDM-in artımına 0.5 faiz bəndi, qeyri-neft ÜDM-in artımına 0.8 faiz bəndi, sənayenin artımına isə 1.1% müsbət töhfə vermişdir.

Qeyri-neft sənayesində yaradılan əlavə dəyərin strukturunda mədənçıxarma sənayesinin xüsusi çəkisi 1.5% və ya 32.2 milyon manat, emal sənayesinin xüsusi çəkisi 55.1% və ya 1193.7 milyon manat, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatının xüsusi çəkisi 40.2% və ya 871.3 milyon manat, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsinin xüsusi çəkisi isə 3.2% və ya 69.5 milyon manat təşkil etmişdir (qrafik 13).

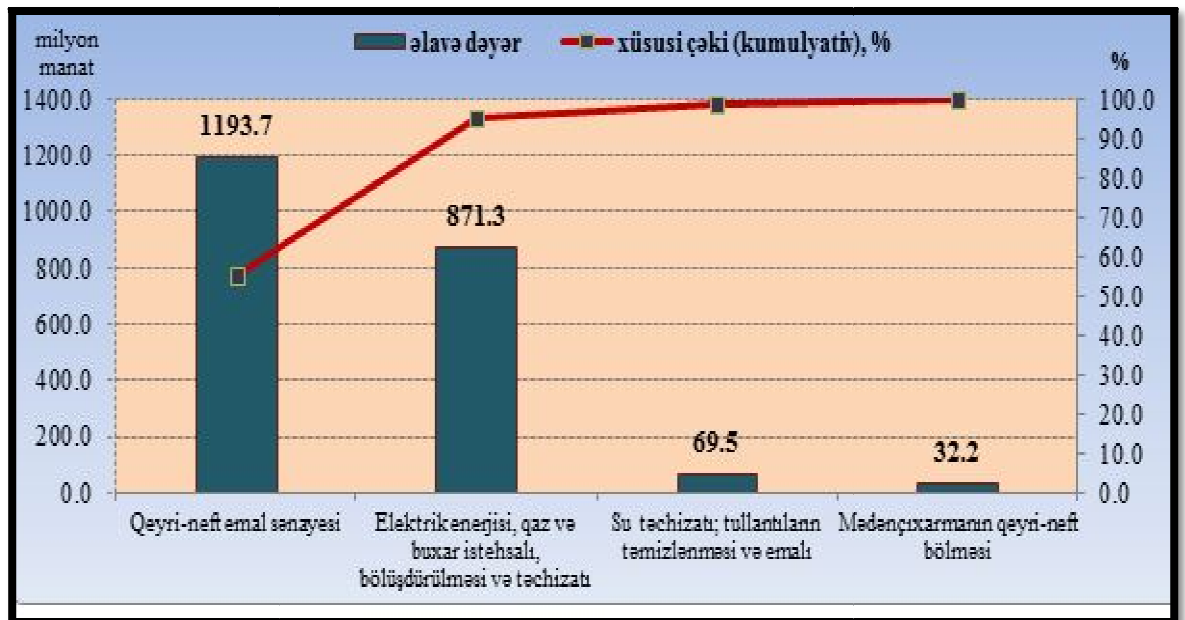
Cədvəl 5.

2015-ci ilin yanvar-sentyabr aylarında qeyri-neft sektorunda əlavə dəyərin artım tempi, %-lə, [47]

	Yanvar-sentyabr 2015	Qeyri-neft ÜDM-in artımına alt sahələrin töhfəsi
Qeyri-neft sektoru	106.4	
Kənd, meşə və balıqçılıq təsərrüfatları	106.7	0.6
Qeyri-neft sənayesi	110.4	0.8
Tikinti	106.0	1.2
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	111.4	1.5
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	100.4	0.1
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	115.1	0.5
İnformasiya və rabitə	108.8	0.3
Sosial və digər xidmətlər	103.4	0.9

2015-ci ilin yanvar-sentyabr aylarında qeyri-neft sənayesində 5633.8 milyon manatlıq məhsul istehsal edilmiş və əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 10.2% artmışdır. Qeyd olunan dövrdə qeyri-neft sənayesində istehsal edilən məhsulun ölkə üzrə bütün sənaye məhsullarında xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 7.8% artmış və 28.6%-ni təşkil etmiş, sənayenin 2.1%-lik artımı tamamilə qeyri-neft sənayesinin hesabına baş vermişdir. Hesabat dövründə qeyri-neft emal sənayesinin alt sahələri üzrə sənayenin artımına ən çox artırıcı təsiri maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri (0.9%), kimya sənayesi (0.8 faiz bəndi), qida məhsullarının istehsalı (0.3%), hazır metal məmulatlarının istehsalı (0.2%), tikinti materiallarının istehsalı (0.2%) və elektrik avadanlıqları istehsalı (0.1%) sahələri göstərmişdir.

Hesablamalara görə, yanvar-sentyabr ayları ərzində qeyri-neft sənayesinin artımına qeyri-neft emal sənayesi 10.6%, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sahəsi 0.6 faiz bəndi, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsi 0.1% müsbət töhfə vermişdir.

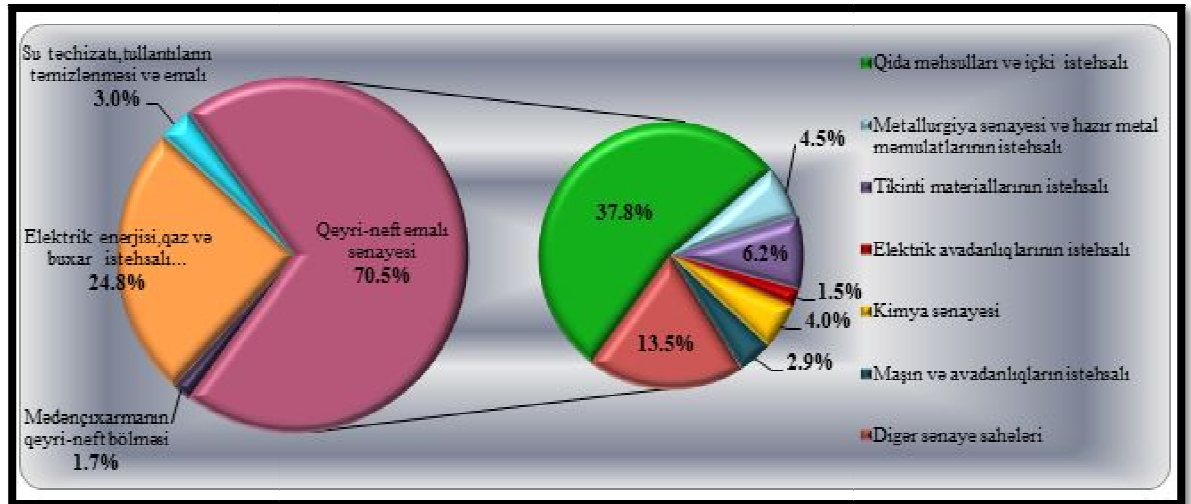
Qrafik 13. 2015-ci ilin yanvar-sentyabr ayları ərzində qeyri-neft sənayesində yaradılmış əlavə dəyərin strukturu, [50]

Hesabat dövründə qeyri-neft sənayesinin artımına ən çox müsbət töhfə verən qeyri-neft emal sahələri maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri (4.1%), kimya sənayesi (4.0%), qida məhsullarının istehsalı (1.3%), hazır metal məmulatlarının istehsalı (1.0%), tikinti materiallarının istehsalı (0.8%), kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalı (0.6%), elektrik avadanlıqları istehsalı (0.5%) sahələri olmuşdur. Qeyri-neft sənayesinin məhsul istehsalında mədəncixarma sənayesinin payı 1.7% və ya 96.5 milyon manat, emal sənayesinin xüsusi çəkisi 70.5% və ya 3969.4 milyon manat, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatının payı 24.8% və ya 1396.3 milyon manat, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsinin payı isə 3.0% və ya 171.6 milyon manat təşkil etmişdir (qrafik 14).

Hesablamalara görə, 2014-cü ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2015-ci ilin yanvar-sentyabr ayları ərzində qeyri-neft sənayesinin məhsul buraxılışında emal sənayesinin xüsusi çəkisi 0.5% artmışdır.

2015-ci ilin yanvar-sentyabr ayları ərzində qeyri-neft sənayesinin ümumi buraxılışının artım tempi 2014-cü ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 4.2% artmışdır. Artım tempinin yüksəlməsinə emal sənayesinin bir çox aparıcı sahələrindən olan qida məhsullarının istehsalı, tikinti materiallarının istehsalı,

kimya sənayesi, maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri, metallurgiya sənayesi, hazır metal məmulatların istehsalı, elektrik avadanlıqlarının istehsalı, kompüter, elektron və optik məhsulların istehsalı və s. artım templərinin yüksəlməsi təsir etmişdir.

Qrafik 14. 2015-ci ilin yanvar-sentyabr aylarında qeyri-neft sənayesinin ümumi buraxılışının strukturu, [50]

2015-ci ilin yanvar-sentyabr ayları ərzində məhsul istehsalı qeyri-neft emal sənayesinin əksər bölmələrində, o cümlədən qida məhsulları istehsalında (3.6%), maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri sahəsində (2.1 dəfə), tikinti materiallarının istehsalında (12.2%), kimya sənayesində (97.2%), metallurgiya sənayesində (5.1%), hazır metal məmulatlarının istehsalında (62.0%), elektrik avadanlıqları istehsalında (20.8%), kompüter, elektron və optik məhsulların istehsalında (71.9%), mebel istehsalında (5.2%), dəri və dəri məmulatların, ayaqqabıların istehsalında (74.1%), poliqrafiya fəaliyyətində (76.3%), ağac emalı və ağacdən məmulatların istehsalında (37.0%) və s. sahələrdə artmışdır. 2015-ci ilin yanvar-sentyabr ayları ərzində iqtisadiyyatda əsas kapitalla qoyulmuş cəmi investisiyaların 54.8%-i və ya 6479.7 milyon manatı qeyri-neft sektoruna yönləndirilmişdir. Əsas kapitalla qoyulmuş investisiyaların 7.5%-i, qeyri-neft sektoruna yönləndirilən investisiyaların isə 13.8%-i və ya 891.3 milyon manatı qeyri-neft sənayesi bölməsinin inkişafında istifadə edilmişdir [48, 49, 51].

Müstəqillik dövründə respublikamızın şəhər və rayonlarında 38 Olimpiya İdman Kompleksi tikilib istifadəyə verilmişdir ki, bunlardan da 4-ü 2013-cü ilin

payına düşür. 2014-cü il Avropa Oyunları uğurla təşkil edilmişdir. Bunun üçün Bakıda 65 minlik Olimpiya Stadionu, Böyük Su idman Növləri Sarayı, Gimnastika Mərkəzi, Stend Atıcılığı Mərkəzi tikilmiş və istifadəyə verilmişdir.

Təbii resursların geniş miqyasda hasilatına və ixracına nail olmaqla yeni impuls qazanan iqtisadi artım dinamikası, 2009-cu ildə global iqtisadi böhran şəraitində belə Azərbaycan iqtisadiyyatında artımın qeydə alınması seçilmiş strateji kursun uğurla həyata keçirilməsinin təzahürüdür

Qeyri-neft sektorunda yeni istehsal sahələrinin açılması və yeni iş yerlərinin yaradılması, istehsal, nəqliyyat və kommunal infrastrukturun misli görünməmiş miqyasda inkişaf etdirilməsi, müasir social infrastruktur müəssisələrinin yaradılması, o cümlədən yeni təhsil, səhiyyə, idman müəssisələrinin inşası sözügedən dövrdə bütövlükdə ölkəmizin dinamik və dayanıqlı yüksəlişinin əsasını təşkil etmişdir.

Xüsusən qeyd olunmalıdır ki, bu illərdə Azərbaycanda sosial problemlərin səmərəli həllində böyük irəliləyişə nail olunmuş, əhalinin sosial müdafiəsi sistemi qabaqcıl beynəlxalq standartlara uyğun yenidən qurulmuşdur. Yeni pensiya sistemi fəaliyyətə başlamış, ünvanlı dövlət sosial yardımı, sosial müavinətlər sistemi təsbit olunmuş və inkişaf etdirilmişdir.

Respublikanın iqtisadi potensialı artdıqca səhiyyənin inkişafı üçün əlverişli şərait yaranmış və əhalinin sağlamlığının qorunması problemləri ardıcılıqla öz həllini tapmağa başlamışdır.

Respublika əhalisinin sağlamlığının qorunması və tibbi xidmətin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün bir sıra zəruri tədbirlər görülmüşdür. Yoluxucu xəstəliklərə qarşı mübarizə işində əhəmiyyətli nailiyyətlər qazanılmışdır və bu sahə praktik səhiyyənin prioritet istiqaməti kimi daim diqqət mərkəzində saxlanılmaqdadır.

Son illərdə təhsil sahəsində nəzərəçarpan nailiyyətlərin əldə olunması da bilavasitə ölkəmizin modernləşdirilməsinə istiqamətlənmiş sosial-iqtisadi siyasətlə bağlıdır. Ötən dövrdə ölkəmizdə təhsil infrastrukturunun müasirləşdirilməsi istiqamətində önəmli addımlar atılmış, nəticədə 1 milyondan artıq şagirdin təlim şəraiti yaxşılaşdırılmışdır. Təhsilin məzmunca yenilənməsinə istiqamətlənmiş

islahatlar aparılmış, Azərbaycan təhsilinin Avropa təhsil məkanına integrasiyası istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atılmışdır.

Sosial-iqtisadi sahələrdə əldə olunan uğurlar beynəlxalq reyting agentliklərinin (“Fitch Ratings”, “Moody’s”, “Standard & Poor’s”) Azərbaycan iqtisadiyyatı ilə bağlı ildən-ilə yaxşılaşan qiymətləndirmələrində də öz əksini tapmışdır. Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası tərəfindən hazırlanan “Doing Business” hesabatında Azərbaycan mövqeyini yaxşılaşdırmış, Dünya İqtisadi Forumunun “Qlobal Rəqabətlik Hesabatı”nda Müstəqil Dövlətlər Birliyi və region ölkələri arasında lider mövqeyinə yüksəlmişdir.

Azərbaycan Dünya Bankının adambaşına düşən Ümumi Milli Gəlir təsnifatına görə “yuxarı orta gəlirli” ölkələr qrupuna digər MDB dövlətləri ilə müqayisədə daha tez daxil olmuş və bununla yanaşı, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramının insan inkişafı ilə bağlı 2010-cu il üzrə hesabatına əsasən, “orta insan inkişafı” ölkələri qrupunu tərk edərək, “yüksək insan inkişafı” ölkələri qrupuna yüksəlmişdir.

Bütün bunlar düşünülmüş və məqsədyönlü siyasətin ardıcıl həyata keçirilməsi nəticəsində mümkün olmuşdur. Ölkə rəhbərliyi səviyyəsində qəbul edilən dövlət proqramları, konsepsiya və strategiya xarakterli sənədlər, onların əməli icrası bu siyasətin reallaşdırılması mexanizmi kimi vacib əhəmiyyət kəsb edir. Təkcə onu demək kifayətdir ki, hazırda 60-a yaxın dövlət proqramı, strategiya və konsepsiya fəaliyyətdədir ki, bunlar da ölkəmizin ictimai həyatının bütün sahələrinin inkişaf etdirilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Tam əminliklə demək olar ki, Azərbaycanda keçid dövrü artıq başa çatmışdır. Sərbəst bazar münasibətlərinə və siyasi plüralizmə söykənən, öz qanunauyğunluqlarına malik yeni sosial-iqtisadi sistem bərqərar olmuşdur. Səmərəli iqtisadiyyatın fəaliyyət göstərməsi üçün zəruri infrastrukturun formalaşdırılması başa çatmaq üzrədir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti öz Sərəncamı ilə “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının hazırlanması barədə tapşırıq vermişdir. Belə bir konsepsiyanın hazırlanması zərurəti ölkəmizin yeni inkişaf mərhələsinə

qədəm qoyması ilə bağlıdır. Qazanılmış nailiyyətlər imkan verir ki, Azərbaycan öz qarşısına daha yüksək məqsədlər qoysun və bu məqsədlərdən irəli gələn vəzifələri müəyyənləşdirsin.

2.3.Azərbaycanda yaradılan sənaye parkları, onların mövcud vəziyyəti

Ölkədə iqtisadiyyatın tarazlı və dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi, əhəlinin sosial rifahının yüksəldilməsi, habelə sosial-iqtisadi inkişafın cari, orta və uzunmüddətli dövrləri arasında üzvi bağlılıq və qarşılıqlı uzlaşma yaratmaqla, eləcə də cəmiyyətin bütün istiqamətlərdə tərəqqisini sürətləndirməklə, inkişafın keyfiyyətə yeni modelinin formalaşdırılması ölkə başçısının rəhbərliyi ilə reallaşdırılan sosial-iqtisadi siyasətin əsas istiqaməti olaraq Azərbaycan dövlətinin fəaliyyətində mərkəzi yer tutur. İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, neft gəlirlərinin səviyyəsindən asılı olmayaraq qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi və onun ixrac imkanlarının genişləndirilməsi hazırkı mərhələdə qarşıya qoyulmuş əsas vəzifələrdəndir.

Bu istiqamətdə görülən işlər çərçivəsində atılan mühüm addımlardan biri kimi sənaye parklarının yaradılmasını qeyd etmək olar. Məhz XX əsrin 70-ci illərindən etibarən umummilli lider Heydər Əliyevin uzaqgörən və müdrik siyasəti nəticəsində bu günkü uğurlu iqtisadiyyatımızın inkişafının bünövrəsi qoyulmuşdur. Həmin siyasətin uğurlu davamçısı olan Cənab Prezident İlham Əliyevin səy və bacarıqları nəticəsində bir çox iqtisadi islahatlar həyata keçirilmişdir və nəticədə fərdi sahibkarlar üçün çox əlverişli şərait yaradılmışdır ki, STP kimi nəhəng, çoxşahəli və respublikanın sənayesini inkişaf etdirən müəssisə yarandı. STP Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının stabil inkişafına öz tövhəsini verən ən iri vergi ödəyicilərindən biridir.

Sumqayıt Texnologiyalar Parkı (STP) regionda texnoparkların yaradılmasında pioner olmaqla, müxtəlif istehsalat sahələri üzrə ixtisaslaşmış nəhəng zavodlar kompleksidir. Regionda nadir layihə olan STP Azərbaycanın həm daxili, həm də xarici bazarının tələbatını tam ödəmək qabiliyyətinə qadirdir.

Texnoparkın məhz Sumqayıtda yaradılması Azərbaycanın iqtisadi cəhətdən inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təkan verməklə yanaşı, vaxtilə Qafqazda sənaye mərkəzi kimi yaradılan Sumqayıtın tarixi ənənələrinin bərpası deməkdir.

Bu gün STP-nin tikinti-montaj və istehsalat sahələrində 4500 işçi işləyir. Tikilməkdə olan zavodlar təhvil verildikdən sonra işçi heyətinin sayı 1000 nəfər də artacaq ki, bu da öz növbəsində sosial yaşayış standartlarının yaxşılaşdırılmasına zəmin yaradacaq. STP 2009-cu il dekabr ayının 22-də dövlət başçısı cənab İlham Əliyev tərəfindən istismara verilmişdir.

Bu müəssisələrlə yanaşı ölkədə qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafının təmin edilməsi, sahibkarlığın dəstəklənməsi, müasir texnologiyalara əsaslanan rəqabətqabiliyyətli sənaye müəssisələrinin təşkili və əhalinin istehsal sahəsində məşğulluğunun artırılması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 21 dekabr tarixli, 548 nömrəli Fərmanına əsasən Sumqayıt şəhərində Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı, 2015-ci il 26 fevral tarixli, 1077 nömrəli Sərəncamına əsasən Mingəçevir şəhərində Mingəçevir Sənaye Parkı və 2015-ci il 3 iyun tarixli, 1255 nömrəli Sərəncamı ilə Bakı şəhəri Qaradağ rayonu ərazisində Qaradağ Sənaye Parkı yaradılmış, müvafiq torpaq sahələri ayrılmışdır [45,46].

Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının fəaliyyətinin təşkili, parkda yerləşəcək istehsal sahələrinin qurulması üçün icazə sənədlərinin alınması, layihələrin hazırlanması, razılaşdırılması, infrastruktur təminatı və digər zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədi ilə İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin tabeliyində “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı” MMC yaradılmışdır. Bu fərmana müvafiq olaraq Mingəçevir və Qaradağ sənaye parklarının fəaliyyətinin təşkili, idarə olunması və inkişafı ilə bağlı tədbirlərin “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı” MMC tərəfindən həyata keçirilməsi müəyyən edilmişdir.

Keçən müddət ərzində Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının fəaliyyəti təşkil edilmiş, ayrılmış ərazilərdə mövcud olan köhnə bina və qurğuların sökülməsi, torpağın istifadəyə yararlı vəziyyətə gətirilməsi, xarici və daxili infrastrukturun (elektrik və istilik enerjisi, qaz, su, kanalizasiya, rabitə, nəqliyyat, yanğından mühafizə, istehsal təyinatlı, inzibati, sosial və digər infrastruktur obyektləri)

yaradılması istiqamətində zəruri tədbirlər görülmüş, habelə sənaye parklarının fəaliyyətini tənzimləyən normativ hüquqi sənədlər hazırlanmış, təbliğat-təşviqat işlərinin aparılması və investorların cəlb edilməsi ilə bağlı zəruri addımlar atılmışdır. Otən dövrdə təqdim edilmiş investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi nəticəsində “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı” MMC-nin müvafiq qərarları ilə xüsusi təyinatlı iri diametrli qofralı polietilen boru və mexaniki avadanlıqlar, polad boru, hidrotexniki avadanlıqların istehsalını həyata keçirən “Azertexnolayn” MMC-yə, polipropilen və yüksək sıxlıqlı polietilen istehsal edəcək “SOCAR Polymer” MMC-yə, float texnologiyası əsasında şüşə lovhələrin istehsalını həyata keçirəcək “AzerFloat” QSC-yə Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının rezidenti statusu verilmişdir.

Umumilikdə, əvvəlki illərdə Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının fəaliyyətinin təşkili, infrastrukturunun qurulması, təbliğat-təşviqat işlərinin aparılması istiqamətində başlanmış işlər 2015-ci il ərzində davam etdirilmiş, yeni yaradılmış Mingəcevir və Qaradağ sənaye parklarının fəaliyyətinin təşkili istiqamətində işlərə başlanılmış və hazırda bu istiqamətdə zəruri tədbirlərin görülməsi davam etdirilir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29.12.2012-ci il tarixli 800 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının 4.2-ci yarımbəndində iqtisadiyyatda struktur dəyişikliklərinin aparılması, qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə bağlı ixtisaslaşmış və ümumi təyinatlı sənaye şəhərciklərinin, hər bir iqtisadi rayonun potensialı nəzərə alınmaqla xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması və sənaye şəhərciklərinin qurulması mühüm addımlar hesab edilərək, iqtisadi rayonlar üzrə sənaye şəhərciyi infrastrukturunun formalaşdırılması qeyri-neft emal sənayesinin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı dövlət investisiya siyasətində əsas istiqamət olaraq müəyyən edilmişdir [45,46].

Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 26 dekabr tarixli, 964 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı"nda Sumqayıt Kimya Sənaye Parkında polimer zavodunun qurulması ilə bağlı zəruri tədbirlərin görülməsi, Sumqayıt Kimya Sənaye Parkında infrastruktur işlərinin

yekunlaşdırılması, parkın fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, "Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı" MMC-nin nəzdində Peşə Tədris Mərkəzinin fəaliyyətinin təşkili ilə bağlı müvafiq tapşırıqlar müəyyən edilmişdir [46].

2014-cü ildən başlanmış işlərin nəticəsi olaraq Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının fəaliyyəti üçün ayrılmış torpaq ərazisi artırılaraq 295,62 hektara çatdırılmışdır..

2015-ci il ərzində Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının xarici və daxili infrastrukturunun yaradılması, ofis, konsaltinq, laborator müayinə, biznes inkubasiya, treninq, peşə hazırlığı xidmətlərinin göstərilməsi və sahibkarlıq fəaliyyətinin səmərəli həyata keçirilməsi üçün digər zəruri infrastruktur obyektlərinin qurulması istiqamətində tədbirlər davam etdirilmiş, müvafiq satınalma prosedurları həyata keçirilmiş, icraçı təşkilatlarla satınalma müqavilələri bağlanmışdır.

Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının 167,66 hektar ərazisində xarici su və kanalizasiya, ərazidaxili məişət tullantı suyu, yağış suyu şəbəkəsinin, yanğına qarşı su xəttinin, içməli və texniki su xətlərinin tikinti-quraşdırma işləri tamamlanmışdır. 110/35/6 kv-luq yarımstansiyanın tikinti işlərinə başlanılmış, ərazidə tikintisi aparılan kimyəvi tullantı su xəttinin və yeraltı texniki qalereyanın inşaat işləri 95%, əsas giriş yolunun tikinti-quraşdırma işləri 30%, daxili avtomobil yolları 12.43%, Peşə Tədris Mərkəzinin inşaat işləri 34.32%, xarici elektrik verilişi xətlərinin inşaat işləri 95%, ərazidaxili elektrik xətlərinin tikinti-quraşdırma işləri 1.36%, yeni ayrılmış 127,96 hektar ərazidə söküntü və düzənlənmə işləri 29% yerinə yetirilmişdir.

Hazırda Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının infrastrukturunun qurulması ilə əlaqədar işlər qrafikə uyğun davam etdirilir.

2015-ci il 11 mart tarixində İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi və Dünya Bankının birgə təşkilatçılığı ilə Bakı Biznes Mərkəzində keçirilmiş “Rəqabətliklik və Sənaye Parkları” mövzusunda Dəyirmi Masa keçirilmişdir. Tədbirdə Dünya Bankının və İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin yüksək vəzifəli şəxslərinin iştirakı ilə geniş müzakirələr aparılmış, qonaqlara Azərbaycanda mövcud əlverişli

investisiya mühiti, iqtisadiyyatın diversifikasiyası haqqında, həmçinin sənaye parklarının, xüsusilə də Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının yaradılması və inkişaf etdirilməsi üzrə görülən işlərə dair ətraflı məlumat verilmiş, təqdimatlar keçirilmişdir [46].

2015-ci il hesabat dövrü ərzində bir çox yerli və xarici şirkət nümayəndələri ilə görüşlər keçirilmiş təqdim olunan investisiya təkliflərinə baxılmış və qiymətləndirilmişdir. Qiymətləndirmənin nəticəsi olaraq, "Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı" MMC-nin 5 fevral 2015-ci il tarixli, 001/2015 nomrəli Qərarı ilə fibro sement (lifli sement) materialdan müxtəlif rəngli müasir tipli dam örtükləri və fasad üçün düz lövhələr istehsal edəcək və illik istehsal gücü 6 mln. m² olacaq "Azerbaijan Fibro Cement" MMC-yə Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının rezidenti statusu verilmiş və beləliklə, Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının rezidentlərinin sayı 4-ə artırılmışdır.

2015-ci il ərzində Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində sənaye parklarının rezidentləri üçün nəzərdə tutulmuş vergi güzəştlərinin və azadolmaların tətbiqi istiqamətində müvafiq tədbirlər görülmüş, rezidentlərin müraciəti əsasında idxal edilən mallara dair təsdiqedicə sənədlər qanunvericiliyə uyğun hazırlanaraq təqdim edilmişdir. Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyat və sənaye nazirinin 4 sentyabr 2014-cü il tarixli, F-110 nomrəli əmri ilə təsdiq edilmiş "Malların ƏDV-dən azad olunmasına dair təsdiqedicə sənədin hazırlanması və sonrakı nəzarətin aparılması haqqında Metodiki Göstəriş"ə əsasən təsdiqedicə sənədlər əsasında idxal olunmuş ƏDV-dən azad edilən malların təyinatına uyğun olmayan məqsədlər üçün istifadə edilməsinin, ərazidən kənarlaşdırılmasının və tətbiq olunmuş güzəştlərdən sui-istifadənin qarşısının alınması məqsədilə Sumqayıt Kimya Sənaye Parkında fəaliyyət göstərən rezidentlər - "Azertexnolayn" MMC və "SOCAR Polymer" MMC-də monitorinqlər aparılmış və nəticələri aktlarla rəsmiləşdirilərək müvafiq tədbirlər görülmüşdür. Hesabat dövründə, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Mingəçevir Sənaye Parkının yaradılması haqqında" 26.02.2015-ci il tarixli, 1077 nömrəli Sərəncamı ilə Mingəçevir şəhərində Mingəçevir Sənaye Parkı yaradılmışdır.

Yuxarıda qeyd olunan Sərəncamın 3-cü hissəsi ilə müəyyən edilmişdir ki, Mingəçevir Sənaye Parkının fəaliyyətinin təşkili, idarə olunması və inkişafı ilə bağlı tədbirlər “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 21 dekabr tarixli, 548 nömrəli Fərmanının 4-cü hissəsi ilə Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin tabeliyində yaradılmış “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı” MMC tərəfindən həyata keçirilir.

Eyni zamanda, Sərəncamın 5.1-ci bəndinə əsasən Mingəçevir Sənaye Parkının fəaliyyəti üçün “Mingəçevir-Toxucu” Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin 14,8 hektar torpaq sahəsinin icarə hüququ ilə “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı” MMC-nin daimi istifadəsinə ayrılması müəyyən edilmişdir.

Mingəçevir Sənaye Parkının fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədi ilə inşaat pasportunun hazırlanması üçün Mingəçevir Şəhər İcra Hakimiyyətinə və ayrılmış torpaq sahəsinin plan və ölçüsünün hazırlanması və müvafiq çıxarışın verilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsinə müraciət edilmiş, Azərbaycan Respublikası Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsi yanında Daşınmaz Əmlakın Dövlət Reyestri Xidməti tərəfindən 18 avqust 2015-ci il tarixli, 2015012212 nömrəli çıxarış və Mingəçevir Şəhər İcra Hakimiyyətinin Memarlıq və Tikinti şöbəsi tərəfindən 12 noyabr 2015-ci il tarixli, 18-15 nömrəli inşaat pasportu “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı” MMC-yə təqdim edilmişdir.

2015-ci il ərzində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Qaradağ Sənaye Parkının yaradılması haqqında” 2015-ci il 3 iyun tarixli, 1255 nömrəli Sərəncamına əsasən daha bir sənaye parkı - Bakı şəhərinin Qaradağ rayonu ərazisində Qaradağ Sənaye Parkı yaradılmışdır.

Adıçəkilən Sərəncamın 3-cü hissəsi ilə müəyyən edilmişdir ki, Qaradağ Sənaye Parkının fəaliyyətinin təşkili, idarə olunması və inkişafı ilə bağlı tədbirlər “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 21 dekabr tarixli, 548 nömrəli Fərmanının 4-cü hissəsi ilə Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin tabeliyində yaradılmış “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı” MMC tərəfindən həyata keçirilir.

Qaradağ Sənaye Parkının yaradılmasından keçən dövr ərzində edilmiş muraciətin qiymətləndirilməsi nəticəsində “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı” MMC-nin 26 avqust 2015-ci il tarixli, 002/2015 nomrəli Qərarı ilə muxtəlif təyinatlı gəmilərin (təchizat, yuk, yedək, kran sənişin gəmilərinin, tankerlərinin, xüsusi ixtisaslaşdırılmış gəmilərin) tikintisini və təmirini, eləcə də umumi dəniz və ofşor mühəndislik işlərini həyata keçirən “Bakı Gəmiqayırma Zavodu” MMC-yə Qaradağ Sənaye Parkının rezidenti statusu verilmişdir [45,46].

Hesabat dövrü ərzində, “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı” MMC-nin fəaliyyətinin təşkili və işçilərin normal iş şəraitinin təmin edilməsi məqsədilə müvafiq qaydada təsdiq edilmiş xərclər smetasına uyğun olaraq işçilərin dəftərxana, təsərrüfat, mebel və digər zəruri ofis və texniki avadanlıqlara olan ehtiyacları mütəmadi olaraq təmin edilmiş, işçilərin əmək haqlarının, ezamiyyə, məzuniyyət və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş digər xərclərinin ödənilməsi ilə bağlı müvafiq tədbirlər görülmüş, müəssisənin fəaliyyəti ilə bağlı mulki müqavilələrin hazırlanması, dövlət orqanları, idarə, müəssisə və təşkilatlar ilə müvafiq yazışmaların aparılması, sorğuların göndərilməsi, əmrlərin və əmək müqavilələrinin hazırlanması, onların elektron qeydiyyatının aparılması istiqamətində işlər davam etdirilmiş, müəssisənin karguzarlıq sahəsində fəaliyyəti və sənəd dövriyyəsi təşkil edilmişdir.

Yekun olaraq söyləmək olar ki, əvvəlki illərdə başlanmış işlərin davamı olaraq 2015-ci il ərzində Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının fəaliyyətinin təşkili, infrastrukturunun qurulması, təşviqi və investorların cəlb olunması, eləcə də Mingəçevir və Qaradağ sənaye parklarının fəaliyyətinin təşkili istiqamətində “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı” MMC-nin qarşısına qoyulmuş məqsədlərə nail olunması üçün zəruri işlər görülmüş və qeyd edilən bütün istiqamətlər üzrə hesabat dövrü ərzində irəliləyişlər əldə edilmişdir.

FƏSİL III. ÖLKƏ İQTISADİYYATINDA QEYRI-NEFT SEKTORUNUN INKIŞAF ETDİRİLMƏSİ İMKANLARI VƏ İSTIQAMƏTLƏRİ

3.1. Qeyri-neft sektorunun rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması imkanları

Ölkə iqtisadiyyatının müasir mərhələsində qarşıya qoyulan sosial-iqtisadi hədəflər yüksək səmərə ilə fəaliyyət göstərən, dünya miqyasında rəqabətə qadir olan iqtisadi sistemin formalaşmasını şərtləndirir. Tarixi və müasir təcrübə göstərir ki, belə bir sistem yalnız sahibkar təşəbbüsünə və sərbəst rəqabətə əsaslanan bazar münasibətləri şəraitində yer ala bilər. Bununla bərabər, iqtisadi və sosial sahələrdə davamlı yüksək artım sürətinin təmin olunması bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət tənzimləməsinin adekvat şəkildə qurulmasını, qlobal dünya iqtisadiyyatındakı son meylləri və istiqamətləri nəzərə almaqla, bu tənzimləmənin daha da təkmilləşdirilməsini tələb edir.

Azərbaycanda bazar münasibətlərinin tam formalaşması şəraitində dövlət tənzimləməsi və idarəetməsi funksiyaları, əsasən, makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanması, ölkədə işgüzar mühitin təkmilləşdirilməsi və sərbəst rəqabətin təmin olunması, yerli və xarici investisiyalar üçün əlverişli şərait yaradılması, iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi yönündə tənzimləmə tədbirləri, investisiya qoyuluşları və iri miqyaslı infrastruktur layihələrinin reallaşdırılması, əhalinin sosial müdafiəsinin səmərəli təşkili istiqamətlərində həyata keçirilməlidir.

Makroiqtisadi siyasətin koordinasiyası gücləndiriləcək, maliyyə dayanıqlılığı baxımından optimal makro-fiskal çərçivə formalaşdırılacaq və adekvat pul siyasəti aparılacaqdır. Bu siyasətin birinci pilləsində inflyasiya hədəfi, digər makroiqtisadi hədəflər və bunlara uyğun tənzimləmə vasitələri, ikinci pilləsində isə maliyyə sektorunda sabitlik hədəfləri, sektorda fəallığı və riskləri idarə edəcək vasitələr yer alacaqdır. Inflyasiya hədəfinə uyğun olaraq iqtisadiyyatın pula tələbatının ödənilməsinə xüsusi diqqət yetiriləcək, monetar idarəetmənin institusional bazası təkmilləşdirilməlidir.

Neft və qaz gəlirlərindən istifadə mexanizmi təkmilləşdirilməli və respublikada istehsal olunan karbohidrogenlərin satışından əldə edilən gəlirlərin tədricən həmin

vəsaitlərin investisiya olunmasından qazanılan gəlirlə əvəzlənməli, bu sahədə hazırda aparılan işlər intensivləşdirilməlidir. Ölkənin tədiyə qabiliyyətinin yaxşılaşdırılmasının və iqtisadiyyatın ixraca yönəldilməsinin ayrıca vacib tələbi kimi, daha çevik məzənnə siyasəti həyata keçirilməli, xalis beynəlxalq investisiya mövqeyi üzrə profisit yaradılmalı və əldə olunan səviyyə qorunub saxlanılmalıdır [17].

Rəqəbətqabiliyyətliyin qazanılması və qorunub saxlanması üçün biznes mühitinin, rəqəbət qanunvericiliyi və siyasətinin daha da yaxşılaşdırılması istiqamətində tədbirlər planı hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir. Bununla bərabər ixarici və daxili investorların hüquqlarının qorunması mexanizmləri təkmilləşdirilməlidir.

Hazırda idxal və ixrac əməliyyatlarında mövcud subyektiv maneələr aradan qaldırılmalı, xarici ticarət prosedurlarının sadələşdirilməli və təkmilləşdirilməlidir. Yerli sahibkarların beynəlxalq bazarlara çıxışda və xarici bazarlarda rəqəbət gücünün artırılmasında onlara göstərilən dövlət dəstəyinin artırılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirilməlidir. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin ixrac qabiliyyətini artırmaq məqsədi ilə təşviqedici tədbirlər həyata keçirilməli, sahibkarlıq subyektlərinin dövlət tərəfindən güzəştli kreditlərlə təminat səviyyəsi yüksəldilməli, daxili bazarın haqsız rəqabətdən qorunması üçün beynəlxalq təcrübədə qəbul olunmuş antidempinq və digər qoruyucu tədbirlər həyata keçirilməlidir [25].

Bu tədbirlərlə yanaşı gömrük və miqrasiya prosedurlarının təkmilləşdirilməsi, həmçinin investorları yerli bazarlara daxil olmaqdan çəkindirən amillərin aradan qaldırılması üçün müvafiq qurumlar tərəfindən tədbirlər planı hazırlanmalı və hesabat xarakteri daşımadan öz tətbiqini tapmalıdır. Azərbaycan Respublikasının ÜTT-yə üzv kimi qəbul edilməsi üçün beynəlxalq ticarət sisteminə uyğun islahatlar aparılmalı, qanunlar dünya ticarət sistemində tətbiq edilən praktikaya uyğunlaşdırılmalıdır. Bu isə nəticə etibarilə yerli şirkətlərin və bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafına yeni imkanlar yaratmış olar.

Bununla yanaşı, vergi dərəcələrinin və məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının strukturunun, həmçinin gömrük rüsumlarının optimallaşdırılması istiqamətində həyata keçiriləcək tədbirlər sahibkarlıq fəaliyyəti üçün əlverişli mühit yaradılmasına xidmət etməlidir.

Təbii ki, təkmil rəqabət mühitinin formalaşdırılması üçün ölkə iqtisadiyyatında və xüsusilə də istehlak bazarında inhisarlaşma məhdudlaşdırılmalı bununla əlaqədar müvafiq tədbirlər həyata keçirilməlidir. Antiinhisar qanunvericiliyi və praktikası təkmilləşdirilməlidir. İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi işi gücləndirilməli, məhsulların keyfiyyətinə səmərəli nəzarət mexanizmləri yaradılmalı, keyfiyyətə nəzarət üzrə milli standartlara yenidən baxılmalı və sertifikatlaşdırma sistemi təkmilləşdirilməlidir [3, 4, 6].

Qeyd edilən müvafiq tədbirlərin planlı şəkildə həyata keçirilməsi Azərbaycanda maliyyə xidmətləri bazarının əsas segmentlərin, daha dəqiq bank sektorunun, qeyri-bank kredit təşkilatlarının, sığorta bazarının, lizinq bazarının, qiymətli kağızlar bazarının və faktoring bazarının tarazlı inkişafını təmin edəcəkdir. Bank nəzarəti alətləri təkmilləşdirilməklə, bank sisteminin sabit və təhlükəsiz inkişafının təmin olunması üçün müvafiq tədbirlər həyata keçiriləcəkdir. Bank sektorunda birlik və razılığın əldə edilməsi və struktur islahatların aparılması, rəqabətin stimullaşdırılması, bank-maliyyə xidmətlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, o cümlədən elektron ödəniş sistemləri infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi və onun əhatə dairəsinin genişləndirilməsi büdcəyə daxil olmaların da həcmində müsbət təsir etmiş olacaqdır. Bank sisteminin kapitallaşması prosesi davam etməli, regionlar üzrə bank şəbəkəsi genişləndirilməli təşviq olunmalı, tikinti-əmanət banklarının yaradılmasına dəstək verilməli, ipoteka kreditləşdirilməsi mexanizmi təkmilləşdirilməlidir.

Elektron ödəniş, poçt-əmanət sistemləri inkişaf etdirilməli, bank xidmətləri istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi gücləndirilməlidir. Belə bir şəraitdə sığorta şirkətlərinin kapitallaşma səviyyəsi və sığorta məhsullarının çeşidinin artırılmasına cəhd edilməlidir. Respublikada təkrar sığortanın, həmçinin həyat sığortasının və tibbi sığortanın tətbiqinin genişləndirilməsi ölkədə sığorta bazarının inkişafına təkan

verər. Kənd təsərrüfatı istehsalının sığortalanmasını stimullaşdırmaq məqsədi ilə müvafiq qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi də əsasdır. Lizing xidmətlərinin göstərilməsi üçün qanunvericilik bazasının və institusional mühitin inkişaf etdirilməsi lizing təşkilatlarının inkişafına və onların bazara daha asan daxil olmasına imkan yaradılmalı, bu da lizing təşkilatlarının infrastruktur və investisiya layihələrinin icrasında, kənd təsərrüfatının texnika ilə təminatının yaxşılaşdırılmasında mühüm maliyyə mənbəyi kimi lizingin payının artmasını tələb edir.

Müasir, beynəlxalq standartlara uyğun, iqtisadiyyata geniş kapitalizasiya imkanları təqdim edən və risklərin etibarlı idarə edilməsini təmin edən, yüksək səmərə ilə fəaliyyət göstərən qiymətli kağızlar bazarının formalaşdırılması istiqamətində mühüm addımlar atılacaq, qiymətli kağızlar üzrə qeyri-mütəşəkkil bazarın məhdudlaşdırılması, bazarın investorlar üçün cəlbediciliyinin artırılması məqsədi ilə sistemli tədbirlər həyata keçiriləcək, bazarın peşəkar iştirakçılarının fəaliyyətini və onlara nəzarət mexanizmlərini tənzimləyən qanunvericilik təkmilləşdirilməlidir.

Qiymətli kağızlar bazarının institusional inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsi və onun beynəlxalq standartlara uyğunluğunun təmin edilməsi, ölkə iqtisadiyyatında kapitallaşma dərəcəsinin yüksəldilməsinə nail olunması və iqtisadi layihələrin maliyyələşdirilməsində fond bazarı vasitəsilə cəlb olunan qeyri-inflyasiya mənsəli investisiya vəsaitlərindən istifadənin genişləndirilməlidir.

Eyni zamanda, qeyri-neft sənayesinin inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə ölkənin malik olduğu təbii və iqtisadi resursların təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilməsi genişləndiriləcək və onlardan istifadənin səmərəliliyi yüksəldilmədir.

Alternativ enerji mənbələrindən istifadənin sürətləndirilməsi məqsədi ilə stimullaşdırıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi, institusional mühitin inkişaf etdirilməsi, elmi-texniki potensialın gücləndirilməsi, mütəxəssis hazırlığının davam etdirilməsi və enerji istehlakçılarının maarifləndirilməsi istiqamətində işlərin aparılması planlaşdırılır. Bu sahədə dövlət tərəfindən həyata keçirilən layihələrlə

yanaşı, özəl sektorun da bu prosesdə yaxından iştirakı təşviq ediləcək, alternativ enerji tariflərinin çevik tənzimlənməsi təmin edilməlidir.

Qeyri-neft sektorunun inkişafına xidmət edən və müasir tələblərə cavab verən istehsal, sosial və bazar infrastrukturunu şəbəkəsi yaradılmalı, təsərrüfatçılığın və idarəçiliyin mütərəqqi formalarından istifadə genişləndirilməlidir [11].

Respublikamızın iqtisadi rayonlarında, bölgələrdə yerli xammala əsaslanan sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin keyfiyyətcə müasir səviyyədə qurulması və yeni müəssisələrin yaradılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirilməlidir. Ölkədə polad istehsalı, neft-qaz emalı və neft-kimya kompleksləri, gübrə, gəmiqayırma və sement zavodları inşa edilməli, alüminium sənayesi inkişaf etdiriləcək, ilkin alüminium istehsalı artırılacaq, özəl sektorun iştirakı ilə son məhsulun istehsalına qədər texnoloji zəncir qurulacaq, bu sahənin ixrac potensialı genişləndirilməlidir [11].

Qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisələrdə innovasiya yönümlü texnologiyaların tətbiqi dövlət tərəfindən müxtəlif vasitələrlə stimullaşdırılmalı, ixtisaslaşmış və ümumi təyinatlı sənaye parkları yaradılmalıdır. İqtisadi rayonlar üzrə sənaye şəhərçiyi infrastrukturunun formalaşdırılması qeyri-neft emal sənayesinin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı dövlət investisiya siyasətində əsas istiqamətə çevrilməlidir. Bu baxımdan, hər bir iqtisadi rayonun potensialı nəzərə alınmaqla xüsusi iqtisadi zonalarının yaradılması və sənaye şəhərciklərinin qurulması mühüm addım kimi dəyərləndirilməlidir.

Qeyri-neft sektorunun əhəmiyyətli istehsal sahələrinin, məsələn kimya sənayesi, metallurgiya, maşınqayırma, elektrotexnika, elektronika, yüngül sənaye, yeyinti sənayesi və s.-in inkişaf etdirilməsi və ixrac imkanlarının artırılması ilə yanaşı, rəqabətqabiliyyətli yeni istehsal sahələrinin yaradılması prioritet məsələlərdən birinə çevrilməlidir. Ölkənin qeyri-neft sektoruna yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsinin intensivləşdirilməsi məqsədi ilə stimullaşdırıcı mexanizmlər hazırlanmalı və planlı şəkildə ardıcıl olaraq tətbiq edilməlidir. Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün dövlət və özəl sektorun investisiya əməkdaşlığı üçün hüquqi baza yaradılmalı və stimullaşdırıcı tədbirlər həyata keçirilməlidir (15).

İstehsal amilləri arasında əsas statusa malik işçi qüvvəsi amilinə önəmli yer verilməli, yapon modelini əsas tutaraq ilk növbədə yaradılacaq müəssisə üçün kadr hazırlanmalı və məhz ondan sonra müəssisənin işə salınması üçün müvafiq işlərin aparılmasına başlamaq lazımdır. Bu halda əqli fəaliyyətin nəticələrinin təşviqi, innovasiya və yaradıcılığa investisiya qoyuluşu üçün əlverişli şərait yaradılması və əqli mülkiyyətə əsaslanan kreativ iqtisadiyyatın davamlı inkişafı, ölkənin ÜDM-ində onun payının artırılması üçün tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Ölkəmizdə turizm infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi, beynəlxalq standartlara cavab verən turizm xidmət sahələrinin dairəsinin genişləndirilməsi, bu sahənin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və ÜDM-də xüsusi çəkisinin artırılması istiqamətində tədbirlər planı da hazırlanmalıdır. Respublikada turizmin inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə bu sahəyə dair qanunvericilik və standartlar təkmilləşdirilmə-li, bu sahədə qiymət və xidmətin səviyyəsi arasındakı disproporsiya aradan qaldırılmalıdır. Hal-hazırda isə qiymətlər yüksək göstərilən xidmətlər isə aşağı səviyyədədir.

Respublikanın turizm potensialından tam şəkildə istifadə edilməsi üçün zəruri tədbirlər görülməli, bölgələrdə turizm fəaliyyəti stimullaşdırılmalı, informasiya təbliğat işi gücləndirilməli, milli, tarixi-mədəni, sosial-iqtisadi və təbii xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla turizmin müxtəlif növləri müvafiq turizm marşrutları yaradılmaqla təşviq edilməlidir [14].

Qeyri-neft sənayesinin inkişafı və ərzaq təhlükəsizliyi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edən sahələrdən biri kimi, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalına xüsusi diqqət yetirilməli, müasir texnologiyaların tətbiqi yolu ilə mövcud aqroemal müəssisələrinin istehsal gücünün artırılması və yeni belə müəssisələrin yaradılması istiqamətində kompleks tədbirlər həyata keçiriləməlidir. Aqrar sektorun intensiv və səmərəli inkişafının stimullaşdırılması üçün dövlət dəstəyi tədbirləri beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq davam etdirilməlidir. Özəl bankları və kredit təşkilatları bu sektora sərmayə yatırmağa sövq edən mühit yaratmaq üçün əlavə tədbirlər görülməli, kənd təsərrüfatının sığortalınması mexanizmi təkmilləşdirilməli və nəticə etibarı ilə kənd təsərrüfatı sahələrində

məşğulluğun və əmək məhsuldarlığın səviyyəsinin artırılmasına nail olmaq mümkündür. Davam olaraq ölkədə torpaq bazarı inkişaf etdiriləcək, fermerlərin könüllülük əsasında birgə təsərrüfatçılıq əməllərinin formalaşması təbliğ olunmalıdır. Meliorasiya və irriqasiya tədbirləri gücləndirilməli, torpaqların eroziyaya uğramasının, suvarılan əkin sahələrinin şoranlaşmasının qarşısının alınması və münbitliyinin artırılması istiqamətində tədbirlər hazırlanmalı və tətbiq edilməlidir. Ölkədə ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalı stimullaşdırılmalı, genetik ehtiyatların və bioloji müxtəlifliyin qorunması, tingçilik, toxumçuluq və damazlıq işlərinin, mal-qaranın cins tərkibinin daha da yaxşılaşdırılması istiqamətində məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilməlidir [6, 7].

Müasir dövrün tələblərinə uyğun fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayının artırılması, keyfiyyətli məhsulların istehsalı, məhsuldarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədi ilə kənd təsərrüfatı istehsalçılarının müasir texnika, texnoloji avadanlıq, gübrə, toxum və ting ilə vaxtında və keyfiyyətli təmin edilməsi çox vacib məsələlərdəndir. Aqrar sahədə elmi təminat və kadr hazırlığının daha da yaxşılaşdırılması gərəkdir. Kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələrinin intensiv inkişaf etdirilməsi üçün stimullaşdırıcı tədbirlər görülməli, sahədə nəqliyyat xərclərinin minimuma endirilməsi üçün iri taxılçılıq təsərrüfatlarının yaradılması stimullaşdırılmalıdır.

Kənd təsərrüfatının intensiv inkişafı, mövsümi qiymətlərin tənzimlənməsi, məhsul itkisinin qarşısının alınması, daxili bazarın qorunması və ixrac potensialının artırılması baxımından bölgələrdə ən müasir texnologiyalar əsasında anbar komplekslərinin yaradılmasının əhəmiyyəti nəzərə alınaraq, bu sahədə ardıcıl tədbirlər davam etdirilməlidir. Sahibkarların vərdiş və biliklərinin artırılması üçün informasiya və məsləhət xidmətlərinin əhatə dairəsi genişləndirilməli, baytarlıq və fitosanitar sahədə beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq sahəsi daha da genişləndirilməlidir.

Bütün bunlara nail olmanın əsas yollarından biri və ya birincisi ölkədə elmi potensialın möhkəmləndirilməsi və innovasiya və fəaliyyətinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsidir. Ölkə iqtisadiyyatında uzunmüddətli davamlı iqtisadi inkişafı

təmin etmək, “bilik iqtisadiyyatı”nı formalaşdırmaq, elmtutumlu texnologiya, məhsul yaradılmasını sürətləndirmək məqsədi ilə innovasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi əsas istiqamətlərdən biri kimi qəbul edilməlidir. Bununla əlaqədar olaraq, elmin inkişafı yerli xüsusiyyətlər və qlobal meyillər nəzərə alınmaqla prioritet olmalı və mütərəqqi dünya elminə səmərəli inteqrasiya prosesi davam etdirilməlidir. Elmi infrastruktur təkmilləşdirilməli, elmin maddi-texniki bazası müasirləşdirilməli və bu sahədə informasiya təminatı sistemlərinin elektron formaya keçirilməsi təmin edilməlidir.

Elmin maliyyələşdirilməsinə dövlət büdcəsi resursları ilə yanaşı, digər mənbələrin də cəlb olunması stimullaşdırılmalı ki, bu da, son nəticədə, elmi fəaliyyətlə məşğul olan işçilərin, o cümlədən gənclərin sosial müdafiəsini gücləndirəcək və “beyin axını”nın qarşısını ala bilər.

Ölkədə innovativ iqtisadiyyatın yaradılması məqsədi ilə elm və istehsal arasındakı əlaqələr gücləndirilməli, tətbiqi elmi araşdırmaların bazarın tələbatına müvafiq aparılması üçün zəruri mexanizmlər yaradılmalıdır [21, 25].

Innovasiya fəallığının yüksəldilməsi yolu ilə rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının stimullaşdırılması, innovasiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün zəruri mexanizmlərin qurulması, innovasiya potensialının səmərəli istifadəsi və inkişafının təmin edilməsi məqsədi ilə dövlət dəstəyi tədbirləri reallaşdırılmalı və müvafiq qanunvericilik bazası yaradılmalıdır [25].

Innovativ sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi və yeni fəaliyyət növlərinin və məhsullarının inkişafı üçün əlverişli mühit yaradılması ilə yanaşı, qabaqcıl texnologiyaların transferi və mənimsənilməsi istiqamətində tədbirlərin gücləndirilməsi, elmtutumlu məhsulların və texnologiyaların işlənilməsi və tətbiqi üçün texnoparklar və innovasiya zonaları yaradılması da vacib məsələlərdən biridir.

İqtisadi məqsəd və resurslar, bilik və mədəniyyət sahəsinin vəzifələri ilə informasiya texnologiyalarının inkişafı arasındakı əlaqələrin müəyyənləşdirilməsi uzunmüddətli dövr üçün əqli mülkiyyətə dair Milli Strategiyada və ondan irəli gələn Dövlət Proqramında əksini tapan innovasiya potensialının inkişafına kömək etməlidir.

Qabaqcıl dünya təcrübəsindən istifadə etməklə Azərbaycanda informasiya cəmiyyətinin tələblərinə uyğun olaraq yeni bilik və texnologiyaların istifadəsini, mənimsənilməsini və yayılmasını təmin edən milli innovasiya sisteminin formalaşdırılması prosesi davam etdirilməlidir. Bu proseslər fasiləsiz və davalı, hər dəvə daha təkmil olmalı, sahədə və ölkə iqtisadiyyatında baş verən yenilikləri nəzərə almalıdır.

3.2. Ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi istiqamətləri

Sənaye siyasətinin əsas məqsədlərindən biri ölkədə iqtisadi artım bazasının yaradılması, inkişafı və keyfiyyətə yeniləşdirilməsi, ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatına səmərəli inteqrasiya olunan rəqabət qabiliyyətli strukturun formalaşdırılmasıdır. Bu məqsədlə ölkənin resurs potensialının iqtisadiyyatın sahələri arasında və hər bir sahənin daxilində bölgüsünə istiqamətlənmiş məqsəduyğun və kompleks tədbirlər sistemi təşkil edilməlidir. Bunun üçün isə dövlət proqramı olmaqla bu işə sahibkarların cəlb edilməsi əsas məsələlərdəndir [6, 7].

Sənayeləşmə siyasəti tam formalaşdırılmalıdır. Bu siyasətin əsas predmetini isə istehsalın və ixracın şaxələndirilməsinin sürətləndirilməsi istiqamətlərində sistemli və ardıcıl tədbirlərin həyata keçirilməsi, rəqabət qabiliyyətli və ixrac yönümlü innovativ əsaslı texnologiya və malların istehsalı təşkil etməlidir (36).

Sənayenin davamlı inkişafının təmin edilməsi, sənaye məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin artırılması, bu sahədə rəqabət mühitinin inkişaf etdirilməsi, daxili bazarın qorunmasının stimullaşdırılması, sənaye fəaliyyəti üçün müəyyən edilmiş dövlət dəstəyi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və sənaye kompleksinin inkişafı məqsədi ilə ilk növbədə qanunvericilik bazası təkmilləşdirilməlidir.

Sənayenin və onun ayrı-ayrı sahələrinin inkişafına nail olmaq üçün qarşıda duran vəzifələrdən əsasları müəssisələrin ixracyönümlü məhsulların istehsalına başlamaq, sənayenin inkişafı üçün prioritet sayılan sahələrin və onların inkişaf dinamikasının artırılması, innovasiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi gərəkdir.

Qarşıda duran illərdə həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində müəəyn edilmiş hədəflərə nail olunması üçün səylər artırılmalı, kiçik və orta biznesə dəstək verilməlidir.

Sənaye müəssisələrində innovasiya yönümlü texnologiyaların tətbiqi stimullaşdırılmalı, ixtisaslaşmış və ümumi təyinatlı sənaye şəhərciklərinin - müasir texnoparkların yaradılması və onların infrastrukturunun mükəmməl yaradılmasına önəmli yer verilməlidir [38, 39].

Sənayedə struktur siyasəti istehsalın texniki cəhətdən modernləşdirilməsinə, regionlararası təsərrüfat əlaqələrinin təkmilləşdirilməsinə və yeni sənaye komplekslərinin və sənaye klasterlərinin yaradılmasının stimullaşdırılmasına yönəldilməlidir.

Bu tədbirlərlə yanaşı strateji əhəmiyyətə malik və işsizliyin qarşısının alınmasında, ümumi daxili məhsulun və dövlət büdcəsinin formalaşmasında, əhalinin maddi rifah halının yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynaya biləcək sahə və müəssisələrə dövlət dəstəyi zərurətdən irəli gəlir. Bu tədbirləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

Sənayedə struktur siyasətinin reallaşdırılması üçün zəruri olan tədbirlər
• müəssisələrin texniki-texnoloji cəhətdən yenidən qurulması, müasir idarəetmə metodlarının tətbiqi; idxalı əvəz edəcək və ixrac yönümlü məhsulların istehsalı; • müqayisəli üstünlüyə malik olan və rəqabətə davamlı sənaye məhsulları istehsalı; • sənaye sahələrində fəaliyyət göstərən müəssisələrdə beynəlxalq standartlara cavab verən məhsulların istehsalın istehsal-ixrac yönümlü fəaliyyətinin təkili; • sənaye klasterlərinin və müasir tipli sənaye komplekslərinin, sənaye parklarının, XİZ-in yaradılması; regionlarda sənaye şəhərciyi infrastrukturunun yaxşılaşdırılması və sənayenin strukturunun dəyişdirilməsi; • investisiya-innovasiya prosesləri, enerji və resurs qənaət edən, ekoloji təmiz texnologiyala üstünlüyün verilməsi; • investisiyanın səmərəliliyinin artırılması; sənayenin inkişaf tempinin və əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi; • ali və texniki peşə təhsilə diqqətin artırılması, mövcud elmi-texniki və kadr potensialının gücləndirilməsi, ixtisaslı kadrların hazırlanması; • sənaye müəssisələrinin xarici iqtisadi əlaqələri genişləndirilməli və sənaye məhsullarının ixracı stimullaşdırılmalı.

Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda davamlı inkişafa nail olmaq üçün ayrı-ayrı sahələrin inkişaf etdirilməsi üçün tədbirlər plan hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir. Belə ki, qeyri-neft sektoruna investisiyaların cəlb olunması, rəqabət qabiliyyətli istehsalın dəstəklənməsi, istehsal prosesində müasir texnologiyaların istifadəsinin və intensiv metodların tətbiqinin stimullaşdırılması, maliyyə

bazarlarına çıxış imkanlarının genişləndirilməsi, bazara çıxarılan məhsul və xidmətlərin keyfiyyətinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, qanunvericilik bazasının iqtisadi artımın stimullaşdırılmasını təmin edəcək şəkildə təkmilləşdirilməsi istiqamətində işlər və sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə təminatının yaxşılaşdırılması məqsədilə güzəştli kreditlərin verilməsi kimi mühüm tədbirlər planlı şəkildə dövlət dəstəyi ilə həyata keçirilməlidir [7].

Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi Azərbaycan iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafının təmin olunması istiqamətində yürüdülmən siyasətin əsas prioritetidir. Qeyri-neft sənayesi sahəsində həyata keçirilən şaxələndirmə tədbirləri, investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, sahibkarlığın inkişafı, bu sahə üzrə rəqabətqabiliyyətli alt-sahələrinin müəyyənləşdirilməsi, eləcə də xarici ticarətin strukturunun və dəyişmə dinamikası istiqamətində aparılan təhlillər göstərir ki, son illərdə ölkə iqtisadiyyatında həyata keçirilən islahatlar və düşünülmüş iqtisadi siyasət nəticəsində qeyri-neft sənayesinin inkişafı və onun ixracının genişləndirilməsi sahəsində ciddi nailiyyətlər əldə edilmişdir. Bu inkişafın davamlılığının təmin edilməsi, dünya iqtisadiyyatına integrasiya prosesində ölkə iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması və ölkənin uzunmüddətli inkişaf strategiyasına uyğun olaraq qeyri-neft sahələrinin daha da inkişaf etdirilməsi məqsədilə müvafiq tədbirlər görülməlidir.

Ölkənin qeyri-neft sənayesi üzrə dünya bazarında rəqabətqabiliyyətli olan yarımsahələrin inkişafı, həmçinin müqayisəli üstünlüklərə malik olan qeyri-neft sənayesi məhsullarının istehsalının stimullaşdırılmalıdır.

Yeni sənaye müəssisələrinin yaradılması, mövcud müəssisələrin əsaslı yenidənqurulması, xüsusən yerli təbii resurslara və kənd təsərrüfatı məhsullarına, eləcə də istehsalat və məişət tullantılarının emalına əsaslanan müəssisələrin yaradılması üçün güzəştli şərtlərlə kreditlərin verilməsi zərurətdən irəli gəlir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının yaradılması haqqında” 21 dekabr 2011-ci il tarixli 548 nömrəli Fərmanı və “Bakı şəhərində Balaxanı Sənaye Parkının yaradılması haqqında” 28 dekabr 2011-ci il tarixli 1947 nömrəli Sərəncamı, “Yüksək Texnologiyalar Parkının yaradılması

haqqında” 5 noyabr 2012-ci il tarixli 736 nömrəli Fərmanına əsasən müasir texnologiyalı sənaye və texnologiyalar parkları yaradılır. Bu müəssisələrdə rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalı nəzərdə tutulmuşdur [50].

Qeyri-neft sənayesinin inkişafında, məhsulların rəqabətqabiliyyətli və ixrac yönümlü olmasının təmin edilməsi məqsədilə zəruri standartlaşdırma və sertifikatlaşdırma işləri aparılacaq, milli standartlaşdırma, sertifikatlaşdırma və akkreditasiya sistemlərində sənaye mülkiyyəti obyektlərinin mühafizəsi sahəsində məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Paralel olaraq elmi-texniki və konstruktor işlərinin genişləndirilməsi, patent işlərinin gücləndirilməsinin sənaye müəssisələrinin inkişafı üçün vacib amillərdən olduğunu nəzərə alaraq tətbiqi elmlə bağlı işlər aparılacaq və bu işlər ilk növbədə sənaye müəssisələrində yeni məhsulların mənimsənilməsinə yönəldilməlidir.

Respublikamız üçün ənənəvi qeyri-neft sahəsi kimya sənayesinin inkişafı üçün tədbirlər plan hazırlanmalı ona uyğun olaraq müəssisələr modernləşdirilməli, yeni texnologiyalar tətbiq edilməli, rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsalına üstünlük verilməlidir [9].

Ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sənayesinin əsas sahələrindən biri olan kimya sənayesinin inkişaf etdirilməsi və onun potensialının reallaşdırılması baxımından ortamüddətli dövrdə bu sahədə aşağıda qeyd edilən tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğun hesab edilir:

Kimya sənayesinin inkişaf etdirilməsi üzrə tədbirlər
• kimya sənayesinin sahə və ərazi strukturun təkmilləşdirilmək; • kimya sənaye parkının yaradılması və inkişafı; • istehsal olunan məhsulların çeşidinin təkmilləşdirilməsi; • məhsul istehsalının artırılması, həmçinin fəaliyyətdə olan müəssisələrin yenidən qurulması, onların fəaliyyətinin genişləndirilməsi; • kənd təsərrüfatının aqrokimyəvi maddələrlə təchizatında yerli istehsalın genişləndirilməsi; • kimyəvi məhsulların emalının son məhsulun optimal alınma səviyyəsinə qədər dərinləşdirilməsi, o cümlədən neftin ilkin və təkrar emalı; • kimyəvi xammal, material və hazır məhsulun idxalından asılılığın azaldılması; • kimya sənayesi müəssisələrində enerji istehlakının azaldılması; • ətraf mühitin qorunmasına ciddi yanaşma.

Kimya sənayesində olduğu kimi qeyri-neft sənayesinin əsas sahələrindən biri olan maşınqayırma sənayesində də aşağıdakı kompleks tədbirlər həyata keçirilməlidir [47]:

Maşınqayırmanın inkişaf etdirilməsi üzrə tədbirlər
• maşınqayırma müəssisələri müasir texnologiyalarla təmin edilməli; • bu sahədə müasir sertifikatlaşdırma və standartlaşdırma qaydalarının və ekoloji standartlar tətbiq edilməli; • elmi-texniki potensialdan istifadənin səmərəliliyinin təşkil edilməli; • istehsal olunan məhsullar üçün dövlət sifarişlərinin qəbul olunması məqsədi ilə zəruri işlər görülməli və s..

Metallurgiyanın daha da inkişaf etdirilməsi və bu sahədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin fəaliyyətlərinin səmərəli təşkili məqsədilə aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilməlidir:

Metallurgiyanın inkişaf etdirilməsi üzrə tədbirlər
• dəmir filizi hasilatından polad istehsalına qədər mərhələləri əhatə edən müasir istehsal kompleksinin yaradılması; • ölkədə alüminiumdan, digər əlvan metallardan və onların qırıntılarından son məhsul istehsalının genişləndirilməsi; • qiymətli metalların (qızıl, gümüş, platin və s.) istehsal həcmının artırılması və keyfiyyət göstəricilərinin yaxşılaşdırılması; • rəqabətqabiliyyətli və ixrac oluna bilən metallurgiya sənayesi məhsullarının istehsalının stimullaşdırılması; • yeni yataqların öyrənilməsi, tədqiqi, kəşfiyyatı və işlənməsi.

Digər sahələrdə olduğu kimi energetika sənayesinin inkişaf etdirilməsi ölkə iqtisadiyyatında və sənaye siyasətində əsas vəzifələrdən biridir. Energetika sənayesinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə aşağıdakı tədbirlərin görülməsi məqsədə uyğun hesab edilir:

Energetika sənayesinin inkişaf etdirilməsi üzrə tədbirlər
• ölkənin enerji sistemində yeni güclərin yaradılması işlərinin davam etdirilməsi, yeni stansiyaların və ötürücü şəbəkələrin tikintisi; • stansiyalarda və enerji ötürmə sistemində yenidənqurma işlərinin davam etdirilməsi; • alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin genişləndirilməsi; • energetika sektorunda sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi; • enerji istehsalında və ötürmədə texniki və texnoloji itkilərin azaldılması.

Hazırda Respublikada yüngül sənaye geridə qalan sahələrdən biri hesab edilir. Bu sahənin inkişafı işsizliyin qarşısının alınmasında, daha çox qadınlardan ibarət işçi qüvvəsinin işlə təmin edilməsinə xidmət edən sahədir. Yüngül sənayenin inkişafının daha da sürətləndirilməsi üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi təklif oluna bilər.

Məhsulların keyfiyyətinin yüksəldilməsində və maya dəyərinin aşağı salınmasında, müəssisənin keyfiyyətli və yeni tələblərə cavab verən xammalla təchiz edilməsində önəmli rolunu nəzərə alaraq emal müəssisələrinin təchizatında dövlət dəstəyilə bərabər sahibkarların da inisiyativini artırmaq üçün tədbirlər

görülməlidir. Bununla yanaşı ölkədə böyük potensiala malik kənd təsərrüfatı məhsullarının, o cümlədən taxılçılıq, tütünçülük, üzümçülük, zeytunçuluq və s. sahələrin inkişafının təmin edilməsi məqsədilə kompleks emal müəssisələri yaradılmalıdır [36, 38].

Yeyinti və yüngül sənayenin inkişaf etdirilməsi üzrə tədbirlər
• ölkədə yerli xammal (pambıq, yun, ipək, gön-dəri) əsasında yüngül sənaye məhsullarına olan tələbatı nəzərə alınmaqla və ixracıyönümlü məhsul istehsal edən mövcud sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin dəstəklənməsi; • yüngül və toxuculuq sənaye sahələrində geyim və digər geniş istehlak mallarının istehsalının genişləndirilməsi və onların keyfiyyətinin artırılması istiqamətində müasir texnologiyaya əsaslanan investisiya layihələrinin həyata keçirilməsinin stimullaşdırılması; • əl ilə toxunan xalçaların istehsalının genişləndirilməsi, bu sahədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin fəaliyyəti dəstəklənməli. • Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında toxuculuq sənayesinin əhəmiyyətli rolu olduğundan və dünya bazarının tələblərinə uyğun olaraq yüksək keyfiyyətli və ekoloji cəhətdən təhlükəsiz məhsul istehsalına imkan verən yeni texnologiyalar və nou-hauların cəlb edilməsi və yerli məhsulların rəqabətə davamlılığının artırılması məqsədilə bu sahədə təcrübəyə malik olan xarici tərəfdaşların iştirakı dəstəklənməli. • rəqabətqabiliyyətli yeyinti məhsullarının istehsalının təşkili aşağıdakı prioritet istiqamətlər üzrə davam etdirilməli: • yeyinti məhsullarının istehsalının və ixracının genişləndirilməsinin stimullaşdırılması; • yeyinti məhsullarının daxili istehsalının inkişaf etdirilməsi üçün antidempinq siyasətinin tətbiq edilməsi; • keyfiyyətin, bioloji dəyərliyi və dad keyfiyyətinin təmin edilməsi; • məhsulun qablaşdırılması üçün tara və avadanlıqlarla təminatın gücləndirilməsi; • məhsulların steriləşdirilməsi proseslərinin gücləndirilməsi; • xammalın emala daxil olmasından başlayaraq hazır məhsulun qablaşdırılmasına qədər bütün proseslərin mexanikləşdirilməsi və avtomatlaşdırılması; • məhsulun saxlanması, nəqli və emalı zamanı itkilərin azaldılması, xammalın kompleks istifadəsi, təkrar xammal resurslarının emalı və əlavə yeyinti məhsullarının çeşidinin artırılması üçün müasir texnologiyaların tətbiqinin stimullaşdırılması.

Son illər əldə olunmuş nailiyyətlərin artırılması və ölkənin əsas ərzaq məhsulları ilə özünütəmin etmə səviyyəsinin təmin edilməsi məqsədilə və həmçinin Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası üzrə müəyyən edilmiş hədəflərə çatmaq üçün 2014-2017-ci illərdə intensiv metodların prioritetə çevrilməlidir. Əvvəlki illərdə olduğu kimi, aqrar sektora subsidiyaların, vergi güzəştlərinin və güzəştli kreditlərin verilməsi sistemi təkmilləşdirilməli, aqrolizinq və aqroservis xidmətlərinin şərtləri asanlaşdırılmalıdır. Belə ki, hər hansı bir texnikanın əldə edilməsi üçün fermerlərin maliyyə imkansızlığı məhsuldarlığa mənfi təsir göstərir.

Bütün bunlarla yanaşı aqrar seturun inkişaf etdirilməsi üçün sahənin davamlı inkişafını dəstəklənməsi və maliyyə təminatı sahəsində aşağıda qeyd edilən tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur:

Aqrar sektorun inkişaf etdirilməsi üzrə tədbirlər
• ölkədə aqrar sektorun intensiv və səmərəli inkişafının stimullaşdırılması üçün fermerlərə dövlət dəstəyi verilməli; • ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalını stimullaşdırmaq; • torpaq bazarı təkmilləşdirilməli və fermerlər arasında könüllülük əsasında birgə təsərrüfatçılıq təşkil edilməlidir; • MTT-nin yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə lizinqlə məşğul olan qurumların fəaliyyətini genişləndirilmək; • aqrar sahədə sığortanın stimullaşdırılması üçün mövcud qanunvericilik bazasını təkmilləşdirilmək; • təbii fəlakətlər nəticəsində kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılarına dəyən ziyanın azaldılması məqsədilə icbari sığorta mexanizmini yaratmaq; • fermerlərin maliyyə resurslarına olan ehtiyaclarının ödənilməsinə təmin etmək məqsədilə kənd yerlərində maliyyə-kredit institutlarını yaratmaq; • aqrar sahədə vergi siyasətində yumşaldıcı və stimullaşdırıcı tədbirlərin nəzərdə tutulması; • daxili aqrar bazarın xarici bazarların təsirindən qorunması üçün bir sıra ərzaq məhsullarına tətbiq edilən gömrük idxal tarif dərəcələrinə yenidən baxılması, o cümlədən mövsümi rüsumların tətbiq edilməsi və s.

Yuxarıda qeyd edilən sahələrlə yanaşı Respublikada turizm sektorunun da inkişaf etdirilməsi prioritet hesab edilir. Bunun üçün müvafiq tədbirlərin hazırlanması, turizm ehtiyatlarının genişləndirilməsi, göstərilən xidmətlərin çeşidinin artırılması, keyfiyyət göstəricilərinin yaxşılaşdırılması və qiymət amilinə yenidən baxılması ən zəruri məsələlərdən biridir.

Eyni zamanda, Azərbaycanı turizmin inkişafı üçün əlverişli şəraiti olan ölkə kimi dünyada tanıtmək məqsədilə Azərbaycan brendlərinin reklam-təbliğat və məlumat-sorğu fəaliyyətinin canlandırılması, beynəlxalq proqramlar çərçivəsində regional mədəni turizm marşrutlarının yaradılması və inkişaf etdirilməsi və turizm inkişafı sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi prioritet istiqamətlərdəndir [11, 13].

Bu sahənin inkişaf etdirilməsi üçün qarşıda duran yaxın illərdə turizm sahəsində həyata keçirilməsi məqsədəuyğun olan bir sıra tədbirlər tövsiyyə olunur ki, bunları da aşağıdakı kimi təsvir etmək olar:

Ölkədə turizm sektorunun inkişaf etdirilməsi üzrə tədbirlər
• ölkədə turizm infrastrukturunun yüksək beynəlxalq tələblər səviyyəsində qurulmasına istiqamətlənmiş məqsədyönlü layihələrin işlənilməsi və reallaşdırılması; • daxili və xarici investisiyaların turizm sahəsinə cəlb edilməsi məqsədi ilə bu sahədə cəlbedici investisiya və biznes mühitini formalaşdırılmaq; • bu sahədə qabaqcıl beynəlxalq təcrübədən istifadə etməklə səmərəli dövlət tənzimlənməsi

və idarə edilməsi mexanizmləri yaradılmalı;

- bu sahənin təqdim etdiyi xidmətlərin keyfiyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi;
- dünya turizm xidmətləri bazarında ölkə turizminin rəqabət qabiliyyətini artırmaq.
- turizm sahəsində normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi;
- turizm zonalarında müvafiq infrastruktur yaradılmalı;
- ölkənin turizm potensialından tam istifadə;
- ölkənin bütün regionlarında turizm fəaliyyətinin stimullaşdırılmaq;
- turizm sahəsinə yerli və xarici investisiyaların cəlbə;
- turizmin müxtəlif növlərinin inkişaf etdirilməsi;
- yeni turizm marşrutlarının yaradılması;
- turizm xidmətlərinin keyfiyyətinin artırılması məqsədi ilə mütərəqqi üsulların və standartların hazırlanması və tətbiq edilməsi;
- turizm sahəsi üçün kadr hazırlığı və ixtisasartırma sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- Azərbaycanın milli-tarixi, mədəni və mənəvi irsinin, milli adət-ənənələrin dünyada təbliği;
- ölkənin turizm potensialının müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyalar vasitəsilə təbliğ edilməsi;
- turizmin inkişafı sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi və s.

Nəqliyyat sisteminin inkişafı Azərbaycan Respublikası üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Ölkə iqtisadiyyatının infrastruktur sahələri olan enerji, rabitə, təhsil, səhiyyə ilə yanaşı, nəqliyyat cəmiyyətin həyat fəaliyyətinin ilkin tələbatını təmin etməklə sosial, iqtisadi, xarici siyasət və digər dövlət prioritetlərinə nail olmaq üçün mühüm rol oynayır.

Ulu öndər Heydər Əliyev xalqın təkidli tələbi ilə ikinci dəfə ölkə rəhbərliyinə gəldikdən sonra həyatın bütün sahələrində olduğu kimi, nəqliyyat-yol sektorunun fəaliyyətində də tənəzzülə son qoyuldu. Ümummilli lider bu sahənin ölkə iqtisadiyyatındakı rolunu düzgün dəyərləndirərək islahatların aparılmasını daim diqqətdə saxlayırdı. Ulu öndərin “Yol iqtisadiyyat, mədəniyyət, bir sözlə, həyat deməkdir” fikri də məhz yol təsərrüfatının inkişafına göstərilən diqqət və qayğının parlaq təzahürü idi. Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti və gərgin əməyi nəticəsində bu sektorun inkişafı məqsədilə struktur dəyişiklikləri aparılmış, 1998-ci il avqustun 5-də Azərbaycan Respublikasının Nəqliyyat Nazirliyi təsis edilmiş, 2003-cü il iyun ayının 23-də isə nazirliyin tabeliyində “Yol nəqliyyatı servisi” Departamenti yaradılmışdır. Respublika və yerli əhəmiyyətli avtomobil yolları adıçəkilən departamentin balansına götürülmüş, onun tabeliyinə verilən yol istismar idarələrinin fəaliyyəti genişləndirilmişdir.

Avropa Birliyinin TRASEKA marşrutu olan Qərb-Şərq nəqliyyat dəhlizinin ölkəmizin ərazisindən keçməsinə Heydər Əliyevin gərgin fəaliyyəti və qətiyyəti əvəzsiz rol oynamışdır. 1998-ci ilin sentyabrında ulu öndərin təşəbbüsü ilə tarixi

İpək Yolunun bərpasına həsr olunmuş beynəlxalq konfransın məhz Bakıda keçirilməsi, 32 ölkənin və 13 beynəlxalq təşkilatın səlahiyyətli nümayəndələrinin iştirak etdiyi tədbirdə Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizinin inkişaf etdirilməsi üzrə beynəlxalq nəqliyyat haqqında mühüm sənədin imzalanması ölkəmizin geostrateji və coğrafi əhəmiyyətini bir qədər də artırmışdır.

Zəngin potensiala malik olan Azərbaycanda yol infrastrukturunun inkişafı dövlət siyasətinin əsas prioritetlərindən birinə çevrilmişdir. Ölkə Prezidenti İlham Əliyevin uğurlu daxili siyasəti sayəsində qazanılan nailiyyətlərin sırasında bu sahənin inkişafı önəmli yer tutur. Təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, “Azərbaycanda ən müasir nəqliyyat-yol infrastrukturu yaradılacaq” deyən Prezident İlham Əliyev son on il ərzində avtomobil yollarının və yol qurğularının açılışı ilə bağlı 180 dəfəyə yaxın müxtəlif mərasimlərdə iştirak etmiş, işlərin gedişi ilə tanış olaraq öz dəyərli tapşırıq və tövsiyələrini vermişdir.

Bununla bərabər ölkədə gedən tikinti-quruculuq işləri bu sahənin də daha da inkişaf etdirilməsi üçün prioritetlərin düzgün müəyyən edilməsini tələb edir. Bu prioritetlərə aşağıdakıları aid etmək olar:

Ölkədə nəqliyyat sektorunun inkişafında prioritet istiqamətlər
• nəqliyyat sisteminin davamlı inkişaf etdirilməsi; • nəqliyyat sektorunun, o cümlədən nəqliyyat xidmətləri bazarında rəqabət mühitinin daha da təkmilləşdirilməsi; • yol-kommunikasiya kompleksində müxtəlif nəqliyyat növlərinin ardıcıl inkişafı; • ölkə ərazisində beynəlxalq və tranzit dəhliz və yolların, yol-nəqliyyat infrastrukturunun inkişafı; • Azərbaycan ərazisindən keçən nəqliyyat-kommunikasiya trafikinin və əsas nəqliyyat vasitələrinin dünya standartlarına uyğun modernləşdirilməsi; • Xəzər dənizində etibarlı multimodal nəqliyyat sisteminin yaradılması və s.

XXI əsrdə Azərbaycanda informasiya cəmiyyətinə keçid və onun qurulması, “Elektron hökumət”in formalaşdırılması və intellektual potensialın inkişafı sayəsində sosial-iqtisadi inkişafın yüksəldilməsi aktual məsələlərdən birinə çevrilmişdir. Müasir dövrdə və gələcəkdə İKT-nin əhəmiyyəti ön plana keçməklə, ölkənin milli fəaliyyət və elektron strategiya sahəsindəki proqramların əsas müddəalarını təşkil etmişdir. Ölkə rəhbərliyi tərəfindən İKT sektorunun inkişafı neft və qaz sənayesindən sonra ikinci prioritet sahə kimi müəyyən edilmişdir.

İKT-nin 2014-2017-ci illərdə inkişaf strategiyasının əsasını “Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya-kommunikasiya texnologiyaları üzrə

Milli Strategiya”ya uyğun olaraq İKT-dən geniş istifadə etməklə ölkənin demokratik inkişafını təmin etmək, sahənin gələcək inkişafı üçün islahatların aparılmasının effektiv mexanizminin formalaşdırılması və qlobal informasiya fəzasına inteqrasiyanın genişləndirilməsi təşkil edir.

Bu strategiya aşağıdakı vəzifələri və məqsədləri əhatə edir:

İKT-nin inkişaf strategiyasının əsas vəzifələri
• vətəndaşların və sosial institutların məlumat almaq, onu yaymaq və istifadə etmək kimi hüquqlarının təmin edilməsi üçün müvafiq şəraitin yaradılması; • səmərəli, şəffaf və nəzarət oluna bilən dövlət idarəetməsi və yerli özünü idarəetmənin həyata keçirilməsi üçün “Elektron hökumət”in yaradılması; • inkişaf etmiş informasiya və kommunikasiya infrastrukturunun yaradılması; • ölkənin informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və “Elektron hökumət” infrastrukturunun baza komponentlərinin yaradılması; • ölkənin ümumdünya elektron informasiya məkanına inteqrasiyası; • yüksəksürətli optik və simsiz texnologiyalara əsaslanan, əhaliyə və iqtisadiyyata multimedia xidmətlərinin göstərilməsini təmin edən telekommunikasiya şəbəkəsinin yaradılması; • vahid milli elektron informasiya məkanının formalaşdırılması; • informasiya və kommunikasiya xidmətlərinin genişləndirilməsi; • milli telekommunikasiya peykinin orbitə çıxarılması; • kosmik sənayenin yaradılması və inkişaf etdirilməsi əsasında innovasiya proseslərinin və yüksək elmi texnoloji sıçrayışın gerçəkləşməsi; • milli proqram vasitələrinin yaradılması; • İKT sənayesinin inkişaf etdirilməsi və s.

Yaxın illərdə əhəlinin bütün kateqoriyalarının, o cümlədən məhdud imkanlı qrupların “Elektron hökumət” infrastrukturundan və xidmətlərindən istifadə imkanlarının genişləndirilməsi, müasir çıxış vasitələrinin, o cümlədən mobil şəbəkələrin, məlumat köşklərin, zəng mərkəzlərinin, interaktiv rəqəmsal televiziyanın tətbiqi təmin olunması nəzərdə tutulur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 15 mart tarixli 2095 nömrəli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikası Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin tabeliyində İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafı Dövlət Fondu yaradılmışdır. Fondun yaradılması informasiya texnologiyaları sahəsində istehsal yönümlü fəaliyyətin stimullaşdırılmasına, bu sahəyə yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsinə təkan verərək, İKT sektorunda innovasiyaların geniş tətbiqini təmin edəcəkdir.

“Azərbaycan Respublikasında kosmik sənayenin yaradılması və telekommunikasiya peyklərinin orbitə çıxarılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 4 noyabr tarixli 27 nömrəli Sərəncamına

uyğun olaraq “Azərbaycan Respublikasında kosmik sənayenin yaradılması və inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir. 2013-cü ildə ilk milli telekommunikasiya peyki orbitə çıxarılmış, yaxın illərdə digər telekommunikasiya və zondlama peyklərinin kosmik fəzayə çıxarılması, kosmik informasiyanın qəbulu və emalı üzrə çoxfunksiyalı super kompüter mərkəzinin yaradılması, telekommunikasiya peykinin istismarı və idarə edilməsi məqsədilə yaradılmış “AzərSpace” ASC üçün yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması, kosmik sənayenin müxtəlif sahələrinin yaradılması və inkişafı üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur.

Rabitə və informasiya texnologiyaları sahəsinin inkişafı çərçivəsində özəlləşdirməyə açıq elan edilmiş rabitə müəssisələrinin özəlləşdirməqabağı restrukturizasiya və idarəetmə strukturunun təkmilləşdirilməsi, bazar rəqabətinin formalaşdırılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur.

Sosial infrastrukturu təşkil edən sahələrdən biridə mənzil-kommunal təsərrüfatı sistemidir. Onun inkişafı, mənzil fondunun bazar iqtisadiyyatı şəraitində idarə olunması üçün dünya standartlarına uyğun yeni formaların təşkili və tətbiqi qarşıya qoyulan əsas məqsədlərdən olmaqla, bu sahədə həyata keçirilən islahatların başlıca istiqamətlərini təşkil edir. Bu islahatların mükəmməl qanunvericilik bazasının yaradılması, onun beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması məqsədilə son illər bir sıra qanunvericilik aktları qəbul edilmişdir ki, bunlardan biri də Azərbaycan Respublikasının Mənzil Məcəlləsidir.

Məcəlləyə əsasən, dövlət orqanları və bələdiyyələr öz səlahiyyətləri daxilində daşınmaz əmlak bazarının inkişafına köməklik göstərilməsinə, mənzil tikintisinin stimullaşdırılmasına, mövcud müvafiq norma və qaydalara əməl olunmasına, istehlakçıların hüquqlarının və qanuni maraqlarının qorunmasına şəraitin daha da artırılması qarşıda duran mühüm vəzifələrdəndir.

Qeyd olunan Məcəllədə, ölkə praktikasında ilk dəfə olaraq çoxmənzilli binaların sahə mülkiyyətçilərinin ümumi əmlaklarına dair müddəalar öz əksini tapmışdır. Belə ki, yaşayış binasının tərkib hissəsinin mülkiyyətçilərinə həmin binada mənzillərin hissəsi olmayan və binada birdən artıq sahəyə xidmət etmək

üçün nəzərdə tutulan obyektlər ümumi paylı mülkiyyət hüququ ilə mülkiyyətçilərə məxsusdur. Çoxmənzilli binada ümumi mülkiyyətə sahiblik etmək, ondan istifadə etmək və mövcud qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hədlərdə barəsində sərəncam vermək mülkiyyətçilərin hüquqlarına aid edilmişdir.

Həmçinin, Məcəllənin üstün cəhətlərindən biri də bazar iqtisadiyyatının prinsiplərinə uyğun olaraq çoxmənzilli binaların yeni idarəetmə üsullarının müəyyən olunması və gələcəkdə tətbiqinin sürətləndirilməsidir. İdarəetmə üsullarından hər hansı birinin sahə mülkiyyətçiləri tərəfindən seçilərək müəyyən olunması onlar üçün əlverişli və təhlükəsiz yaşamaqlarına şəraitin yaradılmasına, mənzil-kommunal təsərrüfatı sahəsində hüquqlarının müdafiəsinə, göstərilən kommunal xidmətlərdə enerjiyə qənaətli texnologiyaların tətbiqi nəticəsində yüksək keyfiyyət nailiyyətlərinin əldə olunmasına, mülkiyyətlərində olan əmlakların qorunub saxlanmasına və digər müsbət dəyişikliklərə gətirib çıxarılması gözlənilir.

Eyni zamanda, dövlət və bələdiyyə mülkiyyətində olan sosial mənzil fondunun formalaşdırılması ilə bağlı müddəalar da qanunvericiliyin yeniliklərindən biridir. Belə ki, dövlət və bələdiyyə mənzil fondundan sosial kirayə müqaviləsi əsasında verilən yaşayış sahələrinə ehtiyacı olan hesab edilməsinin əsasları, yaşayış sahələrinə ehtiyacı olan hesab edilən aztəminatlı vətəndaşlara bu fondlardan yaşayış sahələrinin) verilməsi mexanizmləri vətəndaşların mənzil təminatında mühüm əhəmiyyətə malikdir [34, 35].

Azərbaycanda keçid dövrünün artıq başa çatması insan kapitalının inkişafı və səmərəli sosial müdafiə sisteminin təmin edilməsi, o cümlədən sosial təyinatlı mənzillərin sayının artırılması və əhəlinin həssas qruplarının bu mənzillərdə yaşaması məqsədilə görülən işlərin davam etdirilməsi və genişləndirilməsi əsas prioritet kimi müəyyən olunmuşdur [28].

Azərbaycan Respublikası Hökumətinin ölkənin mənzil-kommunal təsərrüfatının inkişafı, mənzil fondunun istismarı və saxlanması səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədi daşıyan mənzil siyasətinin əsas prioritetlərini aşağıdakı kimi təsvir etmək olar:

Ölkənin mənzil-kommunal təsərrüfatının inkişafı, mənzil fondunun istismarı və saxlanması səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədi daşıyan mənzil siyasətinin əsas
--

prioritetləri
• dövlətin iqtisadi və sosial siyasətinə uyğun olaraq mənzil sektorunda islahatların davam etdirilməsi; • dövlət mənzil fondunun özəlləşdirilməsinin başa çatdırılmasının sürətləndirilməsi; • dövlət və bələdiyyə mənzil fondunun inkişaf etdirilməsi məqsədilə müvafiq tədbirlərin görülməsi; • çoxmərtəbəli binaların idarə edilməsinin təşkil olunması məqsədi ilə Mənzil Məcəlləsində müəyyən olunmuş idarə etmə üsullarının tətbiq edilməsi ilə bağlı tədbirlərin görülməsi; • mənzil-kommunal təsərrüfatı sahəsində islahatların dəstəklənməsi mexanizmlərinin müəyyən edilməsi; • daşınmaz əmlakın mütəmadi inventarlaşdırılması işinin dəstəklənməsi; • dövlət mənzil fonduna aid sosial kirayə müqaviləsi əsasında verilən yaşayış sahələrinin tikintisini və gələcəkdə idarə olunması məqsədilə müvafiq tədbirlərin görülməsi; • fəvqəladə hallar nəticəsində vətəndaşların yaşayış sahələrinin qəzalılıq və ya bərpası mümkün olmayan vəziyyətə düşməsi səbəbindən onların müvəqqəti olaraq xüsusi təyinatlı yaşayış sahələri ilə təmin edilməsi məqsədilə dövlət və bələdiyyə mülkiyyətinə aid olan xüsusi təyinatlı mənzil fondunun formalaşdırılması və gələcəkdə idarə olunması üçün müvafiq tədbirlərin görülməsi; • yaşayış sahəsinə ehtiyacı olan aztəminatlı vətəndaşların, o cümlədən gənc ailələrin yaşayış sahəsi ilə təmin edilməsi məqsədilə müvafiq tədbirlərin, o cümlədən yeni maliyyə mexanizmlərinin formalaşdırılması və s.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin ölkə iqtisadiyyatının neft sektorundan asılılığının azaldılması, qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi və bütövlükdə, diversifikasiya siyasətinin nəticəsi olaraq ölkəmizdə iqtisadi artımın dayanıqlılığı təmin edilmiş, son 8 ildə ÜDM real olaraq 3 dəfə artmışdır. Hazırda ÜDM-in artımı, əsasən, qeyri-neft sektoru hesabına təmin olunur. Son 8 ildə qeyri-neft sektoru 2,2 dəfə artıb. Bu sektor investisiyaların yatırılması baxımından da ön plana çıxıb. Təkcə ötən il Azərbaycan iqtisadiyyatına 20 milyard dollar həcmində investisiya yatırılıb ki, bunun da 15,7 milyard dolları qeyri-neft sektorunun payına düşür.

Azərbaycan iqtisadiyyatının gələcək inkişafı da, əsasən, qeyri-neft sektoru ilə bağlı olmalıdır. Hazırda bu istiqamətdə bir çox işlər görülməkdədir. İlk növbədə, infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətində layihələr davam etdirilir. İnfrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması və kommunal sektorun yenidən qurulması regionlarda iş adamlarının fəaliyyəti və investisiya qoyuluşları üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bunun nəticəsidir ki, bölgələrə yatırılan sərmayələrin həcmi, açılan yeni müəssisələrin sayı ildən-ilə çoxalır, regionların iqtisadi artıma töhfəsi artır. Ona görə də proqnozlar ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafının tədricən bərpa olunacağını göstərir.

Ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi, sənayedə struktur dəyişiklikləri, regionların və sahibkarlığın daha da inkişaf etdirilməsi, qeyri-neft ixracının

artırılması və dünya iqtisadiyyatına integrasiya istiqamətində həyata keçirilən siyasət mövcud iqtisadi böhran nəzərə alınmaqla növbəti illərdə ölkə iqtisadiyyatının və onun ayrı-ayrı sahələrinin inkişafına zəmin yarada bilər.

3.3. Müasir iqtisadi şəraitdə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi problemləri və həlli yolları

Ölkəmizdə bazar iqtisadiyyatının bərqərar olması və inkişafı, xarici iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi, rəqabət mühitinin formalaşması iqtisadi mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi problemini, ilk növbədə milli iqtisadiyyatın aparıcı sahəsi olan sənayenin və onun tərkib hissəsi olan müəssisələrin müasir dövrün tələblərinə cavab verən çağırışlara cavab verməsini tələb edir. Rəqabətin prinsiplərinə uyğun olaraq bütün istehsalçılar və ya satıcılar öz məhsullarını satmaqda daha uduşlu mövqe tutmağa çalışırlar. Zaman keçdikcə əlavə istehsal olunmuş məhsullara tələbatın olmaması səbəbindən istehsal həcmi artırılması və ya fəaliyyət miqyasının genişləndirilməsi mümkün olmayacaq. Faydalılığın azalması qanunu (law of diminishing marginal utility) bu təzahürü əks etdirir. L.İ.Lopatnikova görə sonuncunun mahiyyəti dəyərlərdən istifadə edildikdə ümumi faydalılığın artması ilə müəyyən olunur. Maksimal faydalılıq isə tələbatın ödənilməsi həddindən asılı olaraq hər vahid yeni istehsal olunan məhsula müvafiq olaraq azlır. Əgər qəbul etsək ki, bazar çalışır ki, cəmiyyətin tələbatını tam ödəsin, o zaman vaxt keçdikcə istehsal olunan əlavə məhsulhəcminə tələbatın olmaması ilə sənaye istehsalının artımı mümkün olmur. Rəqabət mübarizəsində məğlubiyyət nəticəsində sənaye müəssisələri öz aktivlərini başqa fəaliyyətlər arasında, harada ki, onlar rəqabətqabiliyyətli olar, onlar arasında bölə bilər [18, 22].

Qeyd edilənlərə əsasən söyləmək olar ki, ölkə iqtisadiyyatının bu və ya digər sahələrinə, o cümlədən sənaye sahə müəssisələrinə dövrüyyədən çıxarılmış resursların iqtisadi fəaliyyətinin digər sahələrində istifadəsi tövsiyyə oluna bilər. Bu vəziyyət iqtisadiyyatın şaxələndirilməsini zəruri edir.

Nazirlər Kabinetinin 2015-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunları və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclasında dövlətimizin başçısı İlham Əliyev

ötən ilin sosial-iqtisadi uğurlarından ətraflı söhbət açmaqla “Biz 2016-cı ildə iqtisadi inkişaf templərini təmin etməliyik. Bu, asan məsələ deyil. Xüsusilə burada səslənən fikirlər və ümumiyyətlə, keçən il müşahidə olunan mənzərə deməyə əsas vermir ki, 2016-cı ildə dünyada iqtisadi böhran başa çatacaq. Belə olan halda biz daha da səmərəli işləməliyik və iqtisadi inkişaf templərini daxili resurslar hesabına, düşünülmüş siyasət, islahatlar, o cümlədən struktur islahatları nəticəsində təmin etməliyik” demişdir. Ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev öz çıxışında həmçinin qeyd etmişdir ki, “iqtisadi şaxələndirmə, qeyri-neft sektorunun inkişafı 2016-cı ildə iqtisadi sahədə əsas prioritet olacaqdır”. Göründüyü kimi ölkə prezidenti xarici və daxili mühitin çağırışlarını nəzərə alaraq qeyd edilən fikirləri söyləmişdir ki, bu da hökumətin qarşısında qoyulan tapşırıqlardan biri kimi qəbul olunmalıdır.

Müvafiq olaraq iqtisadiyyatın diversifikasiyası-şaxələndirilməsi və sənayedə struktur dəyişikliklərinin aparılması zərurət olmaqla, qarşımızda duran və həllini gözləyən problemlərdən ən vacibidir.

Maddi sitehsal sahələrinin ən iri sahəsi olan sənaye müəssisələri real istehsal prosesi fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması, mənfəətin artırılması, həmçinin çoxprofilli istehsalın təşkili üçün şaxələndirmə strategiyasına üstünlük verərək ondan istifadə edirlər. İstehsal proseslərinin birləşməsinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, müxtəlif müəssisələr arasında qarşılıqlı əlaqəli elementlərinin fəaliyyəti və ya sinergiya nəticə kimi birgə korporativ planlaşdırılması formalaşdırılmışdır. Sinergiya – yunan dilində olan “sinerqena” sözündən götürülmüşdür və köməklik, birgə iştirak, əməkdaşlıq habelə bir-biri ilə ittifaq yaradan müxtəlif növ enerjilərin bütöv fəaliyyət çərçivəsində qarşılıqlı əlaqəsini ifadə etmək üçün işlədilir. Sinergiya - iki və ya daha çox elementin yaxud biznes strukturunun fəaliyyətlərinin elə qaydada kombinə olunmasıdır ki, kombinasiya nəticəsində əldə olunan məhsuldarlıq hər bir biznes strukturu üzrə ayrı-ayrılıqda əldə edilən məhsuldarlıqdan qat-qat daha yüksəkdir. Sinerji effekt yeni istehsal mühiti ilə birləşmək yolu ilə özü üçün müəssisələrin resurslarının birləşməsi nəticəsində yaranan yeni üstünlüklərin müəyyən edilməsi əldə olunur. Lakin, sinerjiyada müsbət və həmçinin mənfi effekt də yarana bilər. S.B.Raqojin və T.V.Raqojin qeyd edirlər ki, sosial sistemdə,

müəssisələr də bu sistemin tərkib hissəsi kimi enerji artım və ya azalma istiqamətində dəyişilə bilər [34].

Obyektiv olaraq bu müəssisənin enerji resursları anlayışı onun hər bir üzvünün peşəkar hazırlığı və əhəmiyyətli dərəcədə müəssisənin ümumi məqsədlərinin reallaşdırılmasında hər bir işçinin qarşılıqlı təsiri, fəaliyyəti-ışgüzarlığı səviyyəsi ilə müəyyən olunan material resurslarını və kollektivin sosial-psixoloji resurslarının intellektual və emosional enerji səviyyəsi ilə əlaqədardır. Buna görə qeyd etmək lazımdır ki, şaxələndirmə struktur dəyişikliklərinə üstünlük verən sənaye müəssisələri üçün enerji və istehsal potensialının fasiləsiz idarə edilməsi və enerjinin artımının tənzimlənməsi məqsədəuyğundur [32].

Sənayedə istehsal fəaliyyətinin şaxələndirilməsi istehsal olunan əmtəələrin nomenklaturunun genişləndirilməsinin, struktur dəyişikliyinə əsas fəaliyyət növünə tətbiqinin, istehsal olunan məhsulların konfigurasiyasının modifikasiyasının, yeni istehsal növlərinin mənimsənilməsinin, həmçinin inkişaf strategiyasında əhəmiyyətli dəyişikliyin istiqaməti kimi müəyyən edilə bilər.

İstehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi, əlavə iqtisadi faydanın əldə edilməsi, müflisləşmə riskinin qarşısının alınması şaxələndirmənin strateji məqsədlərini təşkil edir. İqtisadiyyatın şaxələndirilmə səviyyəsi fəaliyyətin intensivliyi, əhatəliyi hədləri ilə müəyyən olunur. Sahə müəssisələrinin fəaliyyəti nə qədər müxtəlif növlü olarsa, bir o qədər də şaxələndirilmə səviyyəsi yüksək olar. Əgər müəssisə əsas fəaliyyətin korrektə edilməsini seçirsə, bu şaxələndirmə istiqaməti dar spektrli adlanır. Əgər müəssisənin şaxələndirilməsi inkişaf strategiyasında dəyişikliyə oriyentə olunubsa o geniş spektrli adlanır.

Devid Aakerə görə “şaxələndirmə firmanın cari əmtəə bazarlarından fərqli olan yeni əmtəə bazarlarına çıxış strategiyasıdır”. Devid Aaker şaxələndirməyə artım strategiyasının iki tipində baxır: əmtəə nomenklaturunun artırılması strategiyası və bazarın genişləndirilməsi strategiyası. Şaxələndirmə strategiyası yeni bazara və ya əmtəəyə aid ola bilər. Bu strategiya başqa müəssisə tərəfindən həmin müəssisənin udulması və ya özünə birləşdirilməsi yolu ilə reallaşdırıla bilər və ya yeni müəssisənin yaradılmasını nəzərdə tutar. İqtisadiyyatın aparıcı sahəsi olan

sənaye müəssisələri şaxələndirmə strategiyasını bir sıra məqsədlərin reallaşdırılması üçün istifadə edir. Bu məqsədlərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- yüksək artım perspektivi və məhsulunun yüksək rentabelliyi ilə yeni sahələrə və bazarlara çıxış;
- müəssisənin xarici və daxili gəlirlərinin nisbətinin optimallaşdırılması;
- xidmət sferasında riskli və az riskli kapitaltutumlu əməliyyatların balanslaşdırılması;
- riskli elmtutumlu əməliyyatlar və az riskli istehsal prosesləri arasında balansın təmin edilməsi;
- sənaye əmtəələri və istehlak xidmətləri arasında optimal əmsalın əldə edilməsi;
- təklif olunan assortiment və əmtəəyə tələbatın tsiklikilyi arasında balanslı tarazlığın əldə edilməsi [15, 16].

Yeni təsərrüfatçılıq şəraitində inkişaf etmək arzusu və ya ona ona olan yüksək tələbat sənaye müəssisələrini istehsal potensialından istifadənin daha faydalı yollarının axtarılmasına məcbur edir.

Belə müəssisələr öz istehsallarının şaxələndirilməsi məqsədi ilə şaxələndirilmə variantlarının fasiləsiz olaraq axtarışında olurlar. Bu axtarışın nəticəsi isə kapitalın hərəkətinə təkan verə bilər və yeni istifadə imkanlarını aşkarlamağa imkan verə bilər, həmçinin iqtisadiyyatın sənaye sektorunda inhisarçılığın səviyyəsinin aşağı düşməsinə və bazar mühiti üçün vacib olan rəqabəti stimullaşdırma bilər [18, 22].

Sənaye müəssisələrində şaxələndirmə səviyyəsi bir neçə tip göstəricilərlə ölçülə bilər. Bu tip göstəricilərdən birincisi müəssisənin istehsal fəaliyyətini əhatə edən əmtəə (xidmət) sahələrinin nomenklaturunun sayının müəyyən edilməsidir. Bu göstəricidə bir çox hallarda əhəmiyyətli dərəcədə deformasiya olur, xüsusilə də müxtəlif növlü istehsal prosesləri olan böyük olmayan müəssisələr üçün. Bu göstərici üzrə şaxələndirmənin səviyyəsinin ölçülməsinin müsbət tərəfi onun sadəliyi və hesablama üçün az vaxt tələb etməsidir. Bu göstərici müəssisənin şaxələndirmə səviyyəsinin ilkin qiymətləndirilməsi üçün istifadə olunur. Bu tip

göstəricilərdən ikincisi əsas və şaxələndirilmiş istehsalın nisbəti kimi hesablanır ki, birincinin çatışmazlığını, nöqsanını düzəldir və aşağıdakı düstur vasitəsilə hesablanan “şaxələndirmənin entropiya indeksi”nə əsaslanır (entropiya-sistemin qeyri-müəyyənlik dərəcəsini xarakterizə edən kəmiyyətdir).

$$DT = \sum P_i \ln(1/P_i), i = 1, 2, \dots, n,$$

burada, n-müəssisədə istehsal olunan və satılan məhsullar; P-müəssisənin ümumi satışında i-tiy məhsulun satış payı; DT- şaxələndirmənin entropiya indeksi; P_i -müəssisənin ümumi istehsalında i növ məhsul və ya xidmətin istehsal payıdır.

Entropiya göstəricisi müəssisədə şaxələndirmə dərəcəsini əks etdirməklə ölçünün sıfırdan sonluğa qədərini əks etdirəcəkdir. Müəssisənin dinamikliyi forması kimi şaxələndirmə rəqabətə, istehsal prosesinin nəticəsinə, əməyin bölgü qaydasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir, müasir bazar iqtisadiyyatının vacib elementlərindəndir və zaman keçdikcə praktiki işçilərin və müəssisəçilərin diqqətini daha çox cəlb edir. Sənaye müəssisələri üçün şaxələndirmənin bir çox istiqamətləri vacibdir və aktualdır. Bu işə istehsalın şaxələndirilməsinin müxtəlif sahələrdə kapitalın hərəkəti mexanizminə çevrilməsi ilə izah olunur.

Sənaye müəssisəsində şaxələndirmənin səbəblərindən biri də istehsal aparatının saxlanması və işçilərin məşğulluğu da ola bilər. Beləməvqə daha düzgün hesab edilir, hətta alınan ilkin miqdarı şaxələndirməyə qədərki dövrdənəz olsa belə. Müasir dövrdə sənaye müəssisəsi üçün uğurlu strategiyanın əsas istiqaməti - məhsul və ya xidmət çeşidi ilə çevik manupulyasiya etmək, buraxılan məhsulların növlərinin istehlakçıların spesifik tələblərinə yaxınlaşdırmaq.

İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və sənayedə struktur dəyişikliklərinin aparılması nəticəsində iqtisadiyyatının sahələrində öz təsərrüfat fəaliyyətlərini effektiv idarə edə biləcək müəssisələr yaranır. O məhsullar şaxələndirilmiş hesab ediləcəkdir ki, hansılar əvvəllər alıcılara təklif olunmamış, müəyyən vaxt kəsiyində, müəyyən istehsal şəraitində konkret istehlak tələbatları üçün diversifikasiya projesində yaranmışdır.

Şaxələndirilmiş müəssisənin məhsulu yeni texnologiyadan istifadə edilməklə ölkədə ilk dəfə istehsal olunan tamamilə yeni məhsul və ya əvvəllər istehsal

olunan məhsulun təkmilləşdirilməsi və ya əvvəllər istehsal olunan məhsulların dəyişdirilməsi ilə alınan məhsullar ola bilər. Şaxələndirilmiş müəssisənin məhsulu həmçinin müxtəlif texniki-istismar xüsusiyyətlərinə malik ola bilər və ya əlavə dəstləşdirici komplektasiyaya tələbatı təmin edə bilər. Buna görə də sənayedə hər bir şaxələndirmə prosesi bir birindən asılı olan ayrı-ayrı istehsal prosesləridir. Bu proseslərdən hər biri müəyyən vaxt kəsiyində fasiləsiz ardıcılıqla baş verir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, şaxələndirmə prosesini tam həcmdə qiymətləndirmək və görmək imkanının həqiqətən olmaması, həmçinin bu istehsal prosesi üçün informasiyanın qıtlığı kimi məsələlərin şaxələndirmə metodunun seçilməsində nəzərə alınması vacibdir.

Artan rəqabət mübarizəsi, iqtisadiyyatın bu gün artıq zəif inkişafı, texniki tərəqqinin nəticələrinin tətbiqi sənaye müəssisələrindən istehsal-təsərrüfat dəyişmələrini tələb edir, bu dəyişikliklərdən biri və ən əsası da şaxələndirmədir.

Müəssisənin əsas fəaliyyət sahəsində artım imkanının tam tükənmədiyi halda sənaye müəssisəsi üçün strategiyanın seçilməsində şaxələndirmə əsas istiqamət kimi seçilə bilməz. Bu halda müəssisə şaxələndirmə haqqında qərar qəbul edərkən ilk növbədə bu prosesin hansı miqyasda aparılmasını müəyyən etməlidir. Şaxələndirmə haqqında qərar qəbul etməzdən əvvəl müəssisə aşağıdakı sualları cavablandırmalı və onu nəzər almaqla qərar qəbul etməlidir: onun üçün hansı imkanlar daha qəbul olunandır - əlaqəli və ya başqa sahələrə şaxələndirmə, harada müəssisənin bacarıq və təcrübəsi uğur üçün əsas meyar olacaqdır, harada yeni bazarlara çıxış imkanları var, innovasiyon texnologiyaları isə əhəmiyyətli rəqabət üstünlüyünü qazanmağa imkan verəcəkdir.

Şaxələndirmə haqqında qərar qəbul etməzdən əvvəl müəssisənin bacarıq və təcrübəsinin uğur üçün əsas meyar olacağı və ya yeni bazarlara çıxış imkanları olan və ya innovasiyon texnologiyaları isə əhəmiyyətli rəqabət üstünlüyünü qazanmağa imkan verən əlaqəli və ya başqa sahələrə şaxələndirməyə üstünlük verməsi müəyyən edilməlidir [33, 41, 42].

İqtisadiyyatın şaxələndirməsi məsələlərinin həllinin ilkin sistem problemi bunun üçün görülən tədbirlərin əlaqələndirilməməsidir. Həmçinin daha dar

çərçivədə, hətta belə kiçik problemlərin həli çərçivəsində iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə təsir edən institutların və ayrı-ayrı alətlərin dövlət siyasətinin müxtəlif subyektlərinə həvalə edilmiş, lakin və bir-biri ilə əlaqələndirilməməsidir. Şaxələndirmə institutlarına xas olan problemləri aşağıdakı kimi təsvir etmək olar:

- şaxələndirmə subyektlərinin fəaliyyətinə start verilməsində müsabiqələrin qeyri-təkmilliyi və heç olmaması;
- şaxələndirmə subyektlərinin fəaliyyətinə ictimai monitorinqin və nəzarətin təşkil edilməməsi;
- fəaliyyət xərclərinin yüksək olması;
- şaxələndirmənin ayrı-ayrı mexanizmlərindən istifadənin rentabelli olmaması;
- nəticələr üzrə idarəetmə sisteminin olmaması;
- baza qanunvericiliyinin və infrastrukturun effektiv inkişafında regional və yerli hakimiyyət orqanlarında stimulun azlığı;
- şaxələndirmə subyektlərinin fəaliyyətinin kifayət qədər maliyyələşdirilməməsi;
- köklü fundamental institusional dəyişikliklərə ayrı-ayrı xüsusi qrupların fəal təzyiqlərin göstərilməsi və s.

Bu kimi problemlərə baxmayaraq qeyd edilən problemlərin həlli, institut və mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi üzrə olduqca ciddi ehtiyatlar vardır. Bunlar institutların problemələrin həllinə yenidən və daha ciddi şəkildə köklənməsi (hüquqi tətbiqi nöqteyi nəzərdən hüquqi normativ aktlara yenidən baxılması, artıq maneələrin aradan qaldırılması və s.), idarəetmə, inzibatçılıq mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, nəticə üzrə aktiv monitorinq və idarəetmə sisteminin tətbiqi, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi üzrə fəaliyyət göstərən müvafiq institutlarda çalışan işçilərin həyata keçirdikləri tədbirlərin şəffallığı və aşkarlığı və s. ibarətdir.

Ümumiyyətlə nəzərdə tutulan tövsiyələr və təkliflər şaxələndirmə subyektlərinin istifadəsində problemlərinin kəsərliyinin azaldılmasına və şaxələndirmə subyektlərinin və alətlərinin nəticəsiz səmərəsiz işinin risk dərəcələrinin azaldılmasına yönəldilmişdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏ

Mövzu ilə əlaqədar araşdırılan elmi-nəzəri və elmi-praktiki tədqiqat xarakterli materiallardan bir sıra nəticələrə gəlmişik. Bu nəticələri aşağıdakı kimi təsvir etmək olar:

- Respublikamızda neft sənayesinin xarici və daxili sərmayələr hesabına inkişafı müəyyən dərəcədə iqtisadiyyatın digər sahələrinin də inkişafına təkan verdi. Lakin bu sahədə düzgün və planlı ardıcıl tədbirlər planının olmaması və ya həyata keçirilməməsi ölkəmizin müvafiq xammalla zəngin olmasına baxmayaraq elmtutumlu, materialtutumlu, enerjitutumlu sənaye sahələrinin inkişafı ilə xammal çatışmazlığını araya çıxardı. Bununla əlaqədar olaraq dövlət qarşıda duran əsas və ən vacib vəzifə Respublika iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi və sənaye istehsalının müasir strukturunun formalaşdırılmasıdır ki, bu öz növbəsində materiala qənaətcil, ixracyönümlü olmalı və xalqın rifah halının yaxşılaşdırılması, ümumi ictimai istehsalın səmərəliliyinin artırılması kimi elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsinə təkan verməlidir.

- ölkə iqtisadiyyatının üzləşdiyi əksər problemlər məhz xarici muhitlə bağlılıqdan irəli gəlir. Məhz buna görə də dünya iqtisadiyyatında dinamik inkişaf və qloballaşma meyillərindən irəli gələrək, qeyri-müəyyən xarici muhitdə risklərinin azaldılması və rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması baxımından şaxələndirmə mutərəqqi iqtisadi alət olaraq əhəmiyyətini artırır. Yeni situasiyada şaxələndirmə həm də vacib investisiya konsepsiyası rolunu ifa edir. Bununla yanaşı, bazar titrəyişlərini, təzadlı qlobal sıcrayışları dəf etmək yolunda sənaye müəssisələrində planlaşdırma və idarəetmə sistemini mükəmməlləşdirən şaxələndirmə strategiyası seqmentlərindən biri kimi STZ və SBV birliyinə əsaslanan konsepsiyanın tətbiqi də muhum hesab olunur.

- iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi strategiyası coxamilli və murəkkəb quruluşlu bir prosesdir. Proses daim bütün sistem indikatorlarının tənzimlənməsini və yeni poststrateji hədəflərin müəyyənləşdirilməsini, movqələrin tutulmasını əsaslandırır.

- araşdırmalar zamanı belə bir reallıq da onə çıxır ki, şaxələndirilmə sahəsində nəzəri işləmələr praktiki sferanın nailiyyətlərindən geri qalır, muəssisənin şaxələndirilməsi baxımından onun vahid inkişaf mexanizmi də hələ tapılmamışdır.

- Malayziyanın, İndoneziyanın və Çilinin təcrübəsi göstərir ki, yaxşı menecmentin olduğu bir şəraitdə hətta uzun müddət hasilat sənaye məhsullarının-xammalının ixracından güclü asılı olan və uzun tarixi siyasi qeyri-sabit dövr yaşamış və sarsıntılara məruz qalmış ölkələrdə belə iqtisadiyyatın uğurlu şaxələndirilməsi mümkündür.

- əvvəlki illərdə başlanmış işlərin davamı olaraq 2015-ci il ərzində Sumqayıt Texnologiyalar Parkı və Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının fəaliyyətinin təşkili, infrastrukturunun qurulması, təşviqi və investorların cəlb olunması, eləcə də Mingəçevir və Qaradağ sənaye parklarının fəaliyyətinin təşkili istiqamətində qarşısıda durran məqsədlərə nail olunmaq üçün zəruri işlər görülmüş və qeyd edilən bütün istiqamətlər üzrə hesabat dövrü ərzində irəliləyişlər əldə edilmişdir.

-ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi, sənayedə struktur dəyişiklikləri, regionların və sahibkarlığın daha da inkişaf etdirilməsi, qeyri-neft ixracının artırılması və dünya iqtisadiyyatına integrasiya istiqamətində həyata keçirilən siyasət mövcud iqtisadi böhran nəzərə alınmaqla növbəti illərdə ölkə iqtisadiyyatının və onun ayrı-ayrı sahələrinin inkişafına zəmin yarada bilər.

- iqtisadiyyatın diversifikasiyası-şaxələndirilməsi və sənayedə struktur dəyişikliklərinin aparılması zərurət olmaqla, qarşımızda duran və həllini gözləyən problemlərdən ən vacibidir.

- iqtisadiyyatın şaxələndirməsi məsələlərinin həllinin ilkin sistem problemi bunun üçün görülən tədbirlərin əlaqələndirilməməsidir. Həmçinin daha dar çərçivədə, hətta belə kiçik problemlərin həli çərçivəsində iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə təsir edən institutların və ayrı-ayrı alətlərin dövlət siyasətinin müxtəlif subyektlərinə həvalə edilmiş, lakin və bir-biri ilə əlaqələndirilməməsidir.

- iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və sənayedə struktur dəyişikliklərinin obyektiv xarakteri haqqında düşünərkən yerli və xarici iqtisadçı alimlərin, sahə elm xadimlərinin problemin tədqiqinə, struktur sürüşmələrinin qanunauyğunluğunun,

onların ictimai sistemin sosial-iqtisadi tərəqqisi ilə qarşılıqlı təsirinin müəyyən edilməsinə böyük maraqlarının olmasını qeyd etmək lazımdır. Problemin bir çox aspektləri hələ də yerli iqtisadi ədəbiyyatlarda lazımı səviyyədə öz əksini tapmamışdır.

- idarəetmədə sənaye, sosial və struktur siyasətinin qarşılıqlı təsiri və onun cəmiyyətin həyat tərzinə və yaşayış səviyyəsinə təsiri hələ də iqtisadçıların diqqətindən kənarda qalır. Eyni zamanda sosial-iqtisadi sistemin fəaliyyətinin yüksək səmərəliliyinə nail olmaq məqsədi ilə struktur siyasətinin onun idarə edilməsi sisteminə qoşulma mexanizmi də hələ ki iqtisadçıların diqqət mərkəzindən kənarda qalmaqdadır.

Gəldiyimiz nəticələrlə yanaşı ölkə iqtisadiyyatında şaxələndirmənin və sənayedə struktur islahatlarının aparılmasına istiqamətverici və ya dəstəkverici tövsiyə xarakterli təkliflərdə irəli sürülmüşdür:

- sənayenin davamlı inkişafının təmin edilməsi, sənaye məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin artırılması, bu sahədə rəqabət mühitinin inkişaf etdirilməsi, daxili bazarın qorunmasının stimullaşdırılması, sənaye fəaliyyəti üçün müəyyən edilmiş dövlət dəstəyi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və sənaye kompleksinin inkişafı məqsədi ilə ilk növbədə qanunvericilik bazası təkmilləşdirilməlidir.

- hər bir təsərrüfat subyekti şaxələndirmə strategiyasına secim edəndə ustun şərtləri hədəfə almaqla yanaşı, müvafiq nəzəri muddəaları və təcrubi amilləri də nəzərdən qacırmamalıdır.

- sənayedə struktur siyasəti istehsalın texniki cəhətdən modernləşdirilməsinə, regionlararası təsərrüfat əlaqələrinin təkmilləşdirilməsinə və yeni sənaye komplekslərinin və sənaye klasterlərinin yaradılmasının stimullaşdırılmasına yönəldilməlidir.

- şaxələndirmə strategiyasının reallaşmasının səmərəliliyinin strateji meyarlar baxımından qiymətləndirilməsi də muhum təsərrüfatçılıq amili olması nəzərə alınmaqla aşağıdakı göstəricilərin də təhlil olunması gərəkli sayılır:

- müəssisənin missiyasını, fəaliyyət proqramı üzrə əsas tədbirlər blokunu;

- inkişafın alternativ variantlarının qiymətləndirilməsini özündə əks etdirən “strateji korpusun” mövcudluğu;

- bazar imkanlarından istifadənin dəyərləndirilməsi;
- personalın motivasiya imkanlarının dəyərləndirilməsi;
- risklərin dəyərləndirilməsi.

- struktur dəyişiklikləri proqramı strateji planlaşdırma, perspektiv iqtisadi artım və sosial tərəqqi ideologiyasına uyğun hazırlamaqla, bütün iqtisadiyyat üçün, xüsusilə sənaye üçün bazar mexanizmlərinin istifadəsi formalarını işləməklə, struktur dəyişikliklərini sənayenin iqtisadi sisteminin köklü dəyişdirilməsinin əsas təsiredici amili olmasından effektiv istifadə edərək onu keyfiyyətə yeni inkişaf səviyyəsinə qaldırmaq.

- gələcəkdə əhalinin həyat səviyyəsinin və yaşam keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün artıq bu gün iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, sənayedə, ictimai inkişafda struktur dəyişikliklərini dünya tendensiyasına uyğun təşkil etmək.

- ölkənin perspektiv sosial-iqtisadi inkişafı proqramının inteqral elementi kimi tamamlanmış struktur dəyişiklikləri proqramının hazırlanması. Bu zərurət iqtisadi dəyişikliklərin tənzimlənməsi mexanizminin öz-özlüyündə struktur dəyişiklikləri etməyə qadir olmaması ilə diktə edilir. Qeyd edilənləri təsdiq edərək qeyd edək ki, bu vəziyyət ölkə iqtisadiyyatının hazırkı vəziyyəti bu günə kimi Respublikanın sənayesində sosial əhəmiyyətli struktur dəyişikliklərin aparılmamasının nəticəsidir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. “Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015 - 2020 ci illər üçün Dövlət Proqramı”, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014 cü il 26 dekabr tarixli Sərəncamı.
2. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Sərəncamı
3. “2014-2016-cı illərdə Bakı şəhərinin və onun qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramı”, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 14 yanvar tarixli Sərəncamı
4. “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, Bakı şəhəri, 21 dekabr 2011-ci il № 548
5. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi islahatlar: ilkin nəticələr, problemlər və perspektivlər. Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları, Bakı: 2003, 372 s.
6. Azərbaycanda iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi xüsusiyyətləri və problemləri. İqtisadi İslahatlar Mərkəzinin elmi əsərlər toplusu, IV buraxılış, Bakı: 2004. 298 s.
7. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və sənaye nazirliyi: Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu, Hesabat-2015
8. İmanov T.İ. İstehlak vasitələri bazarı: problemlər və perspektivlər (Monoqrafiya). Bakı: 2008, 340 s.
9. İsmayılov S.F. “Muəssisənin diversifikasiyası strategiyası”, Azərbaycanın vergi xəbərləri.6/2011, s.61-72
10. Vəliyev E. “Azərbaycan Respublikasında qeyri-neft sektorunun inkişafının makroiqtisadi predmentləri” , AMEA Məqlələr toplusu, II Buraxılış, Bakı, 2005, s. 575
11. Hüseynov T.Ə. “Sənayenin iqtisadiyyatı”, Bakı: 1998, 324 s.
12. Hüseynov T.Ə. Firmanın iqtisadiyyatı. Bakı: ”Səda” nəşriyyatı, 2009, 590 s.

13. Əlirzayev Ə.Q. Turizmin iqtisadiyyatı və idarə olunması, Bakı: “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, 2011, 494 s.
14. Аакер Дэвид. “Стратегическое рыночное управление”, СПб.: Питер. 2002, 467 с.
15. Аакер Д. Стратегическое рыночное управление / 7-е изд. – СПб.: Питер, 2007. – 496 с.
16. Алиев Б.Х. Промышленная политика и экономика. М.: Экономика, 2000, 103 с.
17. Андрианов А.С. Диверсификация экономических отношений хозяйствующим субъектам в конкурентной среде : дисс. ... канд. эконом. наук: Казань. – 2006. – 225 с.
18. Аникин Б.А. “Аутсорсинг и аутстаффинг: высокие технологии менеджмента”, М.:
19. ИНИОН, 2006, 288 с.
20. Батова Т.Н. Экономика промышленного предприятия / Т.Н. Батова, О.В. Бекетов Н. Государственная политика инноваций. Экономист, 2004, № 9, с. 64-71.
21. Батова Т.Н. Экономика промышленного предприятия / Т.Н. Батова, О.В. Васюхин, Е.А. Павлова и др. – СПб.: СПбГУ ИТМО, 2010. – 249 с.
22. Борисовская Л. А. Автореферат диссертации на соискание академической степени магистра архитектуры по теме «Модель градостроительной организации научно-исследовательского парка производственно-технологического типа», Санкт - Петербург – 2013
23. Вериан Хен Р. “Микроэкономика”, М: ЮНИТА, 1997, с. 767.
24. Гаджиев Ш. Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития. Киев: Экспресс-объява, 2001, 503 с.
25. Исмаилов С.Ф. “Реформирование и развитие промышленных предприятий в условиях переходной экономики”, Баку: Элм, 2006, 340 с.

26. Кальзинская Д. Автореферат диссертации на соискание ученой степени к.э.н. по теме "Диверсификация и структурные изменения в промышленности и их влияние на эффективность производства", М.- 2009
27. Каптейн Ю.Н., Жиделева В.В. Экономика предприятия. (учебник) М.: ИНФРА-М, 2010, 133 с.
28. Лопатников Л.И. Экономико-математический словарь: словарь современной экономической науки / 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Дело, 2003. – 520 с.
29. Лютенс Фред. "Организационное поведение". М.: ИНФРА-М, 1999, с.692.
30. Матвеева Н.А. Диверсификация высокотехнологичных предприятий на основе теории нечетких множеств / Современные научные исследования и инновации: научно-практический журнал, 2012. – № 1
31. Микроэкономика: практический подход. Учебник / под ред. А.Г. Грязновой, А.Ю. Юданова. М.: КНОРУС, 2004
32. Поздняков В.Я., Казаков С.В. Экономика отрасли: учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 2010. – 309 с.
33. Рогожин СВ., Рогожина Т.В. Теория организации. / СВ. Рогожин, Т.В. Рогожина. М: Издательство «Экзамен», 2002. — 320 с.
34. Рустамов Э. Экономическая модернизация Азербайджана: вызовы и решения. М.: Экон-Информ, 2010, 367 с
35. Султанова Р. Эффективность использования производственного потенциала в машиностроительном комплексе Азербайджана, Баку: 1995, 165 с.
36. Томпсон А.А., Стрикленд А.Дж. "Стратегический менеджмент: концепции и ситуации", М.: ИНФРА-М, 2000, 253 с.
37. Юзбашева Г.З. Проблемы структурной перестройки экономики Азербайджана в новых условиях развития. Баку: Элм, 1994, 247 с.
38. Юзбашева Г.З. Реструктуризация промышленности Азербайджана. Баку: Элм, 2003, 352 с.

39. Хей Ф., Моррис Д. “Теория организации промышленности”. I том
СПб:Экономическая школа, 1999.
40. Хей Ф., Моррис Д. “Теория организации промышленности”. II том
СПб:Экономическая школа, 1999.
41. Alan Gelb. Economic Diversification in Resource Rich Countries.
Presentation at the Workshop "Natural Resources, Finance and Development:
Confronting Old and New Challenges", IMF Institute/ The Bank of Algeria, 4-5
ноября, 2010.
42. Richard Shediak, Rabih Abouchakra, Chadi N. Moujaes, Mazen
Ramsay Najjar. Economic Diversification The Road to Sustainable
Development. Booz&Co, 2008.
43. Fostering Economic Diversification; Le-Yin Zhang, Preessional
Expert Meeting on Economic Diversification, UNFCCC, 17 мая 2006.
44. <http://www.scip.az>
45. <http://www.stp.az>
46. <http://www.allventure.ru>
47. <http://www.stat.gov.az>
48. <http://economy.gov.az/index.php?lang=az>
49. <http://www.google.az>
50. [http://economy.gov.az/index.php?option=com_content&view=article&
id=3236&Itemid=312&lang=az](http://economy.gov.az/index.php?option=com_content&view=article&id=3236&Itemid=312&lang=az)